

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 42 (10-12)

**КИЇВ
2022**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з **Педагогіки та Філософії**
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкеться за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №6 від 30.11.2022 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Слабко В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2022. – Випуск 42 (10-12). – 119 с.

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 42 (10-12)

**KYIV
2022**

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy** (order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University

(protocol № 6 from November 30, 2022)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Havrylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2022. – Volume 42 (10-12). – 119 p.

© Editorial board, 2022
© Authors of articles, 2022
© National Pedagogical Dragomanov University, 2022
© LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2022

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Богачев Р. М. Руденко Т. П. Костроміна Г. М.	Творчість як найважливіша умова саморозвитку та спосіб самореалізації особистості	7
Скибун Н. Д. Трофименко Т. В.	Академічна мобільність вищої освіти: сучасний стан	16
Кубальський О. Н.	Громадсько-державне управління наукою та освітою: методологічні принципи та концептуальні засади	27
Дранник В. А. Свідло Т. М.	Творчість як один із чинників подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій	38
Іванець Н. В.	Трансформація завдань громадянської освіти України в умовах збройної та інформаційної агресії російської федерації	44
Лугова М. С.	Філософські рефлексії “дитини” в українській культурі	57
Льюк О. Є.	Прагматична версія лібералізму як методологія дослідження свободи волонтерського руху	65

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Анацька Н. В. Кравченко І. А. Пенюк В. Б.	Роль основних цінностей етики відповідальності у формуванні екологічного виховання	77
Бут І. О.	Особливості підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої фармацевтичної освіти України в контексті запитів держави, суспільства й ринкового середовища	88

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Марчук О. Т. Марчук І. В.	Перспективи практичної реалізації концептів неопатристичного напрямку терапевтичного богослов'я в українському медичному капеланстві	98
--------------------------------------	--	-----------

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Roman Bogachev Tamara Rudenko Hanna Kostromina	Creativity as the most important component of personality development and self-realization	7
Nataliia Skybun Tetiana Trofymenko	Academic mobility in higher education: current state	16
Oleh Kubalskyi	Relationship between governance and public administration of science and education: methodological principles and conceptual basis	27
Viktoriya Drannyk Tetiana Svidlo	Creativity as one of the factors for overcoming the consequences of conflict-traumatic situations	38
Nataliya Ivanets	Transformation of civic education tasks in Ukraine under the conditions of armed and informational aggression of the Russian Federation	44
Mariia Luhova	Philosophical reflections of the "child" in the Ukrainian cultural	57
Oleh Iliuk	A pragmatic version of liberalism as a methodology for the study of the freedom of the volunteer movement	65

INNOVATIONS IN EDUCATION

Nataliia Anatska Iryna Kravchenko Vadim Penyuk	The role of the basic values of the ethics of responsibility in the formation of environmental education	77
Iryna But	Specifics of training of future specialists in institutions of higher pharmaceutical education of Ukraine in the context of expectations of the state, society and market environment	88

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Oleksandr Marchuk Iryna Marchuk	Prospects of the practical implementation of the concepts of the neoplatonist direction of therapeutic theology in the Ukrainian medical chaplaincy	98
--	---	-----------

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-1

УДК 159.923.2:37.015.31] (045)

ТВОРЧІСТЬ ЯК НАЙВАЖЛИВІША УМОВА САМОРОЗВИТКУ ТА
СПОСІБ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
CREATIVITY AS THE MOST IMPORTANT COMPONENT OF PERSONALITY
DEVELOPMENT AND SELF-REALIZATIONР. М. Богачев
Т. П. Руденко
Г. М. Костроміна

Актуальність теми дослідження. Однією з головних цінностей буття, людини є творчість. Суспільний, науково-технічний та культурний розвиток не можливий без діяльності творчих особистостей. Творча діяльність зорієнтована на створення нових матеріальних та духовних цінностей, вона відбувається на найвищому рівні та сприяє розвитку емоційної та інтелектуальної сфер особистості. У творчості розкриваються її сутнісні сили, такі як здібності, вміння, знання, відбувається розвиток її духовного світу.

Постановка проблеми. Проблема формування цілісної особистості та визначення питання творчості як основи розвитку особистості в суспільстві, пошук шляхів розкриття творчого потенціалу та можливостей для її самореалізації є актуальною соціально-філософською проблемою, яка потребує всебічного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі творчості, її природі, формуванню та розвитку творчих здібностей, мислення присвячено багато досліджень як вітчизняних так і зарубіжних авторів. Зокрема, психологію творчості вивчали Н. Карпенко, В. Клименко, М. Максименко, В. Маригодов, В. Моляко, В. Роменець, О. Туриніна, Н. Ханецька тощо.

Творчість як соціально-філософський феномен розглядається у роботах В. Моляки, Б. Новікова, І. Волощука, В. Холоденко.

Проблему творчості досліджували й

Urgency of the research. Creativity is one of the main values of human being, social, scientific, technical and cultural development is not possible without the activity of creative personalities. Creative activity is focused on the creation of new material and spiritual values, it occurs at the highest level and promotes the development of emotional and intellectual spheres of personality. Her essential forces, such as abilities, skills, knowledge, development of her spiritual world, are revealed in his work.

Target setting. The problem of forming a holistic personality and determining the question of creativity as a basis for the development of personality in society, the search for ways to disclose creative potential and opportunities for its self-realization is a topical socio-philosophical problem that requires comprehensive scientific research.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of creativity, its nature, formation and development of creative abilities, thinking is devoted to many studies of both domestic and foreign authors. In particular, the psychology of creativity was studied by N. Karpenko, V. Klimenko, M. Maksimenko, V. Maryhovov, V. Molyako, V. Romenets, O. Turinin, N. Khanetska and more.

Creativity as a socio-philosophical phenomenon is considered in the works of V. Molyako, B. Novikov, I. Voloshchuk, V. Kholodenko.

Foreign scientists also investigated the

зарубіжні науковці: Дж. Гілфорд, Т. Рібо, П. Торренс, Р. Стернберг, Б. Хеннеси, К. Юнг, та інші. Творчість як важлива потреба самореалізації людини є темою досліджень А. Маслоу, К. Роджерса.

Розвиток особистості та її самореалізація у сучасному соціально-культурному просторі привертають увагу сучасних науковців. Роботи в яких розглядається вплив на розвиток особистості виховання, освіти та соціально-культурного середовища в цілому належать В. Андрущенко, М. Михальченку, Б. Новікову.

Постановка завдання. У межах даного дослідження необхідно розглянути специфіку творчості, саморозвиток в історичному контексті, проаналізувати творчість у поглядах сучасних науковців, розкрити особливості творчої діяльності та визначити роль творчості у розвитку та самоактуалізації особистості у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Головною ознакою творчості є створення нових цінностей матеріальної та духовної культури. Сучасні науковці, досліджуючи творчість, використовують два основні підходи, один з яких розглядає творчість як діяльність, в результаті якої створюється новий продукт, що має суспільну цінність, а другий підхід визначає творчість як засіб самореалізації людини.

Саморозвиток людини викликав увагу ще філософів стародавнього світу. Розвитком як фізичних, так і духовних, інтелектуальних здібностей людини цікавилися античні філософи, такі як, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, які вважали, що саморозвиток є основною метою людського життя. Творчість в античності розглядається в аспекті божественного, як творення космосу та людського – ремесло, мистецтво, де творчість втілена в предметно-практичну діяльність.

Тома Аквінський, Аврелій Августин, Еразм Роттердамський, Дж. Бруно, Б. Спіноза пов'язували саморозвиток з необхідністю вдосконалення духовних сил людини. Доба Відродження втілює ідею, що людина є майстром і скульптором самої себе, а пізнання є

problem of creativity: J. Guilford, T. Ribo, P. Torrens, R. Sternsberg, B. Hennes, K. Jung, and others. Creativity as an important need for human self-realization is a topic of research by A. Maslow, K. Rogers.

The development of personality and its self-realization in the modern socio-cultural space attract the attention of modern scientists. Work in which the influence of education, education and socio-cultural environment is considered as a whole, V. Andrushchenko, M. Mikhalchenko, B. Novikov belong to the development of personality

The research objective. Within the framework of this study, it is necessary to consider the specificity of creativity, self development in the historical context, to analyze creativity in the views of modern scientists, to reveal the features of creative activity and to determine the role of creativity in the development and self-actualization of personality in society.

The statement of basic materials. The main feature of creativity is the creation of new values of material and spiritual culture. Modern scientists, when exploring creativity, use two basic approaches, one of which views creativity as an activity that creates a new product that has social value, and the second approach defines creativity as a means of self-realization of man.

The self-development of man has caused the attention of the philosophers of the ancient world. The development of both physical and spiritual, intellectual abilities of man were interested in ancient philosophers, such as Democritus, Socrates, Plato, Aristotle, who believed that self-development was the main purpose of human life. Creativity in antiquity is considered in the aspect of the divine, as the creation of cosmos and human-craft, art, where creativity is embodied in subject-practical activity.

Thomas Aquinas, Aurelius Augustine, Erasmus Rotterdam, J. Bruno, B. Spinoza linked self-development with the need to improve human spiritual forces. The Renaissance embodies the idea that man is a master and sculptor himself, and knowledge is an act of individual creativity.

For representatives of German classical

актом індивідуальної творчості.

Для представників німецької класичної філософії Г. Гегеля, І. Канта, Ф. Шеллінга саморозвиток є свободою вибору. У Н. Бердяєва творчість є вищим виявом духовної сутності людини. Г. Сковорода через принцип "спорідненості", розглядає умови для розвитку творчих здібностей людини.

Безперечно, центром творчості є сама особистість, без якої неможлива творча діяльність. Особистість має знання й уміння, здібності, мотивацію завдяки яким вона має можливість створити новий, унікальний продукт. А для розкриття й розширення творчих можливостей, особистості необхідно мати розвинену уяву, інтуїцію, творче сприймання, креативне мислення та мотивацію до діяльності, в процесі якої вона зможе себе самоактуалізувати.

Саморозвиток, самореалізація особистості, цілісність складових її індивідуальності є наслідком і умовою творчої діяльності, а вироблення соціально значущих цінностей сприяє підвищенню рівня соціальної зрілості особистості. Отже, можна говорити про взаємообумовленість творчої діяльності і самореалізації особистості у суспільстві.

Висновки. Творчість одна з головних цінностей людського буття, вона є здатністю самовираження кожної особистості.

У процесі життєдіяльності людина через різні соціальні практики змінює навколишній світ на умови та засоби свого саморозвитку, вона стверджує себе у світі, виступає суб'єктом різних видів діяльності.

У творчості поєднуються особистість і суб'єкт діяльності. Діяльність має соціальну спрямованість від якої залежить особистісний зміст творчості. Завдяки діяльності особистість організовує простір свого буття у культурі.

Ключові слова: Творчість, духовна сутність людини, творче мислення, творча діяльність, самореалізація особистості, самопізнання, самовираження.

philosophy G. Hegel, I. Kant, F. Schelling Self-Development is a freedom of choice. In N. Berdyaev, creativity is a higher manifestation of the spiritual essence of man. G. Skovoroda, because of the principle of "affinity", considers the conditions for the development of human creative abilities.

Undoubtedly, the center of creativity is the personality itself, without which creative activity is impossible. Personality has knowledge and skills, abilities, motivation through which it has the opportunity to create a new, unique product. And in order to reveal and expand creative opportunities, personality, it is necessary to have a developed imagination, intuition, creative perception, creative thinking and motivation for the activity in which it can self-actualize itself.

Self-development, self-realization of personality, integrity of the components of its individuality is a consequence and condition of creative activity, and the development of socially significant values contributes to improving the level of social maturity of the individual. Therefore, we can talk about the interdependence of creative activity and self-realization of personality in society.

Conclusions. Creativity is one of the main values of human being, it is the ability of each personality.

In the process of life, a person changes the outside world through different social practices to the conditions and means of his self-development, he affirms himself in the world, acts as a subject of various activities.

The work combines the personality and the subject of activity. Activity has a social orientation on which the personal content of creativity depends. Thanks to the activity, the person organizes the space of his being in culture.

Key words: Creativity, spiritual essence of man, creative thinking, creative activity, self-realization of personality, self-knowledge, self-expression.

Актуальність теми дослідження. Однією з головних цінностей буття людини є творчість. Суспільний, науково-технічний та культурний розвиток не

можливий без діяльності творчих особистостей. Творча діяльність зорієнтована на створення нових матеріальних та духовних цінностей, вона відбувається на найвищому рівні та сприяє розвитку емоційної та інтелектуальної сфер особистості. У творчості розкриваються її сутнісні сили, такі як здібності, вміння, знання, відбувається розвиток її духовного світу.

Прискорений темп сучасного життя, інформатизація всіх сфер життєдіяльності людини, процеси глобалізації, кризові явища в суспільстві потребують від сучасної людини уміння швидко реагувати на суспільні виклики. А переваги в цьому має творча особистість, яка здатна критично мислити, вирішувати поставлені задачі та діяти ефективно в складних та непередбачуваних ситуаціях.

Відповідно, існує об'єктивна потреба в активному розвитку творчих можливостей кожної людини, яка своєю діяльністю буде сприяти суспільному розвитку та утверджувати високу моральну відповідальність за свої дії.

Постановка проблеми. Проблема формування цілісної особистості та визначення питання творчості як основи розвитку особистості в суспільстві, пошук шляхів розкриття творчого потенціалу та можливостей для її самореалізації є актуальною соціально-філософською проблемою, яка потребує всебічного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі творчості, її природі, формуванню та розвитку творчих здібностей, мислення присвячено багато досліджень як вітчизняних так і зарубіжних авторів. Зокрема, психологію творчості вивчали Н. Карпенко, В. Клименко, М. Максименко, В. Маригодов, В. Моляко, В. Роменець, О. Туриніна, Н. Ханецька тощо.

Творчість як соціально-філософський феномен розглядається у роботах В. Моляки, Б. Новікова, І. Волощука, В. Холоденко.

Проблему творчості досліджували й зарубіжні науковці: Дж. Гілфорд, Т. Рібо, П. Торренс, Р. Стернберг, Б. Хеннеси, К. Юнг, та інші. Творчість як важлива потреба самореалізації людини є темою досліджень А. Маслоу, К. Роджерса.

Розвиток особистості та її самореалізація у сучасному соціально-культурному просторі привертають увагу сучасних науковців. Роботи в яких розглядається вплив на розвиток особистості виховання, освіти та соціально-культурного середовища в цілому належать В. Андрущенко, М. Михальченку, Б. Новікову.

Постановка завдання. У межах даного дослідження необхідно розглянути специфіку творчості, саморозвиток в історичному контексті, проаналізувати творчість у поглядах сучасних науковців, розкрити особливості творчої діяльності та визначити роль творчості у розвитку та самоактуалізації особистості у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головною ознакою творчості є створення нових цінностей матеріальної та духовної культури. Сучасні науковці, досліджуючи творчість, використовують два основні підходи, один з яких розглядає творчість як діяльність, в результаті якої створюється новий продукт, що має суспільну цінність, а другий підхід визначає творчість як засіб самореалізації людини. Звичайно, важливою є діяльність людини, результати якої примножують суспільні цінності, але не менш важливим є розвиток самої особистості, яка в процесі творчої діяльності себе самостверджує, розкриває свої сутнісні сили, такі як здібності, вміння, знання, мотивацію до творчої діяльності.

Саморозвиток людини викликав увагу ще філософів стародавнього світу. Розвитком як фізичних, так і духовних, інтелектуальних здібностей людини цікавилися античні філософи, такі як, Демокріт, Сократ, Платон, Аристотель, які вважали, що саморозвиток є основною метою людського життя. Головна ідея філософії Сократа – пізнати самого себе, людина постає головною темою його роздумів. Творчість в античності розглядається в аспекті божественного, як творення космосу та людського – ремесло, мистецтво, де творчість втілена в предметно-практичну діяльність. Ідеї стародавнього індійського мислення мали на меті вироблення такої поведінки людини, яка б усувала страждання та узгоджувалася з моральними законами. Моральні засади людських взаємин, виховання були у центрі уваги давньокитайської філософії.

Тома Аквінський, Аврелій Августин, Еразм Роттердамський, Дж. Бруно, Б. Спіноза пов'язували саморозвиток з необхідністю вдосконалення духовних сил людини. Т. Аквінський особливу роль відводив творчості у піднесенні релігійних почуттів людини, наближені їх до Бога. Підкреслюється роль божественного у творенні світу та самої людини, але якщо людина створена за образом і подобою божою, то вона також має здатність творити, але її діяльність залежить від Творця. При цьому, як зазначає філософ, керуючись вільним вибором, людина здатна обирати діяльність, а її поведінка повинна обумовлюватися моральною відповідальністю. На думку Еразма Роттердамського, сама природа створила людину здатною творити світле й прекрасне.

Доба Відродження втілює ідею, що людина є майстром і скульптором самої себе, а пізнання є актом індивідуальної творчості. Формується постать людини-творця, а ідея творчості набуває універсального значення. Надається перевага практичній та теоретичній діяльності, хоча багато митців цієї доби, приділяли посиленій інтерес до різних форм художньої творчості. Прослідковується тенденція зміщення акцентів до розгляду самого творчого процесу та його суб'єкта, який розуміється як новий творчий центр поруч із вже існуючим – Богом.

Потяг людини до досягнення зовнішнього та внутрішнього світу є потребою у творчій діяльності, за Ф. Шлегелем, буття людини є творчість, "гра життя". Для представників німецької класичної філософії Г. Гегеля, І. Канта, Ф. Шеллінга саморозвиток є свободою вибору. Г. Гегель наголошує на історично-культурних основах творчої рефлексії, розглядає кожний наступний рівень утворення нового знання як новий етап розвитку. На думку мислителя, творча здатність знаходиться у сфері позасвідомого, абстрактного, а саме, "Абсолютного духу". Розглядаючи духовну культуру людства він виділяє індивідуальну та суспільну свідомість, говорить, що Абсолютною ідеєю є "вічна творчість". За Г. Гегелем, культура є способом, який дозволяє особистості творити у світі, при цьому він підкреслює перевагу ідеального над матеріальним, ідеальне переважає в творчій діяльності людини. Творчу здатність суб'єкта розглядає Й. Фіхте, він наголошує на рефлексії суб'єкта над самим собою та визначає, що діяти він повинен у відповідності за своєю сутністю, тобто способом буття суб'єкта є діяльність, основою якої є самопізнання своєї суті, що дозволяє особистості, як суб'єкту діяльності перетворювати дійсність та творити світ свого буття. За Ф. Шеллінгом, головна роль у розвитку творчих здібностей належить освіті. На його думку необхідно створювати таку систему освіти, яка б сприяла розвитку науково-творчих інтересів кожного, людина здатна себе проявити, а розвиток її творчих здібностей потребує відповідних умов.

Вищим проявом людської діяльності, на думку А. Шопенгауера, є художня творчість, для якої є характерним інтуїтивне відчуття у творчому процесі. Як зазначає філософ, людині необхідно мати злет творчої думки всередині себе, він підкреслює, що стан самотності притаманний творчій особистості і визначає, що генії насолоджуються самотністю і мають здатність черпати з неї сили для реалізації творчих задумів [11]. Для людини важливо знаходити час для усамітнення, це дає можливість для розмірковування, мрійливості, пошуку сенсу, розуміння себе, що також є джерелами творчості. На інтуїції наполягає А. Бергсон, у нього вона є відчуженість, яка зливається з самим актом творчості. Він говорить про те, що навколишній світ є носієм маси можливостей для людини, які вона може використати у творчій діяльності.

Безперервне творення людиною нових цінностей обумовлене самим існуванням людини. У Н. Бердяєва творчість є вищим виявом духовної сутності людського буття. Г. Сковорода через принцип “спорідненості”, розглядає умови для розвитку творчих здібностей людини, самопізнання та саморозвиток у філософа є шляхом до “істини”, а пізнання “можливе тільки через людину” [8, с. 312]. Головним для людини повинно бути пізнання її внутрішнього світу, яке можливе завдяки серцю. У своєму серці, як говорить Г. Сковорода, людина може знайти основу пізнання і життя, серце виступає “інструментом цього пізнання”. Згідно з твердженнями філософа, людина здатна реалізувати закладені в ній природою творчі можливості, шляхом самопізнання, спілкуючись з іншими та ведучи розмови з собою про “душевний світ” [8, с. 312]. Привертає увагу те, що філософ підкреслював величезні можливості пізнавальної діяльності людини, він вважав, що від природи людині притаманні творчі здатності, які вона має розвинути.

Безперечно, центром творчості є сама особистість, без якої неможлива творча діяльність. Людина усвідомлено перетворює навколишній світ, пізнаючи та освоюючи його, вона створює соціально-культурний простір, і чим більше у людини можливостей змінювати світ, тим більше вона здатна виразити себе, а творча діяльність стає способом її самовираження [9].

Творчість онтологічно притаманна буттю людини, вона є специфічною формою її діяльності, і в першу чергу це духовна діяльність. Людина осягає навколишній світ і намагається його осмислити, організувати та взаємодіяти з ним. Так, у процесі діяльності вона осягає межі своєї самостійності, але для неї є важливим не тільки окреслення меж власного існування, які визначаються у процесі її взаємодії зі світом, а головним є те, що людина здатна вийти за ці межі, вона є відкритою світові й для неї відкривається новий простір існування. Вона є суб'єктом життєтворчості.

У процесі творчої діяльності відбувається взаємодія суб'єкта та об'єкта творчості, в результаті якої здійснюється перетворення об'єкта і саморозвиток суб'єкта. Особистість має знання й уміння, здібності, мотивацію завдяки яким вона має можливість створити новий, унікальний продукт. Творчі здібності особистості є “ресурс у вічному поєдинку зі створеним нами самими світом і з самими собою” [5, с. 7]. А для розкриття й розширення творчих можливостей, особистості необхідно мати розвинену уяву, інтуїцію, творче сприймання, креативне мислення та мотивацію до діяльності, в процесі якої вона зможе себе самоактуалізувати. Важливою є творча активність особистості, яка тісно пов'язана з творчою обдарованістю, що полягає у “наявності можливостей особистості організувати творчий процес та виробляти для цього індивідуальні вміння та засоби” [10, с. 23].

“Творчість в уявній парадигмі пов’язана з процесами комбінаційної гри і відкриття”, а відкриття є необхідною умовою творчості [3, с. 10]. Важливе значення, як зазначає В. Моляко, має творче сприймання, “говорючи про творче сприймання, ми орієнтуємось на такі два основних варіанти його прояву: це сприймання нового предмета, коли творчість, так би мовити, повинна проявитись обов’язково, або ж віднайдення при сприйманні чогось невідомого нових елементів, ознак” [1, с. 12]. За С. Сисоевою, між креативністю та такими рисами особистості, як схильність до самоактуалізації, імпульсивність, відкриття нового, оригінальність, широта інтересів існує взаємозалежність [8, с. 130].

Творчість і є самореалізацією особистості, саме, в творчій діяльності особистість здатна розкрити свої здібності, самореалізуватися. Це також підкреслює Н. Карпенко, “про справжні творчі можливості конкретної людини можна говорити лише на основі здійсненої діяльності” [4, с. 194]. Коли особистість стає суб’єктом життя, тобто опредметнює свої сутнісні сили в різноманітній соціальній діяльності, відбувається її самореалізація у суспільстві. Творчість є не тільки здатністю особистістю виконувати діяльність на найвищому рівні, а здатність до перетворення та всебічного розвитку. На думку В. Холоденко, “найважливішими умовами розвитку та самореалізації людини є самопізнання і самооцінка” [10, с. 24]. Творчість є “найбільш розвинена форма розвитку”, це – “здійснення гуманізму і єдина умова буття дійсного гуманізму у формі практичної всезагальності”. Творчість – це “корисне здійснення блага через істину у красі” [6, с. 10].

Творчість не є елітарною здатністю окремого індивіда, вона відповідає об’єктивній сутності людини. На розвиток творчих здібностей людини значний вплив здійснює сімейне виховання, саме в сім’ї людина отримує перший соціальний досвід, важливе значення має освіта. Головною складовою у формуванні творчих здібностей є навчання, в контексті якого виступає мораль. Становлення цілісної особистості відбувається у процесі навчання, виховання, де вона набуває духовних, моральних якостей.

У творчості розкриваються інтелектуальні здібності людини, які втілюються у практичну діяльність, а її оцінкою є суспільне призначення. За допомогою творчості розкриваються досягнення людини та визнається їх значущість. Велика увага приділяється особистості як суб’єкту матеріальної і духовної діяльності, результатами якої є також різні новітні перетворення та зміни в суспільстві й головне, щоб вони сприяли суспільному розвитку.

Творча особистість має власні бажання, орієнтації, цілі і належить до спільноти, вона орієнтується на норми та цінності, визначені у суспільстві. Можна простежити взаємозв’язок пізнавальних та моральних якостей у суб’єкта творчої діяльності. Кожна особистість має свої ціннісні орієнтації, які повинні включати відповідальність, свободу, творчий розвиток, а творча діяльність дає їй можливість отримувати нові якості, успадковувати культурні надбання попередників. Слід, відзначити, що у процесі діяльності людина змінює себе, постійно відбувається процес її культурної соціалізації. Особистість самостійно обирає свій шлях у житті, вона змінює світ навколо себе та творить свій власний, а набуті у процесі творчої діяльності нові якості, формують її індивідуальність.

Найбільш необхідними для самореалізації особистості та визначення її соціальної значущості є актуалізація таких її вмінь та здібностей, які б сприяли прийняттю нестандартних рішень, пошуку ефективних шляхів вирішення складних завдань. Таким чином, розвиток у людини творчих здатностей набуває всеохоплюючого значення, що зумовлено соціальними змінами в суспільному

житті. Перетворення реальності потребує самоорганізації особистості.

Розвинена самоорганізація властива творчій особистості, вона критично ставиться до результатів своєї діяльності, проводить адекватну самооцінку й має критичне ставлення до себе, вирізняється гнучкістю розуму та здатністю висувати оригінальні ідеї. У творчості відбувається розвиток особистості, а її творчий потенціал є “передумова для творчого процесу, з одного боку, та його результат – з іншого; творчий потенціал закладений в кожному, і це відкриває потенційні можливості для його розвитку” [4, с. 199]. У розкритті потенційних творчих можливостей людини відповідно, провідна роль належить діяльнісному фактору.

Однією з головних рис творчої особистості є цілеспрямованість. Цілеспрямована мотивація до творчості найповніше розкривається у діяльності, в результаті якої реалізуються такі якості особистості як організованість, наполегливість, працьовитість. Шляхом духовно-практичного освоєння дійсності особистість реалізує власні творчі плани і задуми. Бажання досягти поставленої мети, ще раз вказує на її цілеспрямовану діяльність. Інколи для реалізації оригінальних задумів, наприклад, в науковій діяльності, залучається велика кількість науковців, так відбувається реалізація наукових проєктів, програм; діячі культури і мистецтв стають засновниками нових мистецьких напрямів, шкіл, об'єднань. Це дає можливість творчим особистостям використовувати нові методи наукових пошуків та обирати різні засоби художнього самовираження.

Таким чином, спрямованість особистості як суб'єкта діяльності на творчість, результатом якої є корисний суспільний продукт зумовлює розвиток самої особистості, її індивідуальних якостей. Саморозвиток, самореалізація особистості, цілісність складових її індивідуальності є наслідком і умовою творчої діяльності, а вироблення соціально значущих цінностей сприяє підвищенню рівня соціальної зрілості особистості. Установка на новизну отриманих результатів зумовлює розвиток її творчих здібностей. Отже, можна говорити про взаємообумовленість творчої діяльності і самореалізації особистості у суспільстві.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Творчість одна з головних цінностей людського буття, вона є здатністю самовираження кожної особистості. Створюючи матеріальні та духовні цінності особистість реалізує себе у суспільстві.

У процесі життєдіяльності людина через різні соціальні практики змінює навколишній світ на умови та засоби свого саморозвитку, вона стверджує себе у світі, виступає суб'єктом різних видів діяльності. Через творчість особистість формує власну індивідуальність, вибудовує свій внутрішній, духовний світ.

Творчі здібності особистості є важливою передумовою творчої діяльності, але вони одночасно є і її результатом. Збагачення необмежених творчих можливостей особистості відбувається у творчості.

У творчості поєднуються особистість і суб'єкт діяльності. Діяльність має соціальну спрямованість від якої залежить особистісний зміст творчості. Завдяки діяльності особистість організовує простір свого буття у культурі.

Список використаних джерел:

1. *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості* 2008, Збірник наукових праць, за ред. Моляко, ВО, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, Т.12., Вип.5, Ч.І, 288 с.
2. *Власенко, ФП 2013, “Творчість як умова розвитку особистості в інформаційному суспільстві”, Освіта та розвиток обдарованої особистості, № 2, с. 4-7.*

3. Волощук, ІС 2013, 'Структура і зміст творчого потенціалу особистості', *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, № 2, с. 8-13. Доступно: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_2_4>. [22 Вересень 2022].
4. Карпенко, НА 2014, 'Психологічний зміст і структура творчого потенціалу особистості', *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*, Вип. 1, с. 190-201.
5. Моляко, В 2007, 'Творчий потенціал людини як психологічна проблема', *Психологія і суспільство*, с. 6-10.
6. Новіков, БВ 2015, Про основний принцип дійсного гуманізму. Творчість у філософських вимірах, Київ: *ВК "Політехніка"*, 187 с.
7. Сисоєва, СО 2006, Основи педагогічної творчості, Київ: *Міленіум*, 344 с.
8. Скворода Григорій 2005, Твори: У 2 т, Київ: *ТОВ Видавництво "Обереги"*, 2-е вид., Т. 2, 480 с.
9. *Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко* 2008, Київ: "Освіта України", 702 с.
10. Холоденко, ВО 2019, 'Творчий потенціал особистості: зміст, структура та передумови успішної реалізації у мистецькій освіті', *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти*, с. 22-28.
11. Шопенгауер, А 2003, Під завісою істини, Сімферополь: "Реноме", 490 с.

References:

1. *Aktualni problemy psykholohii: Problemy psykholohii tvorchosti (Actual problems of psychology: problems of psychology of creativity)* 2008, Zbirnyk naukovykh prats, za red. Moliako, VO, Zhytomyr: *Vyd-vo ZhDU im. I. Franka*, T.12., Vyp.5, Ch.I, 288 s.
2. Vlasenko, FP 2013, 'Tvorchist yak umova rozvytku osobystosti v informatsiinomu suspilstvi (Creativity as a condition of personality development in information society)', *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, № 2, s. 4-7.
3. Voloshchuk, IS 2013, 'Struktura i zmist tvorchoho potentsialu osobystosti (The structure and content of the creative potential of the individual)', *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, № 2, s. 8-13. Dostupno: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_2_4>. [22 Veresen 2022].
4. Karpenko, NA 2014, 'Psykhologichnyi zmist i struktura tvorchoho potentsialu osobystosti (Psychological content and structure of creative potential of personality)', *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia psykholohichna*, Vyp. 1, s. 190-201.
5. Moliako, V 2007, 'Tvorchyi potentsial liudyny yak psykholohichna problema (The person's creative potential as a psychological problem)', *Psykholojiia i suspilstvo*, s. 6-10.
6. Novikov, BV 2015, Pro osnovnyi pryntsyyp diisnoho humanizmu. Tvorchist u filosofskykh vymirakh (About the basic principle of true humanism. Creativity in philosophical dimensions), Kyiv: *VK "Politekhnika"*, 187 s.
7. Sysoieva, SO 2006, Osnovy pedahohichnoi tvorchosti (Fundamentals of pedagogical creativity), Kyiv: *Milenium*, 344 s.
8. Skovoroda Hryhorii 2005, Tvory (Writings): U 2 t, Kyiv: *TOV Vydavnytstvo "Oberehy"*, 2-e vyd., T. 2, 480 s.
9. *Stratehii tvorchoi diialnosti: shkola V. O. Moliako (Strategies of creative activity: V. Molyako school)* 2008, Kyiv: "Osvita Ukrainy", 702 s.
10. Kholodenko, VO 2019, 'Tvorchyi potentsial osobystosti: zmist, struktura ta peredumovy uspishnoi realizatsii u mystetskii osviti (Creative potential of personality: content, structure and prerequisites for successful implementation in art education)', *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriiia 14. Teoriiia i metodyka mystetskoi osvity*, s. 22-28.
11. Shopenhauer, A 2003, Pid zavisoiu istyny, (Under the curtain of truth), Simferopol: "Renome", 490 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-2
УДК 378

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНИЙ СТАН

ACADEMIC MOBILITY IN HIGHER EDUCATION: CURRENT STATE

Н. Д. Скибун
Т. В. Трофименко

Актуальність теми дослідження. Формування мобільності відбувається в рамках відповідного етапу цивілізаційного розвитку суспільства, який обумовлює умови та фактори, які впливають на мобільність, серед яких і техніко-технологічний розвиток, морально-психологічна готовність людини до сприйняття нового, що відкривається перед нею завдяки новим цифровим, інформаційно-комунікаційним, комунікативним та кібернетичним технологіям. Слід враховувати, що разом із віртуальною зросла і фізична мобільність завдяки новим можливостям, які стали доступними широким верствам населення.

Постановка проблеми. Зважаючи на зростаючий рівень академічної мобільності необхідно зважати на готовності до неї з боку викладачів та методистів працювати в мультинаціональному, мультирелігійному та мультикультурному освітньому середовищі, де здобувачами освіти є іноземні громадяни з усього світу. У свою чергу вищезгадане стосується і готовності здобувача освіти навчатися за межами місця проживання (у іншому регіоні – на національному рівні та в іншій країні – на міжнародному рівні).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сучасної мобільності в цілому та мобільності в освітній сфері як її елементу, приділяють увагу як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, педагоги-практики, серед яких можна виділити таких: І. Антоненко, Г. Кілінічева, Д. Свириденко, М. Романинець, С. Оксамитна, С. Баччі, В. Бертачіні, М. Бейне, Р. Ноель, Л. Раго, П. Браун, Дж. Майкл, С. Е. Гілмер тощо.

Постановка завдання. Основними завданнями статті є: окреслення ролі та впливу сучасного етапу розвитку

Urgency of the research. The formation of mobility takes place within the framework of the corresponding stage of the civilizational development of society, which determines the conditions and factors that affect mobility, including technical and technological development, the moral and psychological readiness of a person to perceive new things that open up to him thanks to new digital, information - communication, communicative and cybernetic technologies. It should be taken into account that along with virtual mobility, physical mobility has also increased due to new opportunities that have become available to broad segments of the population.

Target setting. Considering the growing level of academic mobility, it is necessary to consider the readiness for it on the part of teachers and methodologists to work in a multinational, multi-religious, and multicultural educational environment, where foreign citizens from all over the world are students of education. In turn, this also applies to the readiness of the student to study outside the place of residence (in another region - at the national level and in another country - at the international level).

Actual scientific researches and issues analysis. The issues of modern mobility in general and mobility in the educational sphere as its element are paid attention to by both foreign and domestic scientists, and practicing teachers, among whom we can single out the following: I. Antonenko, G. Kilinicheva, D. Svyrydenko, M. Romanynets, S. Oksamytna, S. Bacci, V. Bertacini, M. Beine, R. Noel, L. Rago, P. Brown, J. Michael, S. E. Gilmer, etc.

The research objective. The main tasks of the article are: outlining the role and influence of the modern stage of

суспільства на питання академічної мобільності; аналіз науково-педагогічних літературних джерел щодо досліджень академічної мобільності на загальному рівні та окремих факторів, які впливають на неї; пропозиції щодо інтеграції національних закладів вищої освіти у світовий освітній простір та забезпечення в тому числі і зворотної та експортної мобільностей у рамках академічної мобільності для підняття якості вітчизняної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасними дослідниками розглядалися різні види академічної мобільності, яка включає в себе широкий спектр факторів, що впливають на її застосування (вплив соціально-економічних чинників; задоволення внутрішнього "єго" можливістю навчатися у "модному" виші; вибір "вузької" спеціалізації, яка є не в кожному профільному закладі вищої освіти тощо).

На підставі результатів аналізу проведених досліджень сучасними науковцями питання академічної мобільності запропоновано рекомендації щодо забезпечення можливостей використання академічної мобільності в сучасних реаліях.

На сьогодні академічна мобільність на міжнародному рівні більшою мірою формується глобальним ринком праці, який формується діяльністю транснаціональних корпорацій та виконанням ними міжнародних проектів в усіх куточках світу. Також академічна мобільність розвивається на міжнародному та на регіональному рівнях, де формується регіональний центр глобалізації. Як приклад – країни Європи та Європейський Союз. Що стосується академічної мобільності на національному рівні, то каталізатором тут виступає рівномірність розвитку територій. У тих країнах, де цей розвиток є рівномірним і високим, рівень академічної мобільності є стабільно-низьким і навпаки.

Висновки. Підсумовуючи проведення дослідження питань академічної мобільності в сучасних умовах слід відзначити таке. Перш за все, необхідно зважати на морально-психологічну

society's development on the issue of academic mobility; analysis of scientific and pedagogical literary sources regarding studies of academic mobility at the general level and individual factors affecting it; proposals for the integration of national institutions of higher education into the global educational space and provision of return and export mobility as part of academic mobility to improve the quality of domestic education.

The statement of basic materials. Modern researchers considered various types of academic mobility, which includes a wide range of factors influencing its application (the influence of socio-economic factors; the satisfaction of the inner "ego" with the opportunity to study at a "fashionable" university; the choice "narrow" specialization, which is not available in every specialized institution of higher education, etc.).

On the basis of the results of the analysis of the research conducted by modern scientists on the issue of academic mobility, to offer recommendations on ensuring the possibility of using academic mobility in modern realities.

Today, academic mobility at the international level is largely shaped by the global labor market, which is shaped by the activities of transnational corporations and their implementation of international projects in all corners of the world. Also, academic mobility is developing between countries at the regional level, where a regional center of globalization is being formed. As an example – European countries and the European Union. As for academic mobility at the national level, the catalyst here is the uniformity of territorial development. In those countries where this development is uniform and high, the level of academic mobility is consistently low and vice versa.

Conclusions. Summarizing the study of academic mobility in modern conditions, the following should be noted. First of all, it is necessary to take into account the moral and psychological readiness for academic

готовність до академічної мобільності як здобувачів освіти, так і викладачів і методистів. По-друге, готовність закладів вищої освіти інтегруватися у світовий освітній простір. По-третє, достатній рівень комунікативної, мовної компетентностей для подальших комунікацій на рівні мультинаціонального, мультикультурного, мультирелігійного освітнього середовища, де все тримається на ключових позиціях людської гідності, рівності, толерантності. Таким чином, є потреба формувати нові компетентності (мобільність, комунікативність, іноземна мова, IT, кібербезпека і кібергігієна) серед викладачів та здобувачів освіти для можливості формування як вертикальної, так і горизонтальної академічної мобільності, адже широка кооперація із закладами освіти інших країн сприятиме підвищенню якості надання освітніх послуг на рівні вітчизняних закладів освіти, а це у свою чергу, підвищуватиме загальний рівень вітчизняної освіти науково-педагогічного персоналу та вітчизняної наукової школи в цілому. У кінцевому результаті це повинно створити сталі умови для закладів вищої освіти збільшення рівня зворотної та експортної мобільностей у рамках академічної мобільності.

Ключові слова: відкритий світ, мобільне суспільство, світовий освітній простір, глобальний ринок праці, мультикультуралізм, академічна мобільність, педагог та здобувач освіти в умовах академічної мобільності.

mobility of both education seekers and teachers and methodologists. Secondly, the readiness of higher education institutions to integrate into the global educational space. Thirdly, a sufficient level of communicative and language competencies for further communications at the level of a multinational, multicultural, multi-religious educational environment, where everything is based on the key positions of human dignity, equality, and tolerance. Thus, there is a need to form new competencies (mobility, communicativeness, foreign language, IT, cyber security, and cyber hygiene) among teachers and students for the possibility of forming both vertical and horizontal academic mobility, because wide cooperation with educational institutions of other countries will contribute to improving the quality provision of educational services at the level of domestic educational institutions, and this, in turn, will raise the general level of domestic education, teachers, pedagogical scientists and the national scientific school as a whole. Ultimately, this should create stable conditions for higher education institutions to increase the level of return and export mobility within the framework of academic mobility.

Keywords: open world, mobile society, global educational space, global labor market, multiculturalism, academic mobility, teacher and student of education in conditions of academic mobility.

Актуальність теми. Сучасний етап цивілізаційного розвитку суспільства характеризується високим рівнем глобалізації багатьох процесів та сфер, а також високим рівнем мобільності населення, яке переміщується разом із роботою та фінансами в рамках так званого глобального ринку праці. Це явище отримало назву “нове кочове суспільство”. Так, глобальний ринок праці став каталізатором для формування глобального (світового) освітнього простору, коли набута професійна освіта, знання та компетентності повинні відповідати “глобальним стандартам для того, щоб молодий спеціаліст міг бути конкурентоспроможним на глобальному ринку праці. При цьому робота в мультинаціональних, релігійних та культурних командах, окрім професійних знань, умінь та навичок, вимагає високого рівня комунікативної та мовної компетентностей, толерантності та психологічної готовності працювати в таких мультикомандах,

переміщуючись світом, виконуючи різні глобальні проєкти. На сьогодні поряд із глобальним ринком праці стрімко розвиваються регіональні ринки праці, які створюються в рамках нових регіональних утворень країн навколо нових країн-регіональних лідерів. Вказане створює передумови вироблення єдиних стандартів освітніх процесів для національної освіти, щоб майбутній молодий спеціаліст, отримавши освіту мав достатньо-необхідний рівень знань, умінь та компетентностей для можливості або продовжити навчання далі в іншому закладі освіти за межами своєї країни, або був конкурентоспроможним на глобальному ринку праці. Прикладами можуть слугувати країни Європейського Союзу, як об'єднання країн, яке межує з Україною і до якого наша країна планує увійти повноправним членом. Ось чому питання інтеграції національного освітнього простору у європейський та світовий є вкрай актуальним для України.

Постановка проблеми. Зважаючи на рівень академічної мобільності, що невпинно зростає, необхідно зважати на готовності до неї як з боку викладачів та методистів працювати в мультинаціональному, мультирелігійному та мультикультурному освітньому середовищі, де здобувачами освіти є іноземні громадяни з усього світу. А це потребує достатньо високого рівня комунікативної та мовної компетентностей (знання іноземної мови на рівні B2) разом із толерантним ставленням на основі рівності та людської гідності усіх комунікантів. Крім того, це потребує відповідного морально-психологічного настрою до навчання/викладання в новому середовищі, високого рівня мотивації, самоконтролю, самостійного навчання тощо. Також інтеграція у світовий освітній простір та участь у проєктах та програмах з використанням елементів академічної мобільності потребує від закладу вищої освіти здійснення усіх заходів не тільки забезпечення освітнього процесу, а і вирішення питань гуманітарного, культурного і побутового рівнів у першу чергу для зворотної та експортної мобільностей у рамках академічної мобільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питанням сучасної мобільності в цілому та мобільності в освітній сфері як її елементу, приділяють увагу як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, педагоги-практики, серед яких можна виділити таких: І. Антоненко, Г. Кілінічева, Д. Свириденко, М. Романинець, С. Оксамитна, С. Баччі, В. Бертачіні, М. Бейне, Р. Ноель, Л. Раго, П. Браун, Дж. Майкл, С. Е. Гілмер тощо.

Незважаючи на досить широкий спектр проведених досліджень, питання сучасного стану розвитку академічної мобільності у закладах вищої освіти, **виступає частиною загальної проблеми**, котрій присвячується означена стаття.

Постановка завдання. Основними завданнями статті є:

- окреслення ролі та впливу сучасного етапу розвитку суспільства на питання академічної мобільності;
- аналіз науково-педагогічних літературних джерел щодо досліджень академічної мобільності на загальному рівні та окремих факторів, які впливають на неї;
- пропозиції щодо інтеграції національних закладів вищої освіти у світовий освітній простір та забезпечення в тому числі і зворотної та експортної мобільностей у рамках академічної мобільності для підняття якості вітчизняної освіти.

Методи дослідження, використані у процесі написання статті, передбачають застосування загальнонаукових та емпіричних прийомів, що

ґрунтуються на системному підході. Також у процесі роботи застосовувались такі загальні методи досліджень, як узагальнення та порівняння. У результаті проведеного аналізу визначено високий запит на різні види академічної мобільності серед здобувачів освіти, викладачів, освітніх науковців та управлінців.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні триває широке впровадження результатів науково-технічного прогресу в усі сфери суспільства та суспільних відносин. Насамперед такими драйверами виступають цифрові, комунікаційні та інформаційно-комунікаційні технології, які формують новий віртуальний кібернетичний простір за допомогою міжнародних телекомунікацій, глобальної мережі передачі даних, доступного кінцевого обладнання та доступу до мережі пересічних громадян багатьох країн світу. Завдяки цьому людина отримує можливість долучитися до глобального комунікаційного, інформаційного, культурного, освітнього, життєвого простору багатьох країн, народів тощо. При цьому, кібернетичний (віртуальний) простір нівелює межу між близьким та далеким життєвим світом, чіткі кордони якої існували у традиційному суспільстві. Крім того, нові можливості для фізичного переміщення значних людських мас (через континенти за лічені години без спеціального спорядження та підготовки) змінили і фізичний рівень традиційного життєвого світу та людського буття. Цьому сприяє глобалізація усіх суспільних сфер та відносин, завдяки якій впроваджуються єдині стандарти, які створюють комфортні умови для переміщення світом, коли незалежно від країни перебування усе знайоме. Такими є мережі ресторанів (McDonald's, KFS), готелів (Hilton), торговельних мереж (Metro, Fozzi), продуктів (Pepsi, Nestlé), де все стандартизовано, уніфіковано тощо. Туристичні компанії/агенції (Hays Travel, STA Travel, Barrhead Travel) забезпечують практично увесь спектр послуг для приємної подорожі та супроводжують під час подорожі, адже вони мають розвинену мережу власних представництв у багатьох країнах світу та/або окремих регіонах. Окрім цього, на сьогодні є можливість самостійно замовити/забронювати квитки, готель, хостел і подорожувати самостійно. Одним із важливих аспектів для розвитку усіх видів туризму є питання комунікації, толерантного ставлення до іноземців у країнах перебування. Вказане сприяє прискоренню адаптації у новому середовищі. В сучасному світі стало буденним подорожувати, працювати, навчатися, лікуватися за межами своєї країни не окремим категоріям, а усім бажаючим. Сучасний мобільний світ відкрив перед людиною національні кордони.

Надання освітніх послуг іноземним здобувачам освіти закладами освіти стало набувати масового характеру, особливо під час формування нових центрів глобальної економіки, фінансів та промисловості. Крім того, нові формації вищої освіти, такі як: освіта впродовж усього життя та дистанційна онлайн освіта створили умови для ще більших можливостей отримання освіти за межами не тільки свого регіону чи країни, а практично в будь-якому іншому місті. Певним поштовхом для прискорення формування дистанційної онлайн освіти нового типу (на базі сучасних цифрових, комп'ютерних технологій) стали карантинні заходи через пандемію коронавірусу (COVID-19), які охопили увесь світ впродовж останніх трьох років. Наступними важливими факторами впливу на розвиток міжнародного глобального освітнього простору виступають мовно-комунікативний та освітній, адже надання освітніх послуг в мультинаціональному просторі може здійснюватися тоді, коли викладач та здобувач освіти будуть комунікувати однією мовою. Крім того, базовий рівень

знань, умінь та компетентностей здобувачів освіти повинен також бути уніфікованим. Особливо це стосується вищої освіти, коли здобувач освіти повинен отримати високий рівень професійних знань, умінь та компетентностей. Все це потребує уніфікації, стандартизації та узгодженості дій усіх суб'єктів освітнього процесу нового типу. Прикладом успішної реалізації у промислове використання стали заходи країн Європи під час подальшого розширення Європейського Союзу в рамках так званого Болонського процесу. Для успішної його реалізації було запроваджено такі нові елементи в освіті як: академічна мобільність, академічна свобода, автономія закладу вищої освіти, акредитація освітніх програм, Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи, ліцензування, студентоцентроване навчання, якість вищої освіти, рівні вищої освіти, ступені вищої освіти [1]. Імплементация та упровадження на національному рівні в усіх країнах, що приєдналися до Болонського процесу вказаних положень дає змогу вибудувати єдиний європейський освітній простір.

Так, “академічна мобільність” на сьогодні розглядається як “можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами” при цьому “суб'єктами академічної мобільності, згідно з програмними документами Болонського процесу, виступають студенти, викладачі, науковці та управлінський персонал” [2]. На сьогодні до Болонського процесу вже долучилися понад 40 країн, в першу чергу, це країни Європи. Сутність Болонського процесу полягає в уніфікації та стандартизації освітнього процесу, вироблення єдиних стандартів якості освіти, що створює передумови налаштування освітнього процесу на національному рівні країн, що долучилися, таким чином, щоб надання освітніх послуг здійснювалося за єдиними стандартами і здобувач освіти отримував відповідний рівень знань, умінь та компетентностей, який би давав змогу використовувати можливості як горизонтальної, так і вертикальної академічної мобільності, де вертикальна мобільність представляє собою “навчання студента в іншому виші, після закінчення якого він отримує ступінь”, а горизонтальна – “навчання в іншому виші протягом певного періоду (семестру, навчального року), після чого студент повертається до університету та продовжує навчання” [2].

Наступним цікавим елементом сучасної інтеграції національних елементів у світовий освітній простір, є запровадження паралельного вивчення іноземної мови у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) країн, де навчання відбувається національною мовою, яка не входить до переліку мов міжнародного спілкування, додаткове викладання (базових предметів) англійською мовою (як найбільш поширеною), що дає змогу здобувачу освіти після закінчення національного закладу вищої освіти продовжити навчання в будь-якому іншому ЗВО. Тобто, відбувається паралельне вивчення англійської мови як іноземної (EFL) в рамках інтегрованого навчання на національному рівні (CLIL), а також коли навчання відбувається національною мовою та англійською базових предметів. Вказане набуває популярності та поширення, адже все більше країн інтегруються у глобальні взаємовідносини, ринки праці, сферу надання послуг тощо. Це у більшій мірі стосується здобувачів освіти, які планують продовжити навчання у ЗВО, де є вибрана вузька спеціалізація та/або цей заклад є доволі престижним і після його закінчення молодий спеціаліст буде працювати у великій транснаціональній корпорації.

П. Браун розглядав академічну мобільність через можливості та

перспективи соціальної мобільності на основі “соціальної перевантаженості”, “соціального відчуження” та “соціальної справедливості”, відзначаючи при цьому, що “у перші десятиліття двадцятого століття досвід студентів і сімей з робітничого та середнього класу визначається не соціальною мобільністю між поколіннями, а соціальною перевантаженістю та пасткою можливостей” [7]. Іншим фактором академічної мобільності серед здобувачів освіти, який розглядали Дж. Майкл та С. Е. Гілмер є такі спеціальності, які у майбутньому принеситимуть високе фінансове забезпечення, і їх вибір формується тільки на базі високого рівня оплати праці. А тому студенти, які стверджують, що важливо бути забезпеченими у фінансовому плані, значно рідше навчаються у провідних державних університетах, тоді як студенти, для яких важливішими є бути поруч із сім’єю, значно рідше навчаються у приватних закладах [9]. Насамперед, вказане має місце в країнах із високими соціальними стандартами, де людина, яка працює, повністю задовольняє свої потреби та потреби сім’ї. Так, в основному це країнами так званого “золотого мільярду”, де існує високий рівень життя, коли працююча людина заробляє більше ніж базовий рівень потреб. Що стосується країн третього світу, то тут ситуація протилежна – якщо у молодій людині з’являється можливість отримати спеціальність, яка буде високооплачуваною, але заради цього треба пожертвувати чимось, то більш усього вона вибере її. Яскравим прикладом є результати дослідження шведськими науковцями Х. Кулу, Е. Лундхольмом, Г. Мальмберг рівня просторової міграції молодих людей у Швеції за останні три десятиліття. У своєму дослідженні вони розглядали як показники рівня освіти, сімейного статусу та місця проживання впливали на мобільність. Висока хвиля міграції була у перше десятиліття дослідження (90-ті роки), коли почали відкриватися нові ЗВО. Останні два десятиліття відзначаються ними як однаковим рівнем міграції, оскільки розвиток територій Швеції відбувався рівномірно і тому переважна більшість молодих людей, яка не планує пов’язувати своє майбутнє із транснаціональними корпораціями, постійними переїздами, навчаються та працюють поряд із своїм домом та сім’єю [8].

Наступним прикладом вертикальної академічної мобільності є отримання базової вищої освіти у ЗВО, який знаходиться поряд із місцем проживання, а подальша освіта буде набуватися у іншому престижному ЗВО, який територіально розташований в іншій області, провінції, штаті, землі. Так, дослідники С. Баччі, В. Бертачіні досліджували оцінку репутації університету шляхом аналізу студентської мобільності у контексті впливу економічного розвитку та конкурентоспроможності територіальних районів Італії, де розташовані університети. [5]. Таке споглядається у країнах, де присутній нерівномірний соціально-економічно розвиток територій. Прикладами можуть бути Італія, Україна.

Крім того, сучасна академічна мобільність характеризується сукупністю багатьох компонентів та інфраструктури, які формують простір не тільки для освіти, а і для проживання, дозвілля, занять спортом, переміщень тощо. Наприклад, науковці М. Бейне, Р. Ноель, Л. Раго досліджували мережевий ефект міграції здобувачів освіти через такі фактори, як витрати (ціни) на житло, привабливість території та якість освіти серед 13 країн, що входять до організації економічного співробітництва та розвитку. [6]. На сьогодні провідні ЗВО, окрім високого рівня освіти (якості), є окремими інфраструктурними комплексами, де створено усі умови для проживання, дозвілля та навчання. У першу чергу, це знані в усьому світі ЗВО, історія існування яких обчислюється сотнями років,

власними традиціями, авторитетом тощо. Разом з тим, на сьогодні завдяки академічній мобільності (серед викладачів, науковців та управлінців) з'являються нові ЗВО, які починають конкурувати із традиційними центрами освіти, науки. Крім того, на етапі проектування цих нових центрів вже закладаються нові жорсткі вимоги до екологічності та впливу на навколишнє середовище.

Так, на сьогодні набуває популярності новий фактор, який впливає на академічну мобільність – це екологічність та вплив на навколишнє середовище ЗВО. Тут мова йде про те, що ЗВО вибирається за екологічними критеріями, а саме: за рівнем сформованості екосистеми ЗВО; її інтеграції у загальну екосистему території на який розташований ЗВО; високий рівень вимог до впливу на навколишнє середовище усієї території розміщення ЗВО в цілому.

Крім представлених вище факторів впливу на академічну мобільність, розрізняють “такі види академічної мобільності, як: пряма мобільність – переміщення студентів, аспірантів, викладачів зі своєї країни за кордон; зворотна мобільність – переміщення іноземних громадян для навчання або проведення досліджень у їхні країни; експортна мобільність, або зовнішня мобільність – з погляду країни-постачальника студента; імпортована мобільність, або вхідна мобільність – з погляду країни-донора” [2].

Також, відповідно до принципів Болонського процесу, розрізняють поняття “ступенева мобільність” (diploma/degreemobility) як навчання, яке закінчується отриманням ступеня, та “кредитна мобільність” (credit/temporagumobility) як навчання з накопиченням кредитів”, а “забезпечують академічну мобільність основні інструменти Болонського процесу: Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система; рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти; додаток до диплома, а також європейська та національна системи забезпечення якості вищої освіти” [2]. Отже, для повноцінної інтеграції національного освітнього простору необхідно створити відповідно законодавче та нормативно правове поле, яке сприятиме упровадженню нових елементів у вітчизняних ЗВО.

Разом з цим необхідно зважати, що академічна мобільність не може існувати окремо від загальної мобільності, а тому буде доречним розглянути типи соціальної мобільності, представлені дослідницею С. Оксамитною, а саме: “горизонтальна – переміщення індивідів чи груп, що не веде до зміни позицій у системі соціальної стратифікації суспільства; вертикальна – висхідне чи спадне переміщення індивідів чи груп у системі соціальної стратифікації суспільства; внутрішньогенераційна (внутрішньопоколіннева, інтрагенераційна, кар’єра) – переміщення людини між різними позиціями в соціальній структурі суспільства впродовж індивідуальної життєвої кар’єри; структурна – переміщення індивідів, зумовлені змінами в типах та технологіях виробництва, формах власності, структурі професій та зайнятості, внаслідок чого кожне наступне покоління розпочинає трудове життя за змінених структурних характеристик суспільства, зокрема, структури робочих місць; обмінна (циркулююча) – переміщення індивідів-вихідців з одних соціальних класів до інших, і навпаки, внаслідок розширення можливостей здобуття усіх рівнів освіти, політики вирівнювання можливостей, створення інституційних шляхів доступу до різних соціальних позицій вихідцями із різних соціальних класів тощо; суб’єктивна – уявлення індивідів про те, наскільки характеристики їхнього соціального статусу чи класової належності у дорослому віці різняться, порівняно з відповідними характеристиками їхніх батьків” [3, с. 12]. Запропонована типізація мобільності досить гармонійно розширює академічну мобільність і дає відповіді на

можливості, які відкриваються перед молодим спеціалістом.

У свою чергу Д. Свириденко, досліджуючи питання “академічної мобільності у контексті викликів глобалізації”, наголошує, що “у суспільстві знань градація престижу професій набуває мінливого характеру. На зміну звичній ієрархії цінностей індустріального суспільства приходять постматеріальні ціннісні підходи, під впливом яких зазнають трансформацій засади соціальної мобільності, освіти та популярних професій в якості “соціальних ліфтів” [1, с. 20]. Так, з одного боку постінформаційне та постекономічне суспільство дійсно визначають нові ціннісні орієнтири для суспільства, які корінним чином відрізняються від традиційних, сформованих західною культурою та традиціями, а саме: робота на одному місці, власне жило, авто та інші статутні речі. Але, на наш погляд, така тенденція більшою мірою стосується країн з високим рівнем життя, соціальною орієнтацією на громадянина, коли людина заробляє набагато більше базового рівня прожиткового мінімуму (вище ніж задоволення лише фізіологічних потреб виживання). В такому випадку постекономічні цінності є актуальними. Але, незважаючи на це, ціннісні орієнтири поступово змінюються. Так, сучасна молода людина вже не згодна брати в кредит житло, авто та роками сплачувати за нього, оскільки невідомо, чи буде вона працювати на одному місці двадцять-тридцять років, а за цей час житло та авто застаріють, а навколо скільки усього цікавого та незвіданого. Отож, молоді люди все частіше витрачають свої зароблені гроші на дозвілля, захоплення (досить часто екстремальні), подорожі світом, навчання, участь у екологічних заходах, волонтерському русі тощо. Крім того, сучасний ринок праці досить динамічно змінюється, в рамках чого відбуваються постійні зміни попиту на певну роботу, а тому, щоб залишатись затребуваним сучасна людина перебуває у стані постійного набуття нових знань, умінь та компетентностей, що отримало назву освіта впродовж усього життя.

Усе вказане суттєво впливає на освітній простір, адже йому також необхідно адаптуватися та пристосовуватися до нових реалій сучасного світу, адже питання не тільки академічної, а і загальної мобільності є важливою професійною характеристикою для педагога, оскільки мобільність педагога визначається готовністю до інновацій в освіті, здатністю мобілізувати власні ресурси, швидко адаптуватися до нового освітнього середовища, постійно нарощувати власних ресурс та потенціал для оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками, методами, методиками та інструментами викладання [4, с.18]. Так, сучасний педагог повинен мати високий рівень комунікативної, мовної, комп’ютерної, ІТ та кібернетичної компетентностей. Також педагог повинен мати високий рівень толерантності та вміння працювати у мультинаціональному, мультирелігійному та мультикультурному педагогічно-науковому середовищі. Адже сучасні методиками, методи, інструменти викладання вимагають від педагога високого рівня знань та умінь не тільки як користувача, а і оператора комп’ютерної та мультимедійної техніки, програміста для можливості створювати власний програмний продукт, комунікатора, щоб комунікувати із великою міжнародною аудиторією (під час дистанційного онлайн навчання). І найголовніше, сучасний педагог повинен вільно володіти декількома іноземними мовами та мати навички з викладання своїх предметів іноземною мовою, а також працювати із іноземною аудиторією.

З морально-психологічної точки зору є дуже важливим серйозне прийняття академічної мобільності з боку усіх суб’єктів освітнього процесу, адже це розширює життєвий світ та рамки людського буття, що тільки позитивно

впливає на людину. А тому необхідно створювати умови щоб і викладачі, і здобувачі освіти брали участь у заходах, які формуватимуть базовий рівень знань, умінь та компетентностей, затребуваних для академічної мобільності. Все згадане вище сприятиме порозумінню та позитивному ставленню до загального явища мобільності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи дослідження питання формування мобільності та ролі академічної мобільності як її складової можна відзначити таке.

Подальший цивілізаційний розвиток суспільства впливає на загальний рівень відкритості та мобільності суспільства, які відбуваються на фізичному рівні (новітні можливості для швидкого переміщення значних людських мас на великі території) та віртуальному (кібернетичному) – коли людина в онлайн режимі в реальному часі може “серфити в Інтернеті” (комунікувати, подорожувати, навчатися дистанційно). Так, нові можливості переміщення (фізичного та/або віртуального) впливають насамперед на морально-психологічний стан людини в частині сприйняття нового, розширюють її життєвий простір, змінюють життєвий простір (завдяки нівелюванню традиційного поділу на “близький” та “далекий” життєвий досвід), роблячи її космополітом. У цих умовах суспільство все більше стає відкритим та мобільним.

Також у сучасної людини поступово змінюються ціннісні категорії життя (під впливом реалій нового етапу цивілізаційного розвитку суспільства), які поступово заміщують традиційні. Так, сучасні молоді люди, замість оформлення кредитних зобов'язань на десятиліття для купівлі майна (власного житла, автотранспорту, предметів розкоші), вибирають інвестування коштів в освіту впродовж життя, подорожі світом, екстремальні види спорту, здоровий спосіб життя, екологічність побуту, екологічний транспорт (електромобілі, велосипеди) тощо. Така зміна світогляду корінним чином впливає на усі інші аспекти життя людини та взаємовідносини між людиною-суспільством-владою.

На сьогодні є досить широкий спектр факторів використання академічної мобільності, серед яких є традиційні: кар'єра, становище, зарплата, а є і нові – волонтерські рухи, боротьба за екологію та захист навколишнього середовища тощо.

Вітчизняним закладам вищої освіти необхідно здійснювати комплексний підхід щодо інтеграції до світового освітнього простору для того щоб стати повноцінними суб'єктами і виступати не тільки імпортерами, а й експортерами академічної мобільності як здобувачів освіти, так і викладачів, методистів і науковців-педагогів. Перш за все, це можливість створення умов для набуття та закріплення високих рівнів нових компетентностей (мобільність, комунікативність, іноземна мова, ІТ та кібер) серед викладачів та здобувачів освіти. Крім того, необхідно приділяти більше уваги заходам з морально-психологічної підготовки учасників академічної мобільності, для можливості швидкої адаптації як вітчизняних здобувачів освіти в іноземних закладах освіти, так і іноземних здобувачів освіти у вітчизняних закладах освіти. Вказане потребує створення мультикультурного толерантного середовища як під час освітнього процесу, так і на побутовому рівні. Це створить передумови для формування як вертикальної, так і горизонтальної академічної мобільності, адже широка кооперація із закладами освіти інших країн сприятиме підвищенню якості надання освітніх послуг на рівні вітчизняних закладів освіти, а це в свою чергу, підніматиме загальний рівень вітчизняної освіти, викладачів, педагогічних науковців та вітчизняної наукової школи в цілому.

Подальший розвиток суспільства та трансформації освітніх процесів визначають необхідність подальших розвідок у частини нових форм та факторів академічної мобільності.

Список використаних джерел:

1. Закон України “Про вищу освіту” 2014, Документ № 1556-VII, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 37-38, ст. 2004. Доступно: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. [19 Жовтень 2022].
2. Кілінічева, ПІ (n.d.), *Академічна мобільність*. Доступно: <https://vue.gov.ua/Академічна_мобільність>. [19 Жовтень 2022].
3. Оксамитна, С 2011, *Міжгенераційна класова та освітня мобільність*. Монографія, Київ: *НаУКМА: Аграр Медіа Груп*, 287 с.
4. Свириденко, ДБ 2014, *Академічна мобільність: відповіді на виклики глобалізації*. Монографія, Київ : *Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова*, 279 с. Доступно: <<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6418/Akadem%C3%91%20chna%20mob%C3%91%20ln%C3%91%20st.pdf?sequence=3>>. [25 Жовтень 2022].
5. Bacci,S & Bertaccini, B 2021, ‘Assessment of the University Reputation Through the Analysis of the Student Mobility’, *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, Springer, August, vol.156(2), pp. 363-388. Available from: <https://ideas.repec.org/a/spr/soinre/v156y2021i2d10.1007_s11205-020-02322-x.html>. [25 October 2022].
6. Beine, M, Noël, R & Ragot, L 2014, ‘Determinants of the international mobility of students’, *Economics of Education Review*, Elsevier, vol.41(C), pp. 40-54. Available from: <<https://ideas.repec.org/a/eee/ecoedu/v41y2014icp40-54.html>>. [25 October 2022].
7. Brown, P 2013, ‘Education, opportunity and the prospects for social mobility’, *British Journal of Sociology of Education*, Volume 34(5-6), pp. 678-700. Available from: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01425692.2013.816036>>. [25 October 2022].
8. Kulu, H, Lundholm, E & Malmberg, G 2018, ‘Is spatial mobility on the rise or in decline? an order-specific analysis of the migration of young adults in Sweden’, *Popul Stud* 72(3), pp. 323-337. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/324572142_Is_spatial_mobility_on_the_rise_or_in_decline_An_order-specific_analysis_of_the_migration_of_young_adults_in_Sweden>. [25 October 2022].
9. Michael, J & Hilmer, CE 2012, ‘On the relationship between student tastes and motivations, higher education decisions, and annual earnings’, *Economics of Education Review*, vol. 31, issue 1, pp. 66-75.

References:

1. *Zakon Ukrainy “Pro vyshchu osvitu” (Law of Ukraine “On Higher Education”)* 2014, Dokument № 1556-VII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, № 37-38, st. 2004. Dostupno: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. [19 Zhovten 2022].
2. Kilinicheva, HI (n.d.), *Akademichna mobilnist (Academic mobility)*. Dostupno: <https://vue.gov.ua/Akademichna_mobilnist>. [19 Zhovten 2022].
3. Oksamytna, S 2011, *Mizhheneratsiina klasova ta osvitnia mobilnist (Intergenerational class and educational mobility)*. Monohrafiia, Kyiv: *NaUKMA: Ahrar Media Hrup*, 287 s.
4. Svyrydenko, DB 2014, *Akademichna mobilnist: vidpovidni na vyklyky hlobalizatsii (Academic mobility: responses to the challenges of globalization)*. Monohrafiia, Kyiv : *Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova*, 279 s. Dostupno: <<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6418/Akadem%C3%91%20chna%20mob%C3%91%20ln%C3%91%20st.pdf?sequence=3>>. [25 Zhovten 2022].
5. Bacci,S & Bertaccini, B 2021, ‘Assessment of the University Reputation Through the Analysis of the Student Mobility’, *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, Springer, August, vol.156(2), pp. 363-388. Available from: <https://ideas.repec.org/a/spr/soinre/v156y2021i2d10.1007_s11205-020-02322-x.html>. [25 October 2022].
6. Beine, M, Noël, R & Ragot, L 2014, ‘Determinants of the international mobility of students’, *Economics of Education Review*, Elsevier, vol.41(C), pp. 40-54. Available from: <<https://ideas.repec.org/a/eee/ecoedu/v41y2014icp40-54.html>>. [25 October 2022].

7. Brown, P 2013, 'Education, opportunity and the prospects for social mobility', *British Journal of Sociology of Education*, Volume 34(5-6), pp. 678-700. Available from: <<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01425692.2013.816036>>. [25 October 2022].
8. Kulu, H, Lundholm, E & Malmberg, G 2018, 'Is spatial mobility on the rise or in decline? an order-specific analysis of the migration of young adults in Sweden', *Popul Stud* 72(3), pp. 323-337. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/324572142_Is_spatial_mobility_on_the_rise_or_in_decline_An_order-specific_analysis_of_the_migration_of_young_adults_in_Sweden>. [25 October 2022].
9. Michael, J & Hilmer, CE 2012, 'On the relationship between student tastes and motivations, higher education decisions, and annual earnings', *Economics of Education Review*, vol. 31, issue 1, pp. 66-75.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-3

УДК 001:37]:351.85

ГРОМАДСЬКО-ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ НАУКОЮ ТА ОСВІТОЮ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

RELATIONSHIP BETWEEN GOVERNANCE AND PUBLIC ADMINISTRATION OF SCIENCE AND EDUCATION: METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND CONCEPTUAL BASIS

О. Н. Кубальський

Актуальність теми дослідження. Громадсько-державне – соціальний феномен, що сьогодні активно актуалізується в найрізноманітніших сферах суспільної життєдіяльності. Особливо важливим він стає на тому етапі розвитку глобальної цивілізації та окремих спільнот, коли потужну роль відіграють соціально-турбулентні тенденції. В таких умовах громадсько-державне управління має потенціал впорядкування, взаємовлаштування, інтеграції різних за спрямуванням демократизаційних тенденцій. В статті підкреслюється, що даний потенціал особливо важливо використати якомога плідніше в громадсько-державному управлінні наукою та освітою.

Постановка проблеми. Слід з'ясувати не лише єдність, але й відмінність принципів управління освітою від управління наукою, принципів громадсько-державного від державно-громадського управління системою науки, а також виявити специфіку впровадження принципів тієї чи іншої форми її самоорганізації.

Urgency of the research. Relationship between governance and public administration is a social phenomenon that is actively relevant today in various spheres of public life. It becomes especially important at the stage of development of global civilization and individual communities, when socio-turbulent tendencies play a powerful role. In such conditions, public administration has the potential to organize, interact, integrate different democratization trends. The article emphasizes that this potential is especially important to use as fruitfully as possible in public administration of science and education.

Target setting. It is necessary to find out not only the unity, but also the difference between the principles of education management and the management of science, the principles of public-state and state-public management of the system of science, as well as to reveal the specifics of the implementation of the principles of one or another form of its self-organization.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З філософських позицій наукову комунікацію вже досліджували в Україні І. Добронравова, а також сам автор, а споріднену з нею освітню комунікацію філософськи аналізував М. Бойченко. Більш загальну концептуальну характеристику демократичних засад освіти класично надав свого часу ще американський філософ, класик філософії прагматизму Дж. Д'юї. Принцип субсидіарності, згідно якого відбувається делегування більшої частини повноважень від керівних і центральних інстанцій до підлеглих і регіональних досліджував сучасний німецький філософ О. Гьоффе. Водночас важливі узагальнення, які наближаються до філософського рівня концептуалізації робили представники політичної науки та теорії управління в Україні – О. Горбань та О. Тягушева, Г. Єльнікова, А. Крупник, О. Онаць та Л. Калініна, Г. Тодосова та інші, а також у світі – М. Доменек, П. Ласкум. До уваги слід брати також базові правові документи України, які регламентують наукову діяльність, діяльність громадських рад як особливих громадських організацій, регіональну політику тощо. Водночас, узагальнений аналіз громадсько-державного управління наукою як специфічної моделі децентралізації у організації науки на філософських засадах в Україні здійснено не було.

Постановка завдання. Це зумовлює необхідність дослідити на філософських засадах громадсько-державне управління наукою як специфічну модель децентралізації у організації науки.

Виклад основного матеріалу. Наголошується, що демократизація науки передбачає все більший вплив громадськості на науку, а отже впровадження громадсько-державного чи державно-громадського управління системою науки, принципів її самоорганізації. В Україні реалізовано модель структурно-громадського супроводу, коли субординаційна вертикаль управління передбачає наявність на кожному управлінському щаблі громадських структур –

Actual scientific researches and issues analysis. From a philosophical standpoint, scientific communication was already studied in Ukraine by I. Dobronravova, as well as by the author himself, and M. Boychenko philosophically analyzed the related educational communication. A more general conceptual description of the democratic principles of education was classically given by the American philosopher, a classic of the philosophy of pragmatism, J. Dewey. The principle of subsidiarity, according to which most of the powers are delegated from the leading and central authorities to subordinate and regional ones, was studied by the modern German philosopher O. Goffe. At the same time, important generalizations approaching the philosophical level of conceptualization were made by representatives of political science and management theory in Ukraine – O. Horban and O. Tyagusheva, H. Yelnikova, A. Krupnyk, O. Onats and L. Kalinina, H. Todosova and others. and also in the world – M. Domenek, P. Laskum. Basic legal documents of Ukraine, which regulate scientific activity, activity of public councils as special public organizations, regional policy, etc., should also be taken into account. At the same time, a generalized analysis of public-state management of science as a specific model of decentralization in the organization of science on philosophical grounds in Ukraine was not carried out.

The research objective. This makes it necessary to investigate the public-state management of science on philosophical grounds as a specific model of decentralization in the organization of science.

The statement of basic materials. It is emphasized that the democratization of science implies the growing influence of the public on science, and hence the introduction of public-state or state-public management of the science system, the principles of its self-organization. In Ukraine, the model of structural public support has been implemented, when the subordination vertical of management presupposes the presence of public structures at each management level – public councils, which have not yet become

громадських рад, які ще не повсюди стали реальною силою і виразниками голосу громадськості. Розвиток самоорганізації науковців, у тому числі створення альтернативних, "додаткових" громадських структур постає ключовим фактором зміцнення громадської складової в управлінні наукою, а також сприятиме розвитку науки загалом.

Висновки. Відзначається, що регіоналізація науки орієнтована не стільки на автономію регіональних органів влади, скільки на покращення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері інновацій на основі спільного розуміння цілей і завдань інноваційного розвитку України.

Ключові слова: громадсько-державне управління, державно-громадське управління, наука, освіта.

a real force and voice of the public. The development of self-organization of scientists, including the creation of alternative, "additional" social structures is a key factor in strengthening the social component in the management of science, as well as contribute to the development of science in general.

Conclusions. *It is noted that the regionalization of science is focused not so much on the autonomy of regional authorities, but on improving the coordination of executive bodies in the field of innovation based on a common understanding of the goals and objectives of innovative development of Ukraine.*

Key words: *public administration, public administration, science, education.*

Актуальність теми дослідження. Громадсько-державне управління є не новим, але нині пріоритетним напрямком організації різних сфер життєдіяльності демократичного суспільства, що відповідає поступовому, але неухильному переходу до децентралізованої моделі управління та розвитку громадського сектора. Управління, за якого наявний високий рівень активності громадськості у питаннях державного управління та більш чи менш постійна потреба залучати її до прийняття управлінських рішень, є державно-громадським управлінням, тобто в його основі залишаються державні принципи і концепція управління, а їх доповнюють деякі здобутки управління громадського. Натомість за громадсько-державного управління принципи громадського самоуправління беруть як визначальні, а держава лише виконує певні наглядові чи регуляторні функції щодо цього процесу. Варто відзначити, що на сторінках вітчизняної наукової літератури широко висвітлюються питання державно-громадського управління (меншою мірою громадсько-державного) системою освіти, а от питанням управління наукою не надають належної уваги. При цьому очевидно, що багато цілей, принципів, функцій та моделей управління є спільними для освіти та науки.

Постановка проблеми. У цьому зв'язку актуалізується необхідність з'ясувати не лише єдність, але й відмінність принципів управління освітою від управління наукою, принципів громадсько-державного від державно-громадського управління системою науки, а також виявити специфіку впровадження принципів тієї чи іншої форми її самоорганізації. Наука тяжіє до дистанціювання від зовнішніх впливів, однак демократизація суспільства створює сприятливі умови для зростання демократизації наукової комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З філософських позицій наукову комунікацію вже досліджували в Україні І. Добронравова [4], а також сам автор [11], а споріднену з нею освітню комунікацію філософськи аналізував М. Бойченко [1].

Більш загальну концептуальну характеристику демократичних засад освіти класично надав свого часу ще американський філософ, класик філософії прагматизму Дж. Д'юї [5].

Принцип субсидіарності, згідно яких відбувається делегування більшої частини повноважень від керівних і центральних інстанцій до підлеглих і регіональних досліджував сучасний німецький філософ О. Гьоффе [3].

Водночас важливі узагальнення, які наближаються до філософського рівня концептуалізації робили представники політичної науки та теорії управління в Україні – О. Горбань та О. Тягушева [2], Г. Єльнікова [6], А. Крупник [9-10], О. Онаць та Л. Калініна [12], Г. Тодосова [17] та інші, а також у світі – М. Доменек [18], П. Ласкум [19].

До уваги слід брати також базові правові документи України, які регламентують наукову діяльність [16], діяльність громадських рад як особливих громадських організацій [15], регіональну політику [14] тощо.

Водночас, узагальнений аналіз громадсько-державного управління наукою як специфічної моделі децентралізації у організації науки на філософських засадах в Україні здійснено не було.

Постановка завдання. Це зумовлює необхідність дослідити на філософських засадах громадсько-державне управління наукою як специфічну модель децентралізації у організації науки.

Виклад основного матеріалу. Державно-громадське управління системою науки визначимо за аналогією із державно-управлінським управлінням системою освіти, яке українська дослідниця Г. І. Тодосова визначає як “реалізацію демократичних засад в структурі, функціях, формах, методах і стилі управління розвитком освіти; взаємодію державних і громадських інститутів, професійних, творчих спілок і асоціацій; цілеспрямовану діяльність суб’єктів управління державних і громадських інститутів на розвиток освіти, що ґрунтується на добровільному встановленні державою та громадянами соціально значущих обов’язків в управлінні освітою...” [17, с. 356]. Цілком можна замінити термін “освіта” на термін “наука” і не зазнаємо суттєвих змін по формі цього визначення, хоча в деяких аспектах за формою, і у більшості аспектів за змістом управління наукою все ж має свою специфіку. Але у кожному разі, як слушно зауважують С. В. Крисюк [8] і О. М. Онаць і Л. М. Калініна, державно-громадське управління – це “відкрита, демократична модель управління, де органічно поєднуються засоби державного впливу з громадським управлінням. Як вид соціального управління в умовах демократичного суспільства воно підпорядковується його загальним закономірностям” [12, с. 7]. Державно-громадянське управління орієнтоване на принципи гнучкого реагування на проблеми завдяки взаємодії державних і громадських структур, толерантності, розвитку, діалогу та повноти складу управлінських дій [2, с. 39]. Усе це було зазначено вітчизняними дослідниками щодо управління освітою, але може у загальних рисах бути застосоване і до сфери науки, оскільки освіта (передусім – вища освіта, яка більше причетна до творення науки, але й інші види і рівні освіти пов’язані з наукою, беручи у неї знання і методики) і наука разом і створюють академічну сферу у суспільстві.

Потреба у такому управлінні наукою зумовлена тим фактом, що наука постає як соціальний інститут всередині більш ширшого соціального утворення, від якого вона значною мірою залежить, і при цьому все-таки намагається відгородитися особливими правилами і процедурами від впливів цього соціуму. Мірою збільшення впливу науки на інші сфери суспільного життя, суспільство стає все більш зацікавленим в регулюванні наукової діяльності, її відповідності інтересам всього суспільства.

Отже, як зауважують О. Горбань і О. Тягушева, мета державно-

громадського управління у здійсненні “спільних дій органів управління і громадських інститутів на основі діалогу та їх реальної зацікавленості в розвитку відповідної сфери на користь особистості, суспільства і держави”. При цьому державне управління уособлює “легітимну, організуючу і регулюючу дію держави (відповідних органів управління державного та регіонального рівнів) щодо відповідної системи”. Громадське управління постає “...як продуктивна діяльність громадськості, що полягає в активному вияві громадянської ініціативи і соціальної відповідальності в управлінні даною системою та визначається результатами в перетворенні соціальної реальності” [2, с. 38].

Окремі дослідники акцентують увагу на різниці між державно-громадським та громадсько-державним управлінням. Як стверджує на прикладі шкільної освіти С. В. Королюк, в Україні громадсько-державне управління за сутністю є державно-громадським, хоча й це вже краще, аніж суто державний контроль за освітою, який з мінімальними винятками був наявним у радянській системі освіти. “Суттєвою ознакою, яка характеризує перехід до державно-громадського управління освітою, є створення недержавних структур, що розширюють можливості шкіл у виборі шляхів свого ресурсного забезпечення” [7, с. 7]. До ознак державно-громадського управління дослідниця відносить: “спільну управлінську діяльність державних і недержавних структур у керівництві освітніми проектами, прийняття рішень державними структурами з обов’язковим погодженням проекту представниками громадськості, делегування суттєвого масиву повноважень асоціаціям, що виражають інтереси окремих груп громадськості” [7, с. 7-8]. І все ж навіть державно-громадську модель управління ця дослідниця вважає недостатньо ефективною і обґрунтовує переваги саме громадсько-державного управління, де на перше місце в управлінні виходить саме громада. Відповідно, громадсько-державне управління, дослідниця визначає як “управлінську діяльність, яка провадиться структурами громадянського суспільства — добровільно утвореними об’єднаннями, асоціаціями й організаціями громадян, які реалізують відповідну політику на засадах демократичних процедур самоуправління й співуправління” [7, с. 9]. Вочевидь, ця дослідниця бере за взірць західні освітні системи, де нерідко держава мінімізує своє втручання у функціонування системи освіти.

Способи поєднання громадського та державного управління навчальними закладами відображено в моделях, розроблених Г. Єльніковою, які можна застосувати до системи управління наукою. Перша модель отримала у цієї авторки назву “структурно-громадського супроводу”, коли “субординаційна вертикаль управління передбачає наявність на кожному управлінському щаблі відповідної громадської структури, основним завданням якої є незалежна експертиза” діяльності відповідної галузі та безперервний діалог з органами влади для взаємобалансування інтересів громадськості та управлінських структур [6, с. 10]. Друга модель отримала назву “інформаційно-громадського супроводу”, суть якої полягає в тому, що державні органи управління разом із громадськими структурами організують взаємоспрямовані потоки інформації: “згори вниз просувається детермінаційна інформація (нормативно-правова та суспільно-ціннісна), знизу догори — претензійна (реакція виконавців, громадськості на детермінаційну інформацію). На кожному щаблі управління створюється адаптаційний структурний підрозділ, основним призначенням якого є узгодження зустрічних потоків інформації та визначення вектору переваг” [6, с. 10-11]. Й нарешті, третя модель, яка отримала назву “субординаційно-промислового партнерства”, що забезпечує взаємну адаптацію

різноспрямованих активностей з метою досягнення загальних переваг. У зв'язку з тим, що субординаційні стосунки на всій вертикалі дуже динамічні, “для виконання завдань прямо використовується громадськість, а стосунки тимчасово перетворюються в партнерські, поширюючи горизонтальні зв'язки. Після досягнення кожної часткової мети тимчасова команда розпускається, і знову поновлюється субординаційна вертикаль” [6, с. 11].

В Україні діє перша модель, яка, на нашу думку, більшою мірою відповідає саме державно-громадському управлінню, тоді як останні дві моделі передбачають більш активну роль громадських структур, отже відповідають громадсько-державному управлінню. Громадські ради діють на рівні навчальних закладів та наукових установ, а також у структурах публічного управління освітою та наукою. Зокрема, “практика залучення громадськості до спільної роботи з органами виконавчої влади розпочалася ще 1993 р., а обов'язкове створення громадських рад при органах виконавчої влади було започатковане у 2004 року” [9] – як “тимчасові консультативно-дорадчі органи, що утворені для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” [13]. Спочатку відповідні ради мали доволі обмежені повноваження, які зводились лише до координації заходів, пов'язаних із створенням умов для проведення органами виконавчої влади консультацій з громадськістю. Після затвердження Постанови Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 “Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики”, яка сьогодні регулює діяльність громадських рад, повноваження громадських рад розширилися й процес їх створення активізувався. Зокрема, у сфері науки діють громадська рада при Міністерстві освіти і науки України та громадські ради при департаментах або управліннях освіти і науки міських рад. Метою громадської ради при Міністерстві освіти і науки України, відповідно Наказу МОН № 572 “Про затвердження положень про громадську раду при Міністерстві освіти і науки України” від 25.05.2021, є “сприяння налагодженню тісної взаємодії між МОН, інститутами громадянського суспільства та представниками громадськості з питань здійснення та реформування державної політики в сфері освіти і науки. Її основними завданнями є сприяння реалізації громадянами України конституційного права на участь в управлінні державними справами, здійснення громадянського контролю за діяльністю МОН, сприяння врахуванню МОН органом громадської думки під час формування та реалізації державної політики у сфері освіти і науки, здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів з питань формування та реалізації державної, регіональної політики” [15, с. 1-2].

Український дослідник-політолог і діяч громадського руху А. С. Крупник відзначає, що “на практиці процес становлення системи громадських рад в Україні відбувався непросто... Частина інститутів громадянського суспільства виявились не готовими до “само регулятивного” процесу і делегування до складу громадських рад саме тих представників, які найбільш фахово представлятимуть інтереси громадськості” [9]. Ще не повсюди громадські ради стали реальною силою і виразниками голосу громадськості, що забезпечують прозорість роботи державних органів і роблять цю роботу більш ефективною. Втім, варто ураховувати, що громадські ради окрім громадської експертизи здатні виконувати інші важливі соціальні функції: “функцію соціального ініціювання, коли громадськість може оперативіно ініціювати прийняття нового акту чи внесення необхідних змін в уже діючі акти; функцію соціального вартування,

завдяки чому громадськість більше захищена від того, що орган влади прийме акт, який завдасть шкоди громаді або її певним соціальним групам; функцію соціального лобювання, коли в органі влади більш повно представлені та враховані інтереси різних категорій громадян; функцію “медіаційного майданчику”, коли за допомогою громадської ради мають улагоджуватись соціальні конфлікти” [10, с. 116].

Зростання ролі наукової громадськості в управлінні системою науки безпосередньо пов'язане з процесами самоорганізації усередині наукової спільноти.

Варто відзначити, що початок процесів самоорганізації у науковому співтоваристві почався ще в середині минулого тисячоліття, коли почали формуватися різні організації вчених (learned societies), основним призначенням яких є сприяння розвитку академічних наук. З того часу у багатьох країнах світу формуються академії наук, які власне є історично першими інститутами самоорганізації науковців. Національна академія наук України була заснована 27 листопада 1918 р. на чолі з В. І. Вернадським. Нині вона є “вищою науковою самоврядною організацією України”, що “самостійно визначає тематику досліджень та форми їх організації й проведення, формування своєї структури, вирішує науково-організаційні, господарські, кадрові питання, здійснює міжнародні наукові зв'язки, ґрунтується на виборності та колегіальності органів управління. Академія об'єднує дійсних членів, членів-кореспондентів та іноземних членів, усіх науковців її установ, організовує і здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук” [16]. “Науково-координаційну роботу з окремих актуальних наукових напрямів і проблем проводять секції і відділення НАН України, а також дорадчо-консультативні органи НАН України. Нині в Академії працює 76 наукових рад, 15 комітетів, 17 комісій, 24 наукових товариства. Їх зусилля зосереджено на питаннях координації перспективних наукових досліджень, підготовці пропозицій та аналітичних матеріалів для органів державної влади, організації та проведенні наукових читань, конференцій, семінарів, симпозіумів” [16].

Окрім організованих за підтримки держави форм організації наукових досліджень, у світі поширеними є також форми організації наукових досліджень на основі приватних інвестицій – передусім, здійснюваних потужними промисловими корпораціями, але також і іншими приватними засновниками. Ці джерела фінансування нерідко перетинаються або виявляються задіяними на партнерських засадах. Так, свого часу королівські академії давали можливість науковцям отримувати ресурси і захист для здійснення своїх досліджень: з того часу королі вже перестали бути основою державності, а виступають більше як незалежні інвестори щодо наукових досліджень. Нерідко успіх національних крупних промислових корпорацій (нехай і з транснаціональної сфери впливу) держава розглядає як частину національної безпеки своєї країни.

Крім того, не варто недооцінювати значущості такої форми самоорганізації науковців як наукові фахові товариства у статусі професійних корпорацій: такі організації можуть і не мати значних матеріальних ресурсів, однак вони контролюють використання величезних масивів інтелектуальної власності. Так, правильно організована робота наукових журналів, проведення наукових конференцій, методологічних семінарів, засідання вчених рад наукових інститутів, захисти дисертацій є тими формами громадської самоорганізації науки, які дають основний імпульс для її розвитку. Тому усі інші

інвестиції в науку – економічні, політичні, правові тощо відіграють все ж допоміжну, хоча й дуже важливу роль у організації успішного функціонування та розвитку науки. Тому надзвичайно важливими і навіть пріоритетними для розвитку науки нерідко виступають саме недержавні громадські організації.

Саме у створенні й множенні подібних альтернативних громадських структур, окремі дослідники вбачають вирішення позначеної вище проблеми надмірної ролі експертного знання у прийнятті політичних рішень й як наслідок усунення від них громадськості. Саме експертна діяльність таких альтернативних громадських структур, що створені на засадах самоорганізації, кидає виклик так званій “експертизі на політичне замовлення”, коли з метою просування конкретних політичних та економічних питань кілька визнаних вчених, здатні перешкодити суспільству зрозуміти певні наукові факти [18, р. aa]. У цьому зв'язку зазначає П'єр Ласкум, “демократизація експертизи може бути одним із найпоширеніших підходів до демократизації науки, настільки, що здатність демократизуватись стає вирішальною складовою майбутньої практики експертів. Або іншими словами, експертиза має бути множинною, якщо вона взагалі має бути” [19].

Альтернативні, “додаткові” громадські структури у вітчизняній науці тільки починають формуватися. “Цікавий в цьому сенсі сучасний приклад виникнення громадських організацій науковців, які працюють в трансдисциплінарній області нелінійної науки, як наприклад Українське синергетичне товариство. Така самоорганізація є перш за все засобом створення умов наукової комунікації, а в процесі цієї комунікації представників багатьох наукових дисциплін, об'єднаних прихильністю до нових ідей, відбувається й самоорганізація наукового знання. Під час наукових дискусій в таких спільнотах, де зустрічаються не супротивники, а однодумці, відбувається народження нових смислів. Особливо сприяє такому “мозковому штурму” та відкритість до нового, яка виникає в колективі представників різних дисциплін або різних підрозділів однієї дисципліни, коли різноманітне неусвідомлюване само собою зрозуміле видобувається з глибин несвідомого, поставлене під питання переосмисленням його засад, викликаним новими фактами та новими ідеями” [4, с. 226].

Отже, розвиток самоорганізації науковців, у тому числі створення альтернативних, “додаткових” громадських структур постає ключовим фактором не лише зміцнення громадської складової в управлінні наукою, але й визначає подальший напрямок демократизації науки та наукового прогресу. Як зазначає М. Доменек, “вихід науки з традиційних просторів, що використовуються для виробництва знань, є обов'язковою умовою її демократизації” [18, р. ad]

Якщо для системи освіти базовою ланкою прийняття певних управлінських рішень й відповідно передання повноважень постають органи місцевого самоврядування, адже багато питань організації дошкільної та шкільної освіти відповідно до принципу субсидіарності [3] доцільно вирішувати на рівні територіальної громади, то для системи науки в силу більш універсального характеру наукових досліджень таким рівнем постає регіон та регіональні органи управління відповідно. Регіоналізація є лише одним з варіантів розуміння дії принципу субсидіарності в організації наукової діяльності: адже субсидіарність означає підтримку слабшого сильним лише там, де слабший сам уже ніяк не здатен впоратися – але в усьому, що слабший здатен зробити сам, підтримка не надається. Тому, коли мова заходить про субсидіарність, можливі її розмаїті втілення – підтримка центром регіонів, провідними галузями – дотаційних, прикладними дослідженнями –

фундаментальних тощо. Але стосунки субсидіарності є контекстуальними і інколи пари можуть мінятися місцями у допомозі одне одному: якщо мова йде не про гроші, а про ідеї – тоді навпаки, фундаментальна наука підтримує прикладні, якщо мова йде не про масштаби бюджету, а про специфічні товари, тоді дотаційні галузі інколи забезпечують прибуткові певним ексклюзивом, якщо мова йде не про силові питання, а про культуру – нерідко регіони підтримують центр тощо.

Тому, з одного боку, варто вітати регіоналізацію науки, яка створює наукову основу для ефективної реалізації державної регіональної політики як “системи цілей, заходів, засобів та узгоджених дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб для забезпечення високого рівня якості життя людей на всій території України з урахуванням природних, історичних, екологічних, економічних, географічних, демографічних та інших особливостей регіонів, їх етнічної і культурної самобутності” [14]. З іншого ж боку, не варто абсолютизувати значення регіоналізації – більше того, варто її розумно обмежувати, а саме там, де не регіони субсидують центр, а вже центр має підтримувати регіони.

На цьому прикладі стає очевидним, що і громадсько-державне управління загалом, як універсальна модель, не є панацеєю – як не є воно панацеєю для науки. Низові процеси самоорганізації наукових громад варто лише вітати, але не можна покладати на них усі завдання науки, особливо стратегічні.

Висновки. Таким чином, зробимо підсумковий висновок про те, що демократизація науки передбачає, що громадськість має все більший вплив на науку, а отже впровадження громадсько-державного чи державно-громадського управління системою науки, принципів її самоорганізації. В Україні реалізовано модель структурно-громадського супроводу, коли субординаційна вертикаль управління передбачає наявність на кожному управлінському щаблі громадських структур – громадських рад, які ще не повсюди стали реальною силою і виразниками голосу громадськості. Розвиток самоорганізації науковців, у тому числі створення альтернативних, “додаткових” громадських структур постає ключовим фактором зміцнення громадської складової в управлінні наукою, а також сприятиме розвитку науки загалом.

Демократизація науки неодмінно супроводжується вимогою високого професіоналізму всіх суб’єктів наукового процесу. При цьому класичні уявлення про професіоналізм науковця доповнюються вимогами володіння новими науковими методами, майстерністю презентувати результати досліджень на високому рівні та ефективно працювати в умовах глобального ринку.

Вагомим виявом демократизації науки у міжнародному просторі сьогодні є відкритість досліджень, передусім за рахунок участі вчених у Європейському дослідницькому просторі. Завдяки цьому значно зросла академічна мобільність вчених, позитивною стороною якої є можливість збагачення фахівців зарубіжним досвідом й впровадження його в освітньо-наукову сферу своєї країни, а негативним – проблема “відтоку мізків” або навіть “розтрати мізків”. Найефективніший метод боротьби зі шпигунством та “переманюванням” науковців в умовах демократизації науки – це підтримка високого, конкурентного рівня науково-технологічного та кадрового потенціалу своєї країни, що передбачає забезпечення гідних умов та оплати праці науковців, доступ до професійного обладнання та наукових мереж, можливість публікацій тощо, а також забезпечення зростання внеску науковців-мігрантів у науково-технологічний прогрес своєї Батьківщини.

Список використаних джерел:

1. Бойченко, М 2017, 'Соціальні цінності і функціональні завдання освітньої комунікації: філософське осмислення', *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, Вип. 116, с. 233-240.
2. Горбань, О & Тягушева, О 2016, 'Науково-освітній комплекс класичного приватного університету як форма державно-громадського управління на регіональному рівні', *Рідна школа*, № 2-3, с. 38-43.
3. Гьофе, О 2004, *Справедливість і субсидіарність. Виступи в Україні* / пер. і упор. Л. А. Ситниченко, Київ: Альтерпрес, 144 с.
4. Добронравова, І 2011, 'Постнекласичне знання як процес – форми організації і самоорганізації'. *Філософія освіти* № 1-2(10), с. 220-230.
5. Д'юї, Дж 2003, *Демократія і освіта*, пер. з англ. І. Босак, М. Олійник, Г. Пехник, Львів: Літопис, 294 с.
6. Єльнікова, Г 2003, 'Теоретичні підходи до моделювання державно-громадського управління', *Директор школи*, жовтень (№ 40), с. 10-11.
7. Королюк, СВ 2010, 'Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи', *Теорія та методика управління освітою*, № 3. с. 1-13.
8. Крисюк, СВ 2009, *Державне управління освітою*. Навчальний посібник для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності "Державне управління освітою", Київ: НАДУ, 218 с.
9. Крупник, АС 2018, 'Громадські ради в Україні: пошук найкращого формату діяльності', *Samoorg – Асоціація сприяння самоорганізації населення*, 3.09.2018. Доступно: <<https://samoorg.com.ua/blog/2018/09/03/gromadski-radi-v-ukrayini-poshuk-naykrashhogo-formatu-diyalnosti/>>. [24 Вересень 2022].
10. Крупник, АС 2011, *Громадські ради*, Енциклопедія державного управління: у 8 томах, *Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*, наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 1. Київ: НАДУ, 116 с.
11. Кубальський, ОН 2022, 'Роль науки у становленні комунікативної парадигми гуманітарної політики в Україні', *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, № 2(92), с. 82-93. Доступно: <[https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(92\).2022.82-93](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(92).2022.82-93)> [24 Вересень 2022].
12. Онаць, ОМ & Калініна, ЛМ 2017, *Концептуальні засади організаційних механізмів і технологій громадсько-державного управління*. Посібник, Київ: Видавничий дім "Сам", 64 с.
13. *Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики* 2010, Постанова Кабінету Міністрів України № 996 від 3 листопада 2010 р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>>. [24 Вересень 2022].
14. *Про засади державної регіональної політики* 2015, Закон України № 156-VIII від 05.02.2015, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 13. ст. 90.
15. *Про затвердження Положення про громадську раду при Міністерстві освіти і науки України* 2021, Наказ МОН № 572 від 25.05.2021. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadka-rada/polojenu/Polozhennya.HR.MON-572-25.05.21_26_05.pdf>. [24 Вересень 2022].
16. *Про Національну академію наук України (n.d.)*. Довідка. Доступно: <<https://www.nas.gov.ua/UA/About/Pages/default.aspx>>. [24 Вересень 2022].
17. Тодосова, ГІ 2013, 'Обґрунтування моделі державно-управлінського управління освітою', *Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія "Управління"*, Вип. 4, с. 351-358.
18. Domenech, M 2017, 'Democratizing science. A continuing challenge today', *Revue d'anthropologie des connaissances*, 11(2), y-af.
19. Lascoumes, P 2002, 'L'expertise, de la recherche d'une action rationnelle à la démocratisation des connaissances et des choix', *Revue française d'administration publique*, 3(103), 369-377.

References:

1. Boichenko, M 2017, 'Sotsialni tsinnosti i funktsionalni zavdannia osvithoi komunikatsii: filosofske osmyslennia (Social values and functional tasks of educational communication: philosophical understanding)', *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats*, Vyp. 116, s. 233-240.
2. Horban, O & Tiahusheva, O 2016, 'Naukovo-osvitnii kompleks klasychnoho pryvatnoho universytetu yak forma derzhavno-hromadskoho upravlinnia na rehionalnomu rivni (Scientific and educational complex of classical private university as a form of public administration at the regional level)', *Ridna shkola. Ukrainian scientific journal*, no 2-3, pp. 38-43.

3. Hofe, O 2004, *Spravedlyvist i subsydiarnist. Vystupy v Ukraini (Justice and subsidiarity. Reports in Ukraine)*, per. i upor. L. A. Sytnychenko, Kyiv: Alterpres, 144 s.
4. Dobronravova, I 2011, 'Postneklasychne znannia yak protses – formy orhanizatsii i samoorhanizatsii (Post-classical knowledge as a process – forms of organization and self-organization)', *Filosofia osvity. Ukrainian scientific journal*, no 1-2(10), pp. 220–230.
5. Diui, Dzh 2003, *Demokratiia i osvita (Democracy and education)*, per. z anhl. I. Bosak, M. Oliinyk, H. Pekhnyk, Lviv: Litopys, 294 s.
6. Yelnikova, H 2003, 'Teoretychni pidkhody do modeliuvannia derzhavno hromadskoho upravlinnia (Theoretical approaches to modeling public administration)', *Dyректор shkoly. Ukrainian scientific journal*, no 40, pp. 10–11.
7. Koroliuk, SV 2010, *Osoblyvosti hromadsko-derzhavnogo upravlinnia v diialnosti suchasnoi shkoly (Features of public administration in the modern school)*. Dostupno: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ttmuo/2010_3/10kormsa.pdf>. [24 Veresen 2022].
8. Krysiuk, SV 2009, *Derzhavne upravlinnia osvitoiu : navchalnyi posibnyk dlia slukhachiv, aspirantiv, doktorantiv spetsialnosti "Derzhavne upravlinnia osvitoiu" (State management of education: study guide for trainees, graduate students, doctoral students of the specialty "State management of education")*, Kyiv: NADU, 218 s.
9. Krupnyk, AS 2018, *Hromadski rady v Ukraini (Public councils in Ukraine)*. Poshuk naikrashchego formatu diialnosti, *Samoorg – Asotsiatsiia spryiannia samoorhanizatsii naseleння*, 3.09.2018. Dostupno: <<https://samoorg.com.ua/blog/2018/09/03/gromadski-radi-v-ukrayini-poshuk-naykrashhogo-formatu-diialnosti/>>. [24 Veresen 2022].
10. Krupnyk, AS 2011, *Hromadski rady (Public Council)*. Entsyklopediia derzhavnogo upravlinnia: u 8 tomakh, *Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy*, nauk.-red. kolehiia: Yu. V. Kovbasiuk (holova) ta in. T. 1. Kyiv: NADU, 116 s.
11. Kubalskyi, ON 2022, 'Rol nauky u stanovlenni komunikatyvnoi paradyhmy humanitarnoi polityky v Ukraini (The role of science in the formation of the communicative paradigm of humanitarian policy in Ukraine)', *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky*, № 2(92), s. 82-93. Dostupno: <[https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2\(92\).2022.82-93](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(92).2022.82-93)> [24 Veresen 2022].
12. Onats, OM & Kalinina, LM 2017, *Kontseptualni zasady orhanizatsiinykh mekhanizmiv i tekhnolohii hromadsko-derzhavnogo upravlinnia (Conceptual principles of organizational mechanisms and technologies of public administration)*. Posibnyk, Kyiv: Vydavnychi dim "Sam", 64 s.
13. *Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi, rehionalnoi polityky (On ensuring public participation in the formation and implementation of state and regional policy)* 2010, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 996 vid 3 lystopada 2010 r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>>. [24 Veresen 2022].
14. *Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky (On the principles of state regional policy)* 2015, Zakon Ukrainy № 156-VIII vid 05.02.2015, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, № 13. st. 90.
15. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro hromadsku radu pry Ministerstvi osvity i nauky Ukrainy (On approval of regulations on the public council at the Ministry of Education and Science of Ukraine)* 2021, Nakaz MON № 572 vid 25.05.2021. Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadka-rada/polojeny/Polozhennya.HR.MON-572-25.05.21_26_05.pdf>. [24 Veresen 2022].
16. *Pro Natsionalnu akademiiu nauk Ukrainy (About the National Academy of Sciences of Ukraine)* (n.d.). Dovidka. Dostupno: <<https://www.nas.gov.ua/UA/About/Pages/default.aspx>>. [24 Veresen 2022].
17. Todosova, HI 2013, 'Obgruntuvannia modeli derzhavno-upravlinskoho upravlinnia osvitoiu (Substantiation of the model of public administration education)', *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Serii "Upravlinnia"*. Collection of scientific works, vol. 4, pp. 351–358.
18. Domenech, M 2017, 'Democratizing science. A continuing challenge today', *Revue d'anthropologie des connaissances*, 11(2), y-af.
19. Lascoumes, P 2002, 'L'expertise, de la recherche d'une action rationnelle à la démocratisation des connaissances et des choix', *Revue française d'administration publique*, 3(103), 369-377.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-4

УДК 123.1; 140.8

**ТВОРЧИСТЬ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ
КОНФЛІКТНО-ТРАВМАТИЧНИХ СИТУАЦІЙ****CREATIVITY AS ONE OF THE FACTORS FOR OVERCOMING THE
CONSEQUENCES OF CONFLICT-TRAUMATIC SITUATIONS****В. А. Дранник
Т. М. Свідло**

Актуальність теми дослідження. Існує необхідність у запровадженні інноваційних механізмів розвитку та формування нового творчо-креативного, дивергентного мислення особистості відносно можливих конфліктно-травматичних ускладнень в житті та допомозі у подоланні їх наслідків через продуктивне вирішення.

Постановка проблеми. Проблема активізації творчості та творчих процесів особистості щодо вирішення, подолання, врегулювання можливих конфліктно-травматичних ситуацій в житті є одним із важливих елементів ефективного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роздуми щодо конфліктологічних питань містяться у роботах таких науковців: А. Анцупов, А. Шипілов, О. Вознесенська, С. Грушевська, Р. Фішер, У. Юрі та Б. Паттон.

Роздуми щодо творчості, креативності містяться у дослідженнях таких науковців: А. Альгіна, Б. Ананьєва, Л. Баранової, М. Бахтіна, Д. Богоявленської, В. Бутенка, Г. Костюшка, Г. Кучера, С. Мельника, Б. Новікова, О. Шуміліна.

Було ознайомлено з роботами таких авторів, як І. Волощук та Я. Рудик, Дж. Гілфорд, Н. Опольська, С. Шандрук.

Постановка завдання. Мета нашої роботи полягає у осмисленні значення творчості як одного із чинників подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Орієнтування на творчість, творчу діяльність як засіб подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій, заповнить духовну порожнечу, що виникла. Сумісно-творча робота людей,

Urgency of the research. It is necessary to introduce innovative mechanisms of development and formation of new creative, divergent thinking of the individual regarding possible conflict-traumatic complications in life and to help overcome their consequences through a productive solution.

Target setting. The problem of activation of creativity and creative processes of the individual in relation to solving, overcoming, and regulating possible conflict and traumatic situations in life is one of the important elements of effective personality development.

Actual scientific researches and issues analysis. Reflections on conflict issues are contained in the works of the following scientists: A. Antsupov, A. Shipilov, O. Voznesenska, S. Hrushevskaya, R. Fisher, W. Ury and B. Patton.

Reflections on creativity are contained in the studies of the following scientists: A. Algin, B. Ananiev, L. Baranova, M. Bakhtin, D. Bogoyavlenska, V. Butenko, G. Kostyushka, G. Kucher, S. Melnyk, B. Novikov, O. Shumylina.

We got acquainted with the works of such authors as I. Voloshchuk, Y. Rudyk, J. Guilford, N. Opolska, S. Shandruk.

The research objective. The purpose of our work is to understand the importance of creativity as one of the factors in overcoming the consequences of conflict and traumatic situations.

The statement of basic materials. Focusing on creativity, creative activity as a means of overcoming the consequences of conflict-traumatic situations, will fill the spiritual void that has arisen.

The cooperative, creative work of people

які відчули на собі негативні впливи і разом працюють заради загальної мети, посприяє найкращій адаптації до життя в умовах травматогенних обставин. Заняття творчістю приносить задоволення від самого процесу діяльності, в результаті чого людина забуває про негативні ситуації, які відбувалися або відбуваються зараз в її житті. Долучаючись до творчої роботи в колективі однодумців чи людей, які пережили однакові життєві труднощі – люди легше ставляться до своїх проблем, тому що відчувають взаємодопомогу та взаємопідтримку оточуючих.

Висновки. Таким чином, всебічно розвинена особистість завжди проявляє креативність, творчість у врегулюванні конфліктних ситуацій, і, відповідно, для продуктивного вирішення будь-яких конфліктів необхідні самодостатні суб'єкти, які поважають один одного, позитивно ставляться один до одного і розмежують особистість конфліктуючого із проблемою дискусії.

Ключові слова: творчість, творча діяльність, всебічно розвинена особистість, конфліктна ситуація, травматична ситуація.

who have experienced negative influences and work together for a common goal will contribute to the best adaptation to life in traumatic circumstances.

Creativity brings satisfaction from the very process of activity, as a result of which a person forgets about negative situations that happened or are happening now in his life.

By participating in creative work in a team of like-minded people or people who have experienced the same life difficulties, people relate to their problems more easily, because they feel mutual help and mutual support from those around them.

Conclusions. *Thus, a comprehensively developed personality always shows creativity in resolving conflict situations. And for the productive resolution of any conflicts, self-sufficient subjects who respect each other, have a positive attitude towards each other and distinguish between the personality of the conflicting person and the problem of discussion are needed.*

Keywords: *creativity, creative activity, comprehensively developed personality, conflict situation, traumatic situation.*

Актуальність теми дослідження. Нагальні соціальні потреби та невпинний рух технічного і наукового розвитку в сучасних умовах спонукають людину до активізації творчих процесів щодо вирішення, врегулювання та подолання наслідків можливих конфліктно-травматичних ситуацій, які мають місце в житті кожного. Існує необхідність у запровадженні інноваційних механізмів розвитку та формування нового творчо-креативного, дивергентного мислення особистості відносно можливих конфліктно-травматичних ускладнень в житті та допомозі у подоланні їх наслідків через продуктивне вирішення. Людині необхідно творчо підходити до проблеми деконфліктизації життєвих процесів.

Постановка проблеми. Проблема активізації творчості та творчих процесів особистості щодо вирішення, подолання, врегулювання можливих конфліктно-травматичних ситуацій в житті є одним із важливих елементів розвитку особистості. Успішне вирішення або зведення до мінімуму конфліктних ситуацій підвищує самооцінку, допомагає досягти поставлених цілей та продукує позитивне відношення до життя. Тому їх осмислення та визначення чинників, що впливають на їх активізацію, допоможе визначити шляхи вдосконалення вирішення, подолання, врегулювання або недопущення можливих конфліктних та (або) травматичних ситуацій, що нас оточують.

Незважаючи на існуючий інтерес науковців до цього питання, єдиної

концепції науково-бездоганного осягнення та вирішення цієї проблеми ще не вироблено. Тому буде актуальним розглянути один із найважливіших факторів, що впливає на цей показник, а саме, занурення особистості у творчість в процесі подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роздуми щодо конфліктів, суперечок та конфліктологічних питань містяться у роботах таких науковців, як А. Анцупов, А. Шипілов, Л. Беззубко, Ф. Бородкін, С. Грушевська, В. Зігерт, Л. Ланг, Я. Луп'ян, Т. Новицька, О. Сютрик, М. Цюрупа та інші. В своїх роботах вони проаналізували різноманітну кількість цікавих ідей стосовно конфліктологічної проблематики.

О. Вознесенська досліджує арт-технології у розв'язанні конфліктів [3]. Р. Фішер, У. Юрі та Б. Паттон – наголошують на такому вирішенні конфліктів, при якому будуть враховуватися інтереси кожної сторони [9].

Роздуми щодо творчості, креативності містяться у дослідженнях різних науковців: А. Альгіна (творча самореалізація), Б. Ананьева (творчі особливості особистості), Л. Баранової (творча уява), М. Бахтіна (творчі здібності), Д. Богоявленської (творчість та її механізми), В. Бутенка (творчий потенціал), Г. Костюшка (творча активність), Г. Кучера (розвиток творчої особистості), С. Мельника (творча діяльність), Б. Новікова (творчість), О. Шуміліна (творчість та її механізми). Було ознайомлено з роботами таких авторів, як І. Волощук та Я. Рудик, (творчість, як ідеальна реальність), Дж. Гілфорд (фактори творчого мислення), Н. Опольська, С. Шандрук тощо.

Постановка завдання. Мета нашої роботи полягає у осмисленні значення творчості як одного із чинників подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій. Для цього необхідно:

- проаналізувати вплив конфліктно-травмуючих ситуацій та конфліктних процесів на особистість;
- розглянути конфліктоутворюючі процеси та способи людської поведінки щодо їх розв'язання;
- показати значення творчого продукування в контексті дієвих шляхів подолання конфліктно-травмуючих ситуацій;
- навести алгоритм подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні та практичні аспекти сучасної конфліктології беруть свій початок з праць видатних філософів Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового часу, Просвітництва, представників німецької класичної філософії та багатьох інших не менш знаних мислителів своєї доби. На особливу увагу заслуговують роботи наступних мислителів: Гесіода, Демокріта, Горгія, Протагора, Гіппія Елідського, Платона, Арістотеля, Аврелія Августина, Фоми Аквінського, Нікколо Мак'явеллі, Томаса Гоббса, Вольтера, Ж.Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Г. Гегеля та багатьох інших.

Так, мислителі доби Античності в своїх творах висвічували поняття диспутів, дискусій, риторики тощо. Видатний філософ Арістотель в роботі "Політика" розглядав питання і про конфлікти між державами [2]. Різність поглядів (або їх диференціація) подекуди може переходити в процеси конфліктизації. Ці процеси неоднозначні та складні.

Суттєвого осмислення потребує саме необхідність використання творчого підходу щодо переходу наявних конфліктних ситуацій у площину деконфліктизації та подолання наслідків травмуючих ситуацій, які виникають в процесі життя людини. Однією із таких конфліктно-травмуючих ситуацій є війна

і все, що з нею пов'язане.

Війна вносить кардинальні зміни: всі починають жити і працювати у стресових ситуаціях. Уповноваженими особами створюються штаби щодо обговорення наявних проблем та їх вирішення і прогнозування подій у майбутньому. Зазначимо, що від воєнних дій потерпає, в першу чергу, цивільне населення. Люди вимушено залишають свої домівки: у когось вони зруйновані внаслідок воєнних обстрілів, хтось вимушено покидає свої домівки через небезпеку руйнації та загрозу смерті і стає переселенцем. Вимушено переселяючись, людина стикається із необхідністю з нуля будувати свій побут та налагоджувати нові зв'язки, а переїжджаючи до іншої країни – додатково занурюється в нове життя та менталітет тієї держави. Люди бояться невідомості – бояться, щоб не було ще гірше, задаються питаннями: чи буде де жити, працювати, де дістати гроші, як вирішити побутові та інші питання. Такі конфліктно-травматичні ситуації згубно впливають на психологічний стан людини – вона знаходиться у нервовій перенапрузі та очікуванні закінчення війни.

Ця конфліктно-травматична подія несе в собі глобальні наслідки:

- руйнує матеріально, фізично, морально, духовно
- відкидає розвиток людства на багато років назад
- ставить життя на паузу, а для деяких людей і зовсім його перекреслює
- ділить життя на до та після
- знищує, руйнує
- калічить душі, тіла та життя людей

В усі часи та для будь-якої держави та суспільства – війна, військові дії та руйнування, які вони з собою несуть, є найстрашнішими. Це страшне та спустошливе явище для будь-якої держави, нації, народності, яке має руйнівні наслідки для кожної сторони. Жодна людина не хоче стикатися із цим у своєму житті.

Сьогодні людство досягло високого рівня інтелектуального розвитку. Існує безліч методів ведення переговорів, дискусій, дебатів, маніпуляцій, тому, якщо воювати, то лише за столом переговорів і не більше.

В усьому цьому розмаїтті конфліктно-травматичних ситуацій та подій творчість є одним із головних та важливих чинників подолання їх наслідків. Також, як наголошує Н. Опольська – “будь-який результат творчості є інформаційним повідомленням, яким творець, за власним бажанням, повинен мати можливість безперешкодно ділитись з іншими” [7, с. 6]. Пригадавши роботу Арістотеля “Метафізика”, в якій є згадки про поняття творчості, можна сказати, що це мистецтво розсудливої діяльності [1]. На думку Б. Новікова – діяльність “лише тоді може вважатись науковофілософськи осягнутою, коли вона – діяльність – розглядається як самодіяльність” [6, с. 109].

Творчість – це така діяльність, при якій відбувається створення нових цінностей та нової діяльності і характеризується оригінальністю поглядів та нестандартним підходом щодо поєднання існуючих засобів. За допомогою творчості особистість пізнає, а потім перетворює навколишню дійсність. Це вищий прояв сутності людини, розвитку культури та становлення суспільства. Це здатність творити щось якісно нове задля задоволення наявних потреб людства. Дж. Гілфорд наголошує на тому, що оригінальність, своєчасність та швидкість є головними показниками творчості [10]. Та взагалі “творча діяльність у сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємним проявом існування людини, основою суспільного прогресу, рушійною силою розвитку людства. Неможливо уявити

сучасну людину без можливості творчого самовираження, реалізації творчих здібностей” [7, с. 6].

Орієнтування на творчість, творчу діяльність як засіб подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій, заповнить духовну порожнечу, що виникла. Сумісно-творча робота людей, які відчули на собі негативні впливи і разом працюють заради загальної мети, посприяє найкращій адаптації до життя в умовах травмотогенних обставин. Г. М. Кучер зазначає, що творча діяльність призводить “до нових знань про світ або відчуттів, та відображає нове ставлення до дійсності” [5, с. 229].

“Творчість є чудовим засобом життєтворення, налагодження соціальних зв’язків, сприяє вирішенню конфліктів та гармонізації стосунків” – стверджує О. Вознесенська [3, с. 11]. Коли людина займається творчістю – вона отримує задоволення від самого процесу діяльності, забуває про негативні ситуації, які відбувалися або відбуваються зараз в її житті. Долучаючись до творчої роботи в колективі однодумців чи людей, які пережили однакові життєві труднощі – люди легше ставляться до своїх проблем, тому, що відчувають взаємодопомогу та взаємопідтримку оточуючих.

Людина неспроможна постійно перебувати у стані стресу, страху, переживань, негативних думок, оскільки, це негативно позначається на її здоров’ї надалі. В період війни або військових дій негативні впливи посилюються, але й одночасно зростає потреба у творчості як інструменту компенсаторному і стверджувальному, надихаючому і величному. Навіть маленькі діти вносять свій вклад у загальний конструктив – малюють картини, передають їх на фронт для підтримки морального духу солдатів. Все це підтримує та допомагає відволіктися від жахів війни. Тому, що на думку І. Волощук та Я. Рудик “творчість – у широкому контексті – створення нового, а у вузькому – це психічний акт, відтворення даних свідомості в новій формі” [4, с. 6]. Тут виокремлюється важливе значення психіки та психологічного стану людини у прояві творчих здібностей.

Слід вказати на наступні прояви творчості щодо подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій (подій): підтримувати і допомагати людям; піднімати настрій іншим; вчитися бачити позитив в різних ситуаціях; вірити в добро; чуйне відношення до інших; обдумувати свої дії; бути корисним іншим; більше спілкуватися; насолоджуватися мистецтвом; дарувати тепло іншим; частіше посміхатися.

За допомогою творчості людина зможе подолати негатив у своєму житті, відчути себе значимою та щасливою. Відбувається заміна негативних хвилювань творчим позитивом. Можна малювати ескізи, писати картини, об’єднуватися у творчі колективи, проектувати ідеї на майбутнє. Тому що, як зазначає С. Шандрук, “у філософському осмисленні творчість – це ... перетворення світу через активну взаємодію суб’єкта креативності з об’єктами, котра спрямована на зміну довкілля” [8, с. 89].

Розвиток творчого, креативного потенціалу – важливий крок до подолання конфліктно-травматичних подій та ситуацій, який сприяє збереженню душевного стану та психічного здоров’я людини.

Вище викладене бачення цієї проблематики спонукає нас до виявлення алгоритму подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій:

1. Усвідомити, що ці ситуації завжди будуть існувати у житті.
2. Виплеснути, проговорити, виговорити негативну подію.
3. Зрозуміти причину конфліктно-травматичної ситуації.

4. Прибрати саму травмуючу причину, що призвела (призводить) до конфліктно-травматичної ситуації.
5. Якщо неможливо її прибрати, то спробувати змінити відношення до цієї ситуації.
6. Намагатися побачити та вилучити із цієї ситуації позитивні моменти або передумови до змін на краще.
7. Зробити висновки на майбутнє щодо недопущення більше таких подій у житті.
8. Звернутися за допомогою до досвідченого спеціаліста.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, всебічно розвинена особистість завжди проявляє креативність, творчість у врегулюванні конфліктних ситуацій, і, відповідно, для продуктивного вирішення будь-яких конфліктів необхідні самодостатні суб'єкти, які поважають один одного, позитивно ставляться один до одного і розмежують особистість конфліктуючого із проблемою дискусії. Метою має бути не позиційний конфлікт, а вирішення проблеми із мінімальними втратами для конфліктуючих.

Також, для подолання наслідків конфліктно-травматичних ситуацій і якнайшвидшого повернення до гармонійного життя, доцільно дати можливість людині розкрити свої творчі таланти шляхом мистецьких, культурних проєктів. Це активізує творчий потенціал людини, за допомогою якого вона відокремить травматичні ситуації і перенесе їх у продукування чогось потрібного суспільству або їй самій. Треба налагодити можливості для розвитку творчих вподобань. Існує необхідність у центрах творчості, в яких всі бажаючі змогли би реалізовувати, проявляти, відкривати, застосовувати всі свої творчі задуми.

Кожна людина повинна розуміти, що співпрацювати, дружити, жити у злагоді завжди краще та легше ніж конфліктувати. А найкраще влаштувати своє життя так, щоб просто не було причин для суперечок та конфліктно-травматичних ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Арістотель, 2020, *Метафізика*, переклад. О. Юдін, Харків: *Фоліо*, 300 с.
2. Арістотель, 2000, *Політика*, переклад. з давньогре. та передм. О. Кислюка, Київ: *Основи*, 239 с.
3. Вознесенська, ОЛ 2019, *Арт-технології у розв'язанні конфліктів*, Київ: *Human Rights Foundation*, 32 с.
4. Волощук, ІС & Рудик, ЯМ 2021, 'Творчість: короткий екскурс до ідеальної реальності'. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 1 (80), с. 6-11.
5. Кучер, ГМ 2018, 'Розвиток творчої особистості'. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 Педагогічні науки: реалії та перспективи*, Випуск 60, с. 229-231.
6. Новіков, БВ 2011, 'Філософія як теорія і методологія творчості'. *Вісник НТУУ "КПІ". Філософія. Психологія. Педагогіка*, Випуск 22, с. 108-113.
7. Опольська, НМ 2020, *Право на свободу творчості*. Монографія, Вінниця: ТОВ "ТВОРИ", 368 с.
8. Шандрук, С 2015, 'Творчість як употужнення здібностей особистості'. *Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис Психологія і суспільство*, № 3 (61), с. 86-91.
9. Fisher, R & Ury, W & Patton, B 2011, *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving*. New York: *Penguin Books*, 440 p.
10. Guilford, JP 1967, 'Creativity: yesterday, today, tomorrow'. *Journal of Creative Behavior*, Vol. p. 3-14.

References:

1. Aristotel, 2020, *Metafizyka (Metaphysics)*, perеклад O. Udin, Kharkiv: *Folio*, 300 s.
2. Aristotel, 2000, *Polityka (Politics)*, perеклад z davnohr. ta peredm. O. Kysliuka. Kyiv: *Osnovy*, 239 s.
3. Voznesenska, OL 2019, *Art-tekhnologii u rozviazanni konfliktiv (Art technologies in conflict resolution)*, Kyiv: *Human Rights Foundation*, 32 s.
4. Voloshchuk, IS & Rudyk, YaM 2021, 'Tvorchist: korotkyi ekskurs do idealnoi realnosti (Creativity: a short excursion to an ideal reality)'. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 1 (80), s. 6-11.
5. Kucher, HM 2018, 'Rozvytok tvorchoi osobystosti (Development of creative personality)'. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 5 Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, Vypusk 60, s. 229-231.
6. Novikov, BV 2011, 'Filosofiiia yak teoriia i metodolohiia tvorchosti (Philosophy as a theory and methodology of creativity)'. *Visnyk NTUU "KPI". Filosofiiia. Psykholohiia. Pedahohika*, Vypusk 22, s. 108-113.
7. Opolska, NM 2020, *Pravo na svobodu tvorchosti (The right to freedom of creativity)*. Monohrafiia, Vinnytsia: *TOV "TVORY"*, 368 s.
8. Shandruk, S 2015, 'Tvorchist yak upotuzhnennia zdibnosti osobystosti (Creativity as the Empowerment of Individual Abilities)'. *Ukrainskyi teoretyko-metodolohichni sotsiohumanitarnyi chasopys Psykholohiia i suspilstvo*, № 3 (61), S. 86-91.
9. Fisher, R & Ury, W & Patton, B 2011, *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving*. New York: *Penguin Books*, 440 p.
10. Guilford, JP 1967, 'Creativity: yesterday, today, tomorrow', *Journal of Creative Behavior*, Vol. p. 3-14.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-5

УДК 1: 342.9.004.056

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАВДАНЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

*TRANSFORMATION OF CIVIC EDUCATION TASKS IN UKRAINE UNDER
THE CONDITIONS OF ARMED AND INFORMATIONAL AGGRESSION OF
THE RUSSIAN FEDERATION*

Н.В. Іванець

Актуальність теми дослідження. Суспільство вступає у новий етап свого розвитку, де пріоритетним стає ставлення людини до інших людей, Демократія неможлива без відкритого обговорення і прийняття цінностей громадянського суспільства, де кожен відчуває свою причетність до долі країни. Держава неминуче стикатимуться з проблемою формування інститутів, які відповідають потребам та інтересам громадян, що призведе до конфліктів під впливом глобалізаційних трендів. Для України актуальність вивчення громадянської освіти посилено ще й питанням національної безпеки. Це

Urgency of the research. Society is entering a new stage of its development, where the attitude of a person to other people becomes a priority, democracy is impossible without open discussion and acceptance of the values of civil society, where everyone feels their involvement in the fate of the country. States will inevitably face the problem of forming institutions that meet the needs and interests of citizens, which will lead to conflicts under the influence of globalization trends. For Ukraine, the relevance of the study of civic education is also strengthened by the issue of national security. This is not only related to how we can defeat Russia militarily, but

пов'язано не лише з тим, як нам перемогти Росію у військовому плані, а як перемогти її в ідеологічному та соціальному, щоб зберегти національний характер країни та громадянську свідомість народу на довгі роки повоєнного часу.

Постановка проблеми. Завдання громадянської освіти не носять універсального характеру, адже залежать від епохи, країни і поточного стану розвитку суспільства і викликів, що стоять перед ним. Існує суперечність між станом громадянської освіти, її цілями та завданнями, які декларувалися досі і необхідністю їхнього суттєвого оновлення перед викликами військової, інформаційної та пропагандистської агресії Росії. Вирішити це можна шляхом вивчення досвіду інших країн, які пройшли шлях війни, з урахуванням особливостей українського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні засади функціонування і розвитку системи громадянської освіти досліджують такі автори: Дж. Бенкс, Дж. Хіббінг, Е. Тейс-Морс, К. Барбер, С. Світвуд, М. Кінг, Р. Каллахан, К. Мюллер, Д. Кемпбелл, Дж. Дахлгард та ін. Педагогічний вимір громадянської освіти досліджують Т. Ді, Б. Гілл, Дж. Гольбейн, Дж. Кане та ін. Серед вітчизняних долідників відмітимо В. Андрущенко, В. Воронкову, О. Кивлюк, К. Ключко, Л. Колесник, Т. Бакку, Т. Мелешченко та ін. Водночас масив зарубіжних і вітчизняних джерел недостатньо повно висвітлює особливості завдань громадянської освіти в період збройної та інформаційної агресії.

Постановка завдання. Здійснити аналіз завдань громадянської освіти України в умовах збройної та інформаційної агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Громадянська освіта виконує функцію відтворення, збереження і передачі наступним поколінням цінностей та культурних надбань певного народу, держави. Тому однією із провідних цілей освіти є формування громадянина вільної, незалежної, демократичної європейської держави. Це в свою чергу

how to defeat it ideologically and socially in order to preserve the national character of the country and the civic consciousness of the people for many years after the war.

Target setting. The tasks of civic education are not of a universal nature, because they depend on the era, the country and the current state of development of society and the challenges facing it. There is a contradiction between the state of civic education, its goals and tasks, which have been declared until now, and the need for their significant renewal before the challenges of Russia's military, information and propaganda aggression. It can be solved by studying the experience of other countries that went through the war, taking into account the peculiarities of Ukrainian development.

Actual scientific researches and issues analysis. The following authors investigate the general principles of the functioning and development of the civic education system: J. Banks, J. Hibbing, E. Theiss-Morse, C. Barber, S. Sweetwood, M. King, R. Callahan, C. Muller, D. Campbell, J. Dahlgard and others. The pedagogical dimension of civic education is explored by T. Dee, B. Gill, J. Holbein, J. Kahne and others. Among domestic researchers, we note V. Andrushchenko, V. Voronkova, O. Kyvlyuk, K. Klyuzko, L. Kolesnyk, T. Bakka, T. Meleshchenko and others. At the same time, the array of foreign and domestic sources does not fully cover the specifics of the tasks of civic education in the period of armed and informational aggression.

The research objective. To carry out an analysis of the tasks of civic education of Ukraine in the conditions of armed and informational aggression of the Russian Federation.

The statement of basic materials. Civic education fulfills the function of reproducing, preserving and passing on to the next generations the values and cultural heritage of a certain nation and state. Therefore, one of the leading goals of education is the formation of a citizen of a free, independent, democratic European state. This, in turn, actualizes civic

актуалізує громадянську освіту як сферу, де й відбувається формування такої особистості в умовах збройної та інформаційної агресії, а також в перспективі повоєнної відбудови України.

Висновки. Показано, що основними векторами трансформації завдань громадянської освіти є: формування національної культурної парадигми і громадянської ідентичності “діяльницького” змісту; розгортання власної масової системи створення україномовного контенту; перехід від патерналістського сприйняття держави як “державної послуги” до усвідомлення особистої відповідальності за долю держави; активне використання вже існуючих освітніх технологій критичного мислення та медіаграмотності; створення умов для інтеграції травмованих війною осіб у суспільство; формування етики соціальної поведінки та формування культури соціальної дії.

Ключові слова: громадянська освіта, суспільна трансформація, збройна та інформаційна агресія, Україна.

education as a sphere where the formation of such a personality takes place in the conditions of armed and informational aggression, as well as in the perspective of the post-war reconstruction of Ukraine.

Conclusions. *It is shown that the main vectors of the transformation of the tasks of civic education are: formation of the national cultural paradigm and civic identity of the "activity" content; deployment of own mass system of creation of Ukrainian-language content; transition from the paternalistic perception of the state as a "state service" to the awareness of personal responsibility for the fate of the state; active use of already existing educational technologies of critical thinking and media literacy; creating conditions for the integration of war-traumatized persons into society; formation of ethics of social behavior and formation of a culture of social action.*

Keywords: *civic education, social transformation, armed and informational aggression, Ukraine.*

Актуальність теми дослідження. Актуальність вивчення громадянської освіти зумовлена низкою причин. По-перше, суспільство вступає у новий етап свого розвитку, де пріоритетним стає ставлення людини до інших людей, їхньої ролі в системі цінностей і на цій основі – до самої себе. По-друге, демократія, яка розуміється як безперервна зміна еліт, неможлива без відкритого обговорення і прийняття цінностей громадянського суспільства, де кожен відчуває свою причетність до долі країни. По-третє, держава, особливо за її демократичного розвитку, неминуче стикатимуться з проблемою формування інститутів, які відповідають потребам та інтересам громадян, що призведе до конфліктів під впливом глобалізаційних трендів.

Для України актуальність вивчення громадянської освіти посилено ще й питанням національної безпеки. Це пов'язано не лише з тим, як нам перемогти Росію у військовому плані, а як перемогти її в ідеологічному та соціальному, щоб зберегти національний характер країни та громадянську свідомість народу на довгі роки повоєнного часу. Громадянам у процесі повоєнних демократичних реформ необхідно дати те, чого вони в глибині душі чекають від держави – розуміння своєї національної ідентичності, цінності своєї нації, свого народу та готовність не повторювати помилок, зроблених у минулі століття, і завжди протистояти новому тоталітаризму та свавіллю влади. С. Терепищій зазначає, що “кількісні освітні показники України відносно високі, у нас є гарний фундамент для формування конкурентної вищої освіти, крім того, наша країна є достатньо відкритою для прийняття глобалізаційних викликів і виходу на світову арену педагогічних послуг” [25, с. 27]. Однак вихід України на світовий ринок

освітніх послуг загальмований війною, яку розв'язала проти нашої держави країна-агресор Росія.

Постановка проблеми. Завдання громадянської освіти не носять універсального характеру, адже залежать від епохи, країни і поточного стану розвитку суспільства і викликів, що стоять перед ним. Існує суперечність між станом громадянської освіти, її цілями та завданнями, які декларувалися досі і необхідністю їхнього суттєвого оновлення перед викликами військової, інформаційної та пропагандистської агресії Росії. Вирішити це можна шляхом вивчення досвіду інших країн, які пройшли шлях війни, з урахуванням українського розвитку. Існуючі дані дозволяють визначити такі напрями роботи з громадянською освітою на даному етапі: 1) вивчення історії становлення та розвитку громадянського суспільства; 2) формування громадської думки щодо соціальних проблем сучасного українського суспільства; 3) розробка у свідомості ідей діяльної участі. Однак найбільш важливою проблемою є неготовність системи освіти до реального практичного впровадження в життя тих громадянських ідеалів та моделей, якими визначається існування сучасного українського суспільства – гідності, служіння Батьківщині, свободи, відповідальності, соціальної справедливості та єдності. Тому завдання громадянської освіти мають бути переглянуті і адаптовані до поточної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для цього дослідження особливий інтерес становлять наступні роботи. У 2018 році Американська асоціація політичних наук провела велике дослідження “Громадянська освіта та залучення”, де було доведено, що освіта для громадянської активності та “чуйного управління” були основними цілями політології на початку ХХ-го століття та залишаються важливими у ХХІ-му столітті [1]. Дж. Бенкс у 2017 році опублікував масштабне дослідження “Громадянське виховання та глобальна міграція: наслідки для теорії, досліджень і викладання”, де показав проблеми і перспективи глобального громадянства та освіти [2]. Цікавою з антропологічної точки зору є робота Дж. Хіббінга та Е. Тейс-Морс “Прихована демократія: переконання американців про те, як має працювати уряд” (2002) [9] та ін.

Конкретні кейси громадянської освіти та її впровадження в школах та університетах теж були у полі нашого дослідження. Так, К. Барбер, С. Світвуд та М. Кінг у 2015 р. опублікували цікаву статтю “Створення заходів на рівні класу щодо клімату громадянської освіти”, де показали практичний досвід імплементації громадянської освіти [3]. Проблему іммігрантської молоді у контексті громадянської освіти піднімають Р. Каллахан та К. Мюллер у роботі “Політичний вік: американські школи та громадянський розвиток іммігрантської молоді” [4]. Д. Кемпбелл опублікував у 2006 році працю “Чому ми голосуємо: як школи та громади формують наше громадянське життя”, де також торкається проблеми громадянської освіти, а саме бажання/не бажання молоді голосувати на виборах [5]. Цю ж проблему розглядає і Дж. Дахлгард у праці “Протікання політичної соціалізації” [6] та ін.

Релігійні впливи на громадянську освіту досліджує Т. Ді у статті “Вплив католицької школи на громадянську участь” [7]. Б. Гілл та колеги вивчали вплив державних шкіл з підготовки до демократії на громадянську участь [8]. Дж. Гольбейн ґрунтовно показує як саме відбувається розвиток навичок громадянської участі у дитинстві та їх вплив на участь дорослих у політичному житті [10]. З точки зору педагогіки партнерства Дж. Кане з колегами показують можливості навчання громадянській активності в середній школі та вплив освіти на політичну участь молоді [11] та ін.

Серед вітчизняних досліджень відмітимо ґрунтовну монографію “Цивілізація культури” В. Андрущенка [12], статтю “Концепція активного відповідального громадянства для розвитку демократії та громадянського суспільства” В. Воронкової та О. Кивлюк [14], аналітичний звіт “Громадянська освіта: мистецтво творити зміни” К. Ключко та Л. Колесник [19], підручник “Громадянська освіта та методика її навчання” за загальною редакцією Т. Баки та Т. Мелешенко [15] та ін.

Постановка завдання. Здійснити аналіз завдань громадянської освіти України в умовах збройної та інформаційної агресії Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнано, до освіта є ресурсом розвитку цивілізації, цілеспрямованою формою передачі соціокультурного досвіду, яка забезпечує сталий розвиток суспільства та сприяє авторитету держави на міжнародній арені. Разом з цим освіта виконує функцію відтворення, збереження і передачі наступним поколінням цінностей та культурних надбань певного народу, держави. Тому однією із провідних цілей освіти є формування громадянина вільної, незалежної, демократичної європейської держави. Це в свою чергу актуалізує громадянську освіту як сферу, де й відбувається формування такої особистості.

Як свідчить аналіз наявного масиву джерел з проблематики громадянської освіти, ця тема була актуальною в усі історичні епохи починаючи із часів Античності. Ще Арістотель відзначав, що “тільки турбота про моральне виховання становить істинну суть держави” [13, с. 87]. У цьому контексті вивчення громадянського виховання слід відносити до найдавніших проблем соціо-гуманітарного дискурсу. Проблематика громадянської освіти у всьому її різноманітті розроблялася у всіх культурах. На різних історичних етапах вона зазвичай трактувалася по-різному. У давнину громадянську освіту розглядали в термінах фізичного виховання та військового виховання, тобто вважали необхідною навичкою, якою повинен володіти воїн. В античному світі як прообраз громадянського суспільства мислився поліс, організована державою співдружність громадян, де освіті надавалося виключне завдання підготовки до формування найкращого устрою суспільного життя.

У нашому столітті громадянська освіта стала однією із ключових проблем філософії, педагогіки, політичної науки та інших галузей знань. Особлива роль у осмисленні громадянської освіти належить філософії освіти. Як зазначають дослідники, “громадянська освіта є ключовим поняттям у філософії освіти, тому що її значення, цілі та практика ставлять певні виклики не лише перед філософами, а й перед іншими людьми, серед яких освітяни, політики, учні, батьки й особи, що належать до різних груп” [Цит. за: 19, с. 69].

У різних країнах світу громадянська освіта розглядається по-різному, адже різні країни мають свої власні цілі, завдання, традиції громадянства, відповідно, різні шляхи репрезентації громадянської освіти в академічному та суспільному дискурсі. Східна традиція тяжіє до домінування інтересів держави над окремою людиною, західна – навпаки, базується навколо служіння держави громадянинові. Проте є справедливою теза, що “незважаючи на різне історичне підґрунтя, політичні аспекти, географічні умови та інші різноманітні виклики, громадянська освіта посідає одне з провідних місць у системі освіти більшості країн світу” [19, с. 69].

Якщо говорити про найбільш розвинені країни ОЕСР, то вони надають виключно важливого значення розвитку громадянської освіти, що пов'язане з правовими питаннями, соціальною та політичною архітектурою, ефективністю

влади, комунікаціями і, зрозуміло, з аспектом національної безпеки. Комунікаційний аспект у цьому плані є визначальним. Громадянська, або як часто кажуть “демократична” освіта не тільки сприяє підвищенню довіри громадян до політики та влади (причому довіра, заснована на знаннях про демократичні процедури та правила), а й сприяє успішному здійсненню поставлених владою цілей.

С. Клепко пропонує розуміти сутність громадянської освіти “як навчання технологіям влади, що визначають поведінку індивідів, підкоряють їх тим чи іншим системам влади (панування) та об’єктивують суб’єктів...” [Цит. за: 18, с. 109]. На думку філософа, “освіта, переважно, не формує в учнів і студентів поняття про технології влади та способи їх використання, тому в сучасному суспільстві є як “маніпульовані”, так і ті, хто “маніпулює” іншими” [18, с. 109].

У цьому контексті особливо важливою є інформація про механізми та практичні методи використання таких “технологій влади” в нашій країні. Саме побудова освітнього маршруту робить для суспільства надзвичайно важливим завдання формування аналітичного дискурсу про те, які особливості взаємодії з владою та створення механізмів контролю за нею з боку громадян. Це і є найбільш актуальним на даний момент предметом рефлексії у галузі громадянської освіти. Саме здатність аналітично вибудовувати розуміння цих особливостей дозволяє побудувати необхідну для громадянської освіти інституційну інфраструктуру. У будь-якому разі справедливою є теза, що “громадянська освіта розглядається як довготермінові “капіталовкладення” стабільної демократії” [22, с. 382].

На думку С. Клепка, одним із головних викликів перед громадянською освітою є утопічність таких понять як громадянське суспільство і відкрите суспільство. Філософ пише, що “громадянська освіта розглядається як гуманітарна технологія, встановлюються її концептуальні засади та “необхідні утопії” - “громадянське суспільство” і “відкрите суспільство”, які підтримують парадигму прав людини і зміну уявлень про сучасне призначення держави” [18, с. 86]. У цій логіці С. Клепка далі зазначає, що “значення громадянської освіти подвоюється, коли в суспільстві панує некорисна і неефективна для нього влада, коли влада потурає умовам, за яких людині не вигідно бути чесною та законослухняною” [18, с. 110].

Незважаючи на реальність чи утопічність громадянського суспільства, сама громадянська освіта не викликає заперечень, адже її актуальність для сучасного українського суспільства завжди була високою, і в 90-ті роки, і в 2000-ні. Однак особливо активно до громадянської освіти почали звертатися після анексії Криму у 2014 році та повномасштабного вторгнення в Україну військ Російської Федерації 24 лютого 2022 року. І це зрозуміло. Адже збройну агресію супроводжує інформаційна та пропагандистська агресія, в тому числі через заклади освіти.

Як зазначено в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, “в умовах, коли протягом останніх років окупаційні адміністрації Російської Федерації проводять цілеспрямовану політику знищення української громадянської ідентичності, зокрема дітей та молоді, через формальну, неформальну та інформальну освіту, органи державної влади України мають запропонувати заходи та сучасні цифрові методи для збереження української громадянської ідентичності...” [21, с. 11]. Саме на підтримку та трансляцію європейської молодіжної культури і має бути спрямований національний проект на деокупованих територіях. Молодь сьогодні є тією силою, яка здатна

сформувані в Україні нову ідентичність. Саме через це наше національне питання має вирішуватись у логіці молодіжної проблематики. Її ефективність нині залежить не так від бюрократичних процедур, як від ефективної молодіжної роботи.

Ми солідаризуємось, що “способи впровадження громадянської освіти надзвичайно різноманітні – від чіткого розподілу між формальною освітою, де відповідальність за реалізацію цілей покладена на державні інституції, до превалювання ініціатив громадських організацій у вирішенні нагальних питань громади” [19, с. 69]. Ми погоджуємося із дослідниками, що “найдієвішим... є об'єднання зусиль формальної і неформальної освітніх ланок з метою досягнення спільних цілей” [19, с. 69].

Нажаль, як зазначають Н. Коляда та О. Кравченко, “сучасна практика свідчить про фрагментарність громадянської освіти в Україні. Серед причин такої ситуації – несформованість практичних інструментів впровадження громадянської освіти; нерозробленість теоретико-методичних основ та рекомендацій щодо підготовки фахівців у галузі неформальної громадянської освіти, зокрема молодіжної роботи; розбіжності між національно-патріотичним вихованням та громадянською освітою; відсутність міжсекторного підходу до питань громадянської освіти для впорядкування процесів, що відбуваються в формальній і неформальній сфері; відсутність спеціальних мереж або платформ для співпраці між провайдерами громадянської освіти в Україні” [19, с. 78].

Автори проєкту “Підлітки змінюють громади в Україні через громадянську освіту” К. Ключко та Л. Колесник пропонують наступні рекомендації щодо удосконалення громадянської освіти: “створюючи навчальні програми з громадянської освіти, передбачити залученість представників громадських організацій, які працюють в сфері громадянської освіти, та інтеграцію світового досвіду; розробити, апробувати та впровадити систему практичного застосування набутих знань та навичок з громадянської освіти; забезпечити підвищення кваліфікації вчителів щодо роботи з наскрізними змістовими лініями – громадянська відповідальність, екологічна безпека і сталий розвиток, здоров'я і безпека, підприємливість і фінансова грамотність – як засобів інтеграції ключових та загальнопредметних компетентностей, навчальних предметів та предметних циклів” [19, с. 69].

Аналізуючи “правила гри” у сфері громадянської освіти насамперед доцільно звернутися до нормативних документів щодо цього питання. Так, в частині п'ятій статті 5 Закону України “Про освіту” (2017) зазначено, що “державна створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина” [17]. Тут ми бачимо позитивну та розумну позицію держави, а саме прагнення створити систему формування в особистості громадянської свідомості, яка базується на відносинах партнерства. І ця позиція, безсумнівно, варта поваги. Зазначимо, однак, два моменти. По-перше, питання громадянської приналежності учня у подібних системах вирішується індивідуально як закріплення особливого статусу певної соціальної групи. Це зроблено, наприклад, у Великій Британії [16]. Таким чином, громадянська освіта сприймається як певний зв'язок учня з певною групою. По-друге, існування приватного сектору у сфері освіти зовсім не означає, як це вважає багато хто, утиск інтересів держави. Принцип дії такої системи є досить простим. Держава

повинна брати на себе певні зобов'язання щодо дотримання стандартів надання освітніх послуг. А вибір чи самостійне формування умов отримання приватної освіти або субсидується через систему освітніх ваучерів, або є соціально-відповідальною формою ведення бізнесу.

У жовтні 2022 року український уряд ухвалив розпорядження № 893-р “Про внесення змін до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні”, яким ухвалив нову редакцію зазначеної Концепції, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710 (Офіційний вісник України, 2018 р., № 80, ст. 2686) [24]. Відповідно до цього документу “під громадянською освітою розуміється освіта на основі національних та загальнолюдських цінностей, спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей, які надають особі можливість реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до прав та громадянських обов'язків, дотримуватися їх, відігравати активну роль у суспільному житті з метою захисту демократії і верховенства права, а також на усвідомлення громадянами, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ” [21, с. 1]. Зрозуміло, що зміни 2022 року викликані переосмисленням цілей і завдань, які стоять перед українською освітою у зв'язку із військовою агресією Російської Федерації, насамперед у напрямі збереження української ідентичності на (де-)окупованих територіях, адже як відомо війни виграються у свідомості людей, а особливо – дітей.

У згаданій вище Концепції “метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами сім'ї, за життя територіальної громади” [21, с. 4]. Це показує, що у зв'язку із військовою та інформаційною агресією Російської Федерації, мають бути переглянуті і суттєво удосконалені завдання громадянської освіти, які задекларовані державою.

Зупинимось на цих завданнях детальніше. Так, перше завдання “сприяння формуванню громадянської національної та культурної ідентичності” [21, с. 4] передбачає громадянську освіту, спрямовану на виховання патріотизму та національної гордості українців. Наразі вона ґрунтується на існуючих, багато в чому застарілих, програмах патріотичного виховання, які відрізняються, як правило, половинчастим, слабким, “пасивним” знанневим змістом. Тут необхідно, за умови врахування агресії Росії, формування національної культурної парадигми і громадянської ідентичності “діяльнісного” змісту. Слід уточнити зміст першого завдання: поруч із створенням в молоді повноцінної картини минулого України (княжа доба, козацтво, визвольні змагання початку ХХ ст. тощо) з метою профілактики міжнаціональних конфліктів слід було б наполегливо пропагувати звернення до майбутнього української держави (після перемоги у війні за незалежність) як багатонаціональної держави. Варто ідентичність формувати не лише на національному минулому, а й на “міфі майбутнього”, формуючи у молоді думку, що етноси, складові української політичної нації мають зберегти свою національну ідентичність, і становити її стрижень і опору.

Друге завдання “сприяння всебічному розвитку і функціонуванню державної мови в усіх сферах суспільного життя, підвищення духовного рівня Українського народу та усвідомлення його моральних норм” [21, с. 4]. З початком

агресія це завдання – одне з перших, оскільки воно розраховане не тільки на пропагандистську роботу, а й на створення альтернативної мовної політики. Українська мова через проблеми із самоідентифікацією перейшла у статус “мови самооборони”. Розгортання ж власної масової системи створення україномовного контенту – справа не майбутнього, а сьогодення. Захист мовного простору від російської не має альтернатив. Але головним завданням у галузі громадянської освіти є формування, позиціонування та підтримка високих мовних стандартів. У цьому полягає незворотній крок у розвитку української держави. Тому потрібно перейти від “сприяння розвитку” до активних дій щодо розробки та виробництва офіційної мовної політики. Новою державною програмою має стати радикальне переформатування у сфері формування мовно-культурного коду суспільства за принципом “українська мова – об’єднує”.

Третє завдання “формування поваги до честі та гідності, прав і свобод людини, здатність їх захищати” [21, с. 4] теж має бути модернізоване відповідно до вимог воєнного часу. Ми маємо на увазі посилення захисту громадянських прав і, насамперед, самого поняття “гідність” як основи національної ідентичності наших громадян. Збереження та зміцнення традиційних українських моральних цінностей, споконвічних норм співжиття, таких як справедливість, демократичний порядок, згода, підтримка та захист кожної людини – це головне завдання держави у травматичний та посттравматичний період, яке має вирішуватись через зміцнення громадських інститутів, через виховання у суспільстві поваги до прав людини. Протягом усього часу війни (і після перемоги), безсумнівно, головною проблемою країни є необхідність домогтися суворого дотримання законів, припинення свавілля.

Четверте завдання “формування громадянської відповідальності за суспільно-політичні процеси, набуття навичок здійснення демократичного управління на місцевому рівні та участі громадян в управлінні державними справами” [21, с. 5] має змінитися в напрямку збільшення реальної залученості громадян до державних справ. Маємо на увазі перехід від патерналістського сприйняття держави як “державної послуги” до усвідомлення особистої відповідальності за долю держави. Потрібно виховувати у громадян переконання, що вони є не просто споживачами державних послуг, а відповідальними громадянами своєї країни. На це має бути спрямована виховна робота з підростаючим поколінням, що існує у кожній школі. Бо існує реальна небезпека, що під час війни або після неї (під час соціально-економічних повоєнних негараздів) з’явиться гасло схоже на знамените “від кожного за здатністю, кожному за потребою”, що в свій час привело комуністів до влади після Першої світової війни.

П’яте завдання “формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності, вміння їх практично застосовувати” [21, с. 5] має бути посилене у напрямі активного використання вже існуючих освітніх технологій критичного мислення для вирішення проблем інформаційної резистентності суспільства під час війни. Можливо, знадобиться значне оновлення існуючих навчальних курсів та програм. Медіаграмотність – ключове поняття громадянської етики, яке має усвідомлюватись як норма (в ідеалі – ціннісно-значуща риса) кожної людини та суспільства. Побудова сучасного українського суспільства неможлива без реалізації відповідних освітніх стандартів. Тому цивільна та військова медіапідготовка населення України має розглядатися як один із пріоритетних напрямків національної безпеки.

Шосте завдання “впровадження ідей інклюзивного навчання” [21, с. 5] має бути конкретизоване: за аналогією з традиційними програмами роботи з інвалідами слід говорити про проекти варіантної освіти на користь усіх, а не тільки вразливих груп. На жаль, війна залишає багато “білих плям” у вивченні питань реабілітації та соціалізації інвалідів, сиріт тощо. Реалізація нових освітніх проектів має стати одним із важливих напрямів інституційної підтримки соціальної політики. Люди, які опинилися у складних життєвих обставинах, мають отримати доступ до освіти. Держава має створити основи подальшої інтеграції травмованих війною осіб у суспільство. Також потрібно активізувати експертну діяльність, пов'язану з вивченням досвіду реалізації таких освітніх проектів закордоном.

Сьоме завдання “формування активної життєвої позиції, здатності до громадських ініціатив і волонтерства” [21, с. 5] має бути трансформоване з урахуванням реального досвіду волонтерів: акцент має бути зроблений на підвищенні самостійності громадян при вирішенні тих чи інших питань, обговоренні проблем, виробленні рішень та, головне, на пропаганді діяльності волонтера, у тому числі у засобах масової інформації. Основні засади, за яких здійснюватиметься реалізація цього завдання, вже визначено – зростання творчої активності громадян, формування навичок громадянської участі, підвищення суспільної активності. Вони мають бути реалізовані через ініціативи щодо проведення масових освітніх заходів.

Восьме завдання “формування навичок конструктивної міжособистісної та суспільної взаємодії, яка ґрунтується на взаємоповазі, обміну досвідом і співпраці; впровадження принципів солідарності та турботи про спільне благополуччя” [21, с. 5] має бути уточнене – тут можна виділити дві складові: формування етики соціальної поведінки та формування культури соціальної дії. У першій з цих цілей йдеться про засвоєння умінь спостерігати та аналізувати себе та навколишній світ з погляду іншої людини. На другій відбувається зв'язування вивченого матеріалу із власними соціальними потребами – як зовнішніми, і внутрішніми. Діяльність, що не супроводжується відповідальною соціальною поведінкою, призводить до найрізноманітніших негативних наслідків: переважно це проблеми з психічним здоров'ям. У посттравматичному періоді війни солдати поверталися додому, повністю змінившись і втративши навички соціальної взаємодії. Звичні стратегії та моделі поведінки виявилися витісненими у несвідоме і тому вступали у конфлікт із вимогами актуального життя. При виникненні нових соціальних ситуацій людині доводиться вирішувати, як відповідати вимогам, що висуваються, - і багато з її колишніх уявлень про себе виявляється недоречними по відношенню до нової соціокультурної реальності.

Висновки. Проблематика громадянської освіти була актуальною в усі історичні епохи починаючи із часів Античності, однак у наш час громадянська освіта стала однією із ключових проблем філософії, педагогіки, політичної науки та інших галузей знань. Особлива роль у осмисленні громадянської освіти належить філософії освіти, адже її витоки, роль і значення кореняться саме в філософії освіти. Громадянський розвиток суспільства якраз і є основною темою філософських міркувань про освіту. Але навіть філософи не говорять про громадянську освіту повністю, тому що громадянськість може виявлятися в різних формах і кожна з них існує в різних вимірах – політичному, соціальному, економічному, культурному тощо. Тому при зверненні до громадянської освіти ми маємо справу з кількома різними сторонами цього явища.

У різних країнах світу громадянська освіта розглядається по-різному, адже різні країни мають свої власні цілі, завдання, традиції громадянства, відповідно, різні шляхи репрезентації громадянської освіти в академічному та суспільному дискурсі. Східна традиція тяжіє до домінування інтересів держави над окремою людиною, західна – навпаки, базується навколо служіння держави громадянинові. Спираючись на доробок українського філософа С. Клепка показано, що громадянська освіта – це навчання технологіям влади, а “громадянське суспільство” і “відкрите суспільство” є необхідними утопіями.

В Україні особливо активно до громадянської освіти почали звертатися після анексії Криму у 2014 році та повномасштабного вторгнення в Україну військ Російської Федерації 24 лютого 2022 року. Адже збройну агресію супроводжує інформаційна та пропагандистська агресія, в тому числі через заклади освіти. Переосмисленням цілей і завдань, які стоять перед українською освітою у зв'язку із військовою агресією Російської Федерації, має відбуватись насамперед у напрямі збереження української ідентичності на (де-)окупованих територіях.

Показано, що основними векторами трансформації завдань громадянської освіти є: формування національної культурної парадигми і громадянської ідентичності “діяльнісного” змісту; розгортання власної масової системи створення україномовного контенту, підтримка високих мовних стандартів та захист освітнього ландшафту від російської мови; перехід від патерналістського сприйняття держави як “державної послуги” до усвідомлення особистої відповідальності за долю держави; активне використання вже існуючих освітніх технологій критичного мислення та медіаграмотності для вирішення проблем інформаційної резистентності суспільства під час війни; створення умов для інтеграції травмованих війною осіб у суспільство (в т. ч. засобами інклюзивної освіти); підвищення самостійності громадян при вирішенні тих чи інших питань, обговоренні проблем, виробленні рішень; пропаганді діяльності волонтерів; формування етики соціальної поведінки та формування культури соціальної дії.

Список використаних джерел:

1. *American Political Science Association 'Civic education and engagement'*. Available from: <<https://www.apsanet.org/RESOURCES/For-Faculty/Civic-Education-amp-Engagement>>. [01 September 2022].
2. Banks, JA 2017, *Citizenship education and global migration: Implications for theory, research, and teaching*, Washington, DC: *American Educational Research Association*.
3. Barber, C, Sweetwood, SO & King, M 2015, 'Creating classroom-level measures of citizenship education climate', *Learning Environments Research*, 18 (2), pp. 197–216.
4. Callahan, RM & Muller, C 2013, *Coming of political age: American schools and the civic development of immigrant youth*, New York: *Russell Sage Foundation*.
5. Campbell, DE 2006, *Why we vote: How schools and communities shape our civic life*, Princeton, NJ: *Princeton University Press*.
6. Dahlgard, JO 2018, 'Trickle-up political socialization: The causal effect on turnout of parenting a newly enfranchised voter', *American Political Science Review*, pp. 1–8.
7. Dee, TS 2005, 'The effects of catholic schooling on civic participation', *International Tax and Public Finance*, 12(5), pp. 605–625.
8. Gill, B, Tilley, C, Whitesell, E, Finucane, M, Potamites, L & Corcoran, S 2018, 'The Impact of Democracy Prep Public Schools on Civic Participation', *Mathematica Policy Research*. Available from: <https://www.mathematicampr.com/our-publications-and-findings/publications/the-impact-of-democracy-prep-public-schools-on-civicparticipation> [01 September 2022].
9. Hibbing, JR & Theiss-Morse, E 2002, 'Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work'. *Cambridge; New York: Cambridge University Press*.

10. Holbein, JB 2017, 'Childhood skill development and adult political participation', *American Political Science Review*, 111(03), pp. 572–583.
11. Kahne, JE, Crow, D & Lee, N.-J 2013, 'Different pedagogy, different politics: High school learning opportunities and Youth political engagement', *Political Research Quarterly*, 34 (3), pp. 419–441.
12. Андрущенко, ВП, Андрущенко, ТІ & Савельєв, ВЛ, 2017, *Цивілізація культури*, Київ: "МП Леся", 580 с.
13. Арістотель 2000, *Політика*. Книга третя, Київ, с. 66-98. Доступно: <<http://litopys.org.ua/aristotle/arist04.htm>>. [01 Вересень 2022].
14. Воронкова, В & Кивлюк, О 2022, 'Концепція активного відповідального громадянства для розвитку демократії та громадянського суспільства', *Humanities Studies*, № 11 (88), с. 110-119.
15. *Громадянська освіта та методика її навчання* 2019, Підручник для студентів педагогічних закладів вищої освіти, заг. ред. ТВ Бакк, ТВ Мелещенко, Київ: УОВЦ "Оріон", 320 с.
16. Гурій, МО 2011, 'Регіональні особливості громадянської освіти учнів у Великій Британії в умовах глобалізації', *Педагогічні науки*, № 96, с. 60-70.
17. Закон України "Про освіту" 2017, Документ № 2145-VIII, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 38-39, ст. 380. Доступно: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>>. [01 Вересень 2022].
18. Клепко, С 2005, 'Громадянська освіта: утопія, моделі, філософії', *Філософія освіти*, №1, с. 86-115.
19. Ключко, К & Колесник, Л 2020, *Громадянська освіта: мистецтво творити зміни*, Київ: Компринт, 74 с.
20. Коляда, Н & Кравченко, О 2019, 'Молодіжна робота як засіб неформальної громадянської освіти', *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, № 19, с. 72-79.
21. *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні 2018*, Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р), Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/634/58d/686/63458d6865d2f990268630.doc>>. [30 Жовтень 2022].
22. Кравченко, Т 2020, 'Громадянська освіта як необхідна передумова існування людини в правовому суспільстві (на прикладі досвіду Великої Британії)', *Молодий вчений*, № 11 (87), с. 379-383.
23. Пометун, О & Нестор, Г 2022, 'Методологія створення інтегрованого курсу з історії та громадянської освіти для 5-го класу', *Проблеми сучасного підручника*, № 28, с. 115-132.
24. *Про внесення змін до Концепції розвитку громадянської освіти в Україні 2022*, Розпорядження КМУ від 08 жовтня 2022 р., № 893-р, Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vnesennia-zmin-do-kontseptsii-rozvytku-hromadianskoi-osvity-v-ukraini-893-081022>>. [30 Жовтень 2022].
25. Терепищій, СО 2016, 'Причини та витоки глобалізації освітнього ландшафту', *Вища освіта України*, №1, с. 22-29.

References:

1. *American Political Science Association 'Civic education and engagement'*. Available from: <<https://www.apsanet.org/RESOURCES/For-Faculty/Civic-Education-amp-Engagement>>. [01 September 2022].
2. Banks, JA 2017, *Citizenship education and global migration: Implications for theory, research, and teaching*, Washington, DC: *American Educational Research Association*.
3. Barber, C, Sweetwood, SO & King, M 2015, 'Creating classroom-level measures of citizenship education climate', *Learning Environments Research*, 18 (2), pp. 197–216.
4. Callahan, RM & Muller, C 2013, *Coming of political age: American schools and the civic development of immigrant youth*, New York: *Russell Sage Foundation*.
5. Campbell, DE 2006, *Why we vote: How schools and communities shape our civic life*, Princeton, NJ: *Princeton University Press*.
6. Dahlgaard, JO 2018, 'Trickle-up political socialization: The causal effect on turnout of parenting a newly enfranchised voter', *American Political Science Review*, pp. 1–8.
7. Dee, TS 2005, 'The effects of catholic schooling on civic participation', *International Tax and Public Finance*, 12(5), pp. 605–625.
8. Gill, B, Tilley, C, Whitesell, E, Finucane, M, Potamites, L & Corcoran, S 2018, 'The Impact of Democracy Prep Public Schools on Civic Participation', *Mathematica Policy Research*. Available from: <https://www.mathematicmpr.com/our-publications-and-findings/publications/the-impact-of-democracy-prep-public-schools-on-civicparticipation> [01 September 2022].
9. Hibbing, JR & Theiss-Morse, E 2002, 'Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work'. *Cambridge; New York: Cambridge University Press*.

10. Holbein, JB 2017, 'Childhood skill development and adult political participation', *American Political Science Review*, 111(03), pp. 572–583.
11. Kahne, JE, Crow, D & Lee, N.-J 2013, 'Different pedagogy, different politics: High school learning opportunities and Youth political engagement', *Political Research Quarterly*, 34 (3), pp. 419–441.
12. Andrushchenko, VP, Andrushchenko, TI & Saveliev, VL, 2017, *Tsyvilizatsiia kultury (Civilization of culture)*, Kyiv: "MP Lesia", 580 s.
13. Aristotel 2000, *Polityka. Knyha tretia (Policy. The third book)*, Kyiv, s. 66-98. Dostupno: <<http://litopys.org.ua/aristotle/aristo4.htm>>. [01 Veresen 2022].
14. Voronkova, V & Kyvliuk, O 2022, 'Kontseptsiiia aktyvnoho vidpovidalnoho hromadianstva dlia rozvytku demokratii ta hromadianskoho suspilstva (The concept of active responsible citizenship for the development of democracy and civil society)', *Humanities Studies*, № 11 (88), s. 110-119.
15. *Hromadianska osvita ta metodyka yii navchannia (Civic education and its teaching methods)* 2019, Pidruchnyk dlia studentiv pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity, zah. red. TV Bakk, TV Meleshchenko, Kyiv : UOVTS "Orion", 320 s.
16. Hurii, MO 2011, 'Rehionalni osoblyvosti hromadianskoi osvity uchniv u Velykii Brytanii v umovakh hlobalizatsii (Regional features of civic education of students in Great Britain in conditions of globalization)', *Pedahohichni nauky*, № 96, s. 60-70.
17. *Zakon Ukrainy "Pro osvitu" (Law of Ukraine "On Education")* 2017, Dokument № 2145-VIII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, № 38-39, st. 380. Dostupno: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>>. [01 Veresen 2022].
18. Klepko, S 2005, 'Hromadianska osvita: utopii, modeli, filosofii (Civic education: the art of creating change)', *Filosofiiia osvity*, № 1, s. 86-115.
19. Kliuzko, K & Kolesnyk, L 2020, *Hromadianska osvita: mystetstvo tvoryty zminy (Civic education: the art of creating change)*, Kyiv: Komprynt, 74 s.
20. Koliada, N & Kravchenko, O 2019, 'Molodizhna robota yak zasib neformalnoi hromadianskoi osvity (Youth work as a means of informal civic education)', *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, № 19, s. 72-79.
21. *Kontseptsiiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini (Concept of development of civic education in Ukraine)* 2018, Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 zhovtnia 2018 r. № 710 (v redaktsii rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 zhovtnia 2022 r. № 893-r), Dostupno: <<https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/634/58d/686/63458d6865d2f990268630.doc>>. [30 Zhovten 2022].
22. Kravchenko, T 2020, 'Hromadianska osvita yak neobkhidna peredumova isnuvannia liudyny v pravovomu suspilstvi (na prykladi dosvidu Velykobytanii) (Civic education as a necessary prerequisite for the existence of a person in a legal society on the example of the experience of Great Britain)', *Molodyi vchenyi*, № 11 (87), s. 379-383.
23. Pometun, O & Nestor, H 2022, 'Metodolohiia stvorennia intehrovanoho kursu z istorii ta hromadianskoi osvity dlia 5-ho klasu (Methodology for creating an integrated course with history and community education for the 5th grade)', *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, № 28, s. 115-132.
24. *Pro unesennia zmin do Kontseptsii rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini (On making changes to the Concept of Development of Civic Education in Ukraine)* 2022, Rozporiadzhennia KMU vid 08 zhovtnia 2022 r., № 893-r. Dostupno: <<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-kontseptsii-rozvytku-hromadianskoi-osvity-v-ukraini-893-081022>>. [30 Zhovten 2022].
25. Terepyschyi, SO 2016, 'Prychyny ta vytoky hlobalizatsii osvithnoho landshaftu (Causes and origins of the globalization of the educational landscape)', *Vyshcha osvita Ukrainy*, №1, s. 22-29.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-6

УДК 130.2:316.346.32-053.2

ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ “ДИТИНИ” В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

PHILOSOPHICAL REFLECTIONS OF THE "CHILD" IN THE UKRAINIAN CULTURAL

М. С. Лугова

Актуальність теми дослідження. В українському суспільстві окремим культурним елементом є дитина та період дитинства, як соціальний феномен. Народна педагогіка, родинне виховання, виховні звичаї та традиції з використанням фольклору, що були основою освіти, знов виходять на перший план, відображуючи самотність української родини, яка є дзеркалом народності загалом.

Постановка проблеми. Геополітичні зміни, знаходження територій України в складі інших держав та глобалізація створили негативні умови для існування української культури та народних традицій. Однак, війна в Україні актуалізувала потребу не тільки в шануванні культурної спадщини, а й в дослідженні, використанні й популяризації її серед населення на територіях України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження дитини в контексті традиційної родини відбувалось на основі українського села у ХХ столітті. Ця сфера цікавила зокрема О. О. Ярошинську, О. В. Квас, Н. В. Жмуд, З. П. Бакум, А. Ємельову, З. П. Богдан, С. М. Ткачук

Постановка завдання. Завданням дослідження є соціально-філософський аналіз “дитини”, “дитинства” в традиційній українській родині, досліджуючи особливості української культури.

Виклад основного матеріалу. Діти в українській традиційній родині є обов’язковим елементом. Сам шлюб був реалізацією потреби у продовженні роду, а сім’ї здебільшого були багатодітні, аборт суспільно засуджувався. Процес виховання реалізувався засобами народної

Urgency of the research. In Ukrainian society, a separate cultural element is the child and the period of childhood, as a social phenomenon. Folk pedagogy, family upbringing, educational customs and traditions with the use of folklore, which were the basis of education, again come to the fore, reflecting the identity of the Ukrainian family, which is a mirror of the nation as a whole.

Target setting. Geopolitical changes, finding the territories of Ukraine as part of other territories, globalization - created negative conditions for the existence of Ukrainian culture and traditions, but the war situation in Ukraine actualized the need not only to respect the cultural heritage, but also to study, use, popularize it in the territories of Ukraine.

Actual scientific researches and issues analysis. The study of the child in the context of the traditional family took place on the basis of a Ukrainian village in the 20th century. This area was of particular interest to O. O. Yaroshynska, O. V. Kvas, N. V. Zhmud, Z. P. Bakum, A. Yemelovu, Z. P. Bohdan, S. M. Tkachuk.

The research objective. Based on the analysis of the latest research and publications, taking into account the problematic and topicality of the issue, the task of the research is a socio-philosophical analysis of "child", "childhood" in a traditional Ukrainian family, exploring the peculiarities of Ukrainian culture.

The statement of basic materials. Children are an essential element in a traditional Ukrainian family. Marriage itself was the realization of the need for procreation, and families were mostly large, abortion was socially condemned. The process of education was implemented by means of folk pedagogy, which was

педагогіки, яка вважалось найбільшим джерелом мудрості. Кожна дитина мала свої обов'язки по господарству, відповідно віку та фізичним можливостям. Тобто, дитина в українській родині була повноцінним членом соціальної групи. Дорослі сприймали її рівною собі.

Світові динамічні процеси привнесли в українську родину нові, нетрадиційні аспекти, які безперечно мають вплив і на дитину: одностатеві відносини, чайлд-фрі, гостьові шлюби, полігамні відносини тощо. Такі тенденції стають дедалі розповсюдженішими серед країн Європи та США, зважаючи на домінування толерантності, плюралізму, секуляризації суспільства. Однак, вони мають великий вплив на феноменологію дитинства, адже зменшують рівень народжуваності через відмову або неспроможність народження дитини. Такі умови роблять родину не життєздатною, а отже призводить до негативної динаміки самовідтворення та продовження роду.

Важливим на сьогодні є навчання молодого покоління основам народної культури та її особливостям, які є символами народності, єдності та патріотизму в українській свідомості. Самобутні архетипи з українського фольклору (з легенд, казок) значно рідніше та органічніше поєднуються з дитячими колісковими та накладають позитивний відбиток на формування особистості дитини. Вони мають вплив не тільки на патріотичне ставлення до батьківщини, а й виховують характерні для українського народу риси: працелюбність, повага до батьків та літніх людей, гуманне ставлення до навколишнього середовища, високі моральні якості, сила духу та сила волі, гідності, честь та відвага.

Висновки. Філософське значення родини полягає у збереженні та відродженні нації, а життєздатна нація зберігає себе в родині, сили якої спрямовані на підтримку життєдіяльності всього суспільного середовища, через працю, взаємодію з природним середовищем, творчу діяльність та повагу до власної історії, мови, культури та традицій. Ідея

considered the greatest source of wisdom. Each child had his own responsibilities in the household, according to age and physical capabilities. That is, a child in a Ukrainian family was a full-fledged member of a social group that was perceived as an equal.

Global dynamic processes have brought new, non-traditional aspects to the Ukrainian family, which undoubtedly have an impact on the child: same-sex relationships, child-free, guest marriages, polygamous relationships, etc. Such tendencies are becoming more and more widespread among the countries of Europe and the USA, taking into account the dominance of tolerance, pluralism, and secularization of society. However, they have a great influence on the phenomenology of childhood, because they reduce the birth rate due to refusal or inability to have a child. Such conditions make the family unsustainable, and therefore lead to negative dynamics of self-reproduction and procreation.

It is important today to teach the young generation the basics of national culture and its features, which are symbols of nationhood, unity and patriotism in the Ukrainian consciousness. Unique archetypes from Ukrainian folklore (from legends, fairy tales) combine with children's lullabies much more natively and organically and leave a positive impression on the formation of the child's personality. They have an impact not only on the patriotic attitude to the homeland, but also bring up the characteristics characteristic of the Ukrainian people: hard work, respect for parents and the elderly, humane attitude to the environment, high moral qualities, strength of spirit and willpower, dignity, honor and courage.

Conclusions. The philosophical meaning of the family lies in the preservation and revival of the nation, and a viable nation preserves itself in the family, the forces of which are aimed at supporting the vitality of the entire social environment, through work, interaction with the natural environment, creative activity and respect for its own history, language, culture and traditions. The idea of spirituality, hard

духовності, працьовитості, творчої діяльності, любові до життя у гармонії з природою – червоною ниткою простежується через твори українських класиків літератури та мистецтва. Саме ці чесноти є актуальними сьогодні для всього українського народу, а формування їх відбувається через навчання молодих осіб, які через невеликий проміжок часу стануть батьками та зможуть використовувати зазначені цінності під час родинного виховання.

Ключові слова: дитинство, батьківство, материнство, Україна, культурна спадщина, українська родина.

work, creative activity, love of life in harmony with nature - a red thread can be traced through the works of Ukrainian classics of literature and art. It is these virtues that are relevant today for the entire Ukrainian people, and their formation takes place through the education of young people who, after a short period of time, will become parents and use these values during family upbringing.

Keywords: childhood, parenthood, motherhood, Ukraine, cultural heritage, Ukrainian family.

Актуальність теми дослідження. Від початку повномасштабної війни в Україні увесь цивілізований світ зрозумів на чийому боці правда та яка сторона військового конфлікту є символом добра. Підтримку українським біженцям, українським військовим надавали майже з кожного куточка планети, а віра в перемогу суверенної держави тільки укріплювалась у суспільній свідомості. “Україна” стала брендом. Велика кількість людей, не тільки українців, почали вивчати українську мову, історію, звичаї, традиції, культуру. Воля козацького роду, нестримність Дніпра, велич Карпат, ніжність української матері, затишок української хати, колорит вишиванки, смак борщу, мелодика українського слова – стали символами, які сьогодні впізнає весь світ.

Окремим культурним елементом, який викликає подив у дослідників та поціновувачів української культури – є дитинство, як соціальний феномен, який є предметом вивчення як на сучасному етапі, так і в історичній ретроспективі. Народна педагогіка, родинне виховання, виховні звичаї та традиції з використанням фольклору знов виходять на перший план, відображуючи самотність української родини, яка є дзеркалом народності загалом. Саме тому тема “Філософські рефлексії “дитини” в українській культурі” є актуальною.

Постановка проблеми. Глобалізація та світові динамічні процеси подарували сучасному поколінню безліч технологій та інноваційних змін, які часто допомагають та полегшують повсякденне життя, включаючи роботу, навчання, побут та виховання дітей. Однак, при цьому пішли в забуття традиційні цінності, культурні особливості, які є важливим надбанням українського народу, що відрізняють традиції української родини, роблячи їх самотніми. Ще однією причиною відходу автентичності нашої культури на другий план є тривале перебування українських земель у складі інших держав, які створювали негативні умови для мови та культури українців. Нав’язування інших мов, репресії культурних діячів та заборона україномовних книжок, свідоме знищення ідентичності “українець” та, в тому числі, русифікація населення, пригнітили етнографічну пам’ять. Війна нагадала вільному народові про його коріння та оголила потребу не тільки в шануванні культурної спадщини, а й в дослідженні, використанні, популяризації її серед населення на територіях України.

Філософські репрезентації дитинства на основі антропологічних, етнокультурних досліджень, дають змогу дослідити цінний пласт історичної

пам'яті українського народу, потреба в якій сьогодні відчувається досить гостро. Сучасний культурно-освітній простір зіткнувся з проблемою побудови національних стратегій виховання, які закликають нас до використання культурно-історичного досвіду наших предків, він дає змогу актуалізувати історичну пам'ять та використати її як засіб формування української ідентичного для національного відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження дитини в контексті традиційної родини відбувалось на основі українського села у ХХ столітті. Ця сфера цікавила зокрема О. О. Ярошинську, яка в рамках своєї дисертації "Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки" всебічно описала це питання. Також, уваги заслуговує О. В. Квас, а саме її публікація "Дитина і дитинство в українській виховній традиції". Цікавими та актуальними є також роботи дослідників Н. В. Жмуд, З. П. Бакум, А. Ємельова, З. П. Богдан, С. М. Ткачук

Загалом питання місця дитини в українській свідомості на прикладі виховних та культурних особливостей українського села ХХ століття – предмет дослідження не тільки філософів, педагогів, психологів та істориків, а також етнографів та фольклористів, мистецтвознавців та літераторів. Однак, в контексті повномасштабної війни в Україні це питання набирає нових актуальних аспектів, які ще не були розглянуті в повній мірі.

Постановка завдання. Спираючись на аналіз останніх досліджень та публікацій, з урахуванням проблематики та актуальності питання, завданням дослідження є соціально-філософський аналіз "дитини", "дитинства" в традиційній українській родині, досліджуючи особливості української культури.

Виклад основного матеріалу. Діти в українській традиційній родині є обов'язковим елементом. Прецедент бездітності родини сприймався як велике горе та "Божа кара". Сам шлюб був реалізацією потреби у продовженні роду, а сім'ї здебільшого були багатодітні, аборт суспільно засуджувався. Це пояснюється високою смертністю серед малолітніх дітей та великою кількістю трудових обов'язків, до яких привчали дітей з малих років. Також аборт або вбивство дитини вважалось великим гріхом, адже релігія мала велике значення для українського суспільства у ХХ столітті. Процес виховання реалізувався засобами народної педагогіки, яка вважалась найбільшим джерелом мудрості.

"Одним із провідних аспектів української народної педагогіки була (і залишається) підготовка дітей до господарської діяльності. Особливу увагу акцентовано на вихованні "дбайливого господаря", оскільки в культурі українського народу завжди панувала повага до людини праці, шанувалась така риса як господарність. У народній педагогіці слово "господар" чи "газда" (як говорять подекуди в західних регіонах України) є синонімом найкращих особистих і громадських чеснот людини" – пишуть З. П. Бакум та А. П. Ємельова. Ця цитата вказує на важливість та домінування працьовитості в народній педагогіці українського народу. Автори також зазначають, що пошук найдоцільніших засобів впливу на дитину, врахування її темпераменту, сили волі, характеру, здібностей, потреб та інтересів. У народній виховній практиці окреслюють вікові періоди розвитку: дитинство (від одного до 10–11р.), підлітковий вік (від 11–12 до 15–16 р.), юність (від 16 до 20 р.). Тож, у процесі трудового виховання підростаючого покоління умовно можемо виокремити три етапи: вступний чи ігровий (від двох до шести–семи років), помічний чи визначальний (від семи до п'ятнадцяти років) і основний чи завершальний (від п'ятнадцяти до двадцяти років). На першому етапі впродовж другого і третього

років дитина за правильного виховання набувала деякої самостійності (у споживанні їжі, одяганні, умиванні), засвоювала правила користування предметами й елементарними нормами поведінки [1].

Аналізуючи роботи дослідників, ми бачимо наскільки важливим для виховання була самостійність дитини з малих років. Кожна дитина мала свої обов'язки по господарству відповідно віку та фізичним можливостям. Тобто, дитина в українській родині була повноцінним членом соціальної групи, дорослі сприймали її рівною собі. Праця розподілялась на жіночу та чоловічу, навчання відбувалось на власному прикладі. Батько з синами рубали разом дрова, пасли худобу, займались гончарством тощо. Мати з доньками займались домашньою роботою, готували їжу, прибирали, шили тощо. Досвід передавався від людини до людини.

Звичаєве право, яке було ключовим джерелом права у Україні у ХХ столітті, захищало дітей-інвалідів або дітей-сиріт. Досліджуючи роботу “Дитина як архетип етнічної культури українців” було виявлено важливі факти: звичаєво-правові норми спрямовувались, як правило, на захист та допомогу дітям вразливих категорій. Досить поширеним є така форма прийомства як усиновлення неповнолітніх дітей, різновидом якого було опікунство психічно та фізично хворих дітей. Акт усиновлення та опікунства здійснювався переважно усно та привселюдно. Найпоширенішим було усиновлення сиріт померлих родичів, похресників, дітей бідних багатодітних батьків із згоди їх батьків, незаконнонароджених – із згоди матері. Якщо в бездітній сім'ї вмирили новонароджені, за існуючим повір'ям, потрібно було усиновити чужу дитину. Відомі випадки усиновлення дітей із сиротинця. Як зазначає сам автор: “Звичаєво-правовий інститут виробив систему норм захисту життя та прав дитини, а також засоби та методи покарання за порушення цих прав. Це створює плідний ґрунт для процесів самовідтворення етнічної культури” [3].

О. Ярошинська, досліджуючи сучасні тенденції розвитку інституту батьківства в Україні, зазначала, що “сьогодні життя доводить безумовний пріоритет матері у здійсненні виховного процесу і контролю за його перебігом в українських сім'ях. Традиційно вона несе повну відповідальність за виконання виховних функцій сім'ї. Відсутність материнської турботи і неувага до дітей з її боку є досить неординарним і тому вкрай нечастим явищем в українських родинях. Саме мати частіше ніж батько надає дитині необхідну емоційну підтримку, допомагає їй стабілізувати, покращити свій стан, коли вона чимось стурбована. Матері зазвичай цікавляться усіма проблемами життя своїх дітей: з ким і де проводять час їхні діти після школи, чим вони займаються у вільний час, цікавляться успішністю дітей у школі та надають допомогу у виконанні домашніх завдань, знають, хто їхні друзі, як їхні діти витрачають свої кишенькові гроші тощо.

В порівнянні з матір'ю батько більш відсторонений від виховного процесу власних дітей. Підтримка, яку він надає у разі потреби своїй дитині за характером відрізняється від материнської. Якщо підтримка дитини матір'ю скоріше є емоційною, розуміючою і люблячою, то підтримка батька – практичною і діловою. Емоційна підтримка зазвичай сприймається чоловіками як “сюсюкання”, “ставлення як до малої дитини” що суперечить уявленням більшості чоловіків про правильне виховання дітей” [6].

Основи гендерного розподілення обов'язків в українській спільноті і до сьогодні здебільшого залишаються традиційними. Переважно саме жінки займаються хатніми справами, піклуються про дітей, натомість чоловічими

обов'язками є забезпечення родини матеріальними благами. Хоча і глобалізаційні зміни накладають свій відбиток на розподіл обов'язків. Жінки прагнуть до самореалізації, а чоловіки йдуть в декретну відпустку. Світові динамічні процеси привнесли в українську родину нові нетрадиційні аспекти, які безперечно мають вплив і на дитину: одностатеві відносини, чайлд-фрі, гостьові шлюби, полігамні відносини тощо. Такі тенденції стають дедалі поширеними серед країн Європи та США, зважаючи на домінування толерантності, плюралізму, секуляризації суспільства. Однак, вони мають великий вплив на феноменологію дитинства, адже зменшують рівень народжуваності через відмову або неспроможність до народження дитини. Такі умови роблять родину не життєздатною, а отже призводить до негативної динаміки самовідтворення та продовження роду. Навіть класична традиційна родина, що складається з різностатевих батьків та їх дітей, свідомо не перевищує кількість дітей в родині, зазвичай маючи 1-2 дитини. Такі тенденції зумовлені низьким достатком в родині, або прагненням до особистого часу та саморозвитку батьків у час, коли діти "прив'язані" до екранів смартфонів та "з пелюшок" опановують смарт-технології. Сучасні діти відрізняються від дітей наших пращурів не тільки тим, що мають гаджети, а й способом мислення: у пріоритеті є розваги, а не суспільно-корисна праця, егоїзм затьмарює патріотизм, а відношення до старшого покоління зводиться до споживчого та корисливого. Нігілізм стає філософією XXI століття. Ліберальний стиль виховання протиставляється авторитарно-релігійному XX століття, коли нормою було застосування фізичних методів покарань та суворий контроль за дотриманням правил.

Цінними є результати дослідження О. В. Квас, так в своєму дослідженні вона зазначала, що "становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Незважаючи на бажання мати дітей, зневажливе ставлення до безплідних жінок, поводження з дитиною часто було суворим, застосовувались репресивні методи виховання. Саме дитинство було швидкоплинним. Уже з трирічного віку діти були позбавлені опіки з боку старших, а з чотирирічного віку вони активно включалися у трудове життя. При цьому дослідниця використовує цитати з Українського Народознавства та вказує на українській етнопедагогіці дитина – дар Божий, її слід оберігати й доглядати, дбати про її тендітну душу, не допускати наруги над нею" [4].

О. О. Ярошинська описувала історичні та археологічні матеріали, які свідчать про існування в Україні моногамної сім'ї від часу заселення території. Вона вказувала, що і хоч зміст моногамії, її структура і функції в первісні періоди розвитку суспільства дуже відрізнялися від сучасних, однак, сім'я відокремлювалася в самостійну господарсько соціальну ланку, з народженням дитини формувала інститут батьківства, який, у свою чергу, реалізував тогочасні погляди на виховання. В епоху матріархату складаються перші уявлення про жінку-матір як берегиню роду, що зумовило формування народно-педагогічних уявлень про роль матері у вихованні дітей. У період патріархального ладу українська жінка, передавши чоловікові ключові позиції в господарській діяльності, в організації міжплемінних взаємин, у вихованні, паралельно з чоловіком продовжує піклуватися про дітей обох статей до досягнення ними підліткового віку [5].

Тож, спираючись на роботи науковців, дитиноцентризм в українській культурі XX століття був присутнім в повній мірі. Яскравим прикладом цього можна вважати і українську народну творчість, великий пласт якої відводиться дитячим казкам, віршам, пісням, колисковим.

З. П. Богдан та С. М. Ткачук поділяють дитячий фольклор на три групи:

- 1) різні види фольклору, створені дорослими спеціально для дітей (колискові, забавлянки, небилиці, скоромовки);
- 2) твори, що поступово перейшли до дітей із фольклору дорослих (казки про тварин, обрядові пісні, загадки, прислів'я, приказки);
- 3) власне дитячий фольклор, створений самими дітьми (ігрові пісні, лічилки, жарти).

Автори зазначають, що естетико-педагогічне значення українського дитячого фольклору багатопланове: він сприяє розвитку мислення, естетичних почуттів, мовлення, уяви, вихованню моральних чеснот, емоційної чуйності й почуття гумору. «Побутують різні жанри української літературно-музичної народної творчості: пісні, частівки, забавлянки, заклички тощо. Жартівливі пісні, як й інші жанри дитячого літературно-музичного фольклору, є незамінним засобом розвитку мовлення дітей. Вони допомагають сформувати естетичний смак, виховати любов до української мови, сприяють розвитку дитячої творчості. Лічилки, які можуть бути потішними й поетичними, також стимулюють розвиток творчої фантазії дітей. За допомогою лічилок можна розширити словниковий запас малюків, розвинути чутливість до змістових та інтонаційних відтінків висловлювань. Важливо, що діти не тільки використовують лічилки, а також самі їх створюють. Привертають увагу дітей такі оригінальні жанри народно-літературної творчості, як загадки та скоромовки. Вони не лише розкривають особливості рідної мови, а й вчать мислити» [2].

Ще класики педагогічної науки К. Д. Ушинський та В. О. Сухомлинський зазначали, що мета виховання тісно пов'язана з культурою рідного народу. Саме фольклор має силу передати народний досвід, традиції, особливості менталітету, його душу.

Важливим на сьогодні є навчання молодого покоління основам народної культури та її особливостям, які є символами народності, єдності та патріотизму в українській свідомості. Самобутні архетипи з українського фольклору (з легенд, казок) значно рідніше та органічніше поєднуються з дитячими колисковими та накладають позитивний відбиток на формування особистості дитини. Вони мають вплив не тільки на патріотичне ставлення до батьківщини, а й виховують характерні для українського народу риси: працелюбність, повага до батьків та літніх людей, гуманне ставлення до навколишнього середовища, високі моральні якості, сила духу та сила волі, гідності, честь та відвага.

Висновки. Дитина як архетип в українській культурі є важливим елементом родини, яка займає місце рівне дорослому, виконуючи посильну роботу та відповідаючи за свої обов'язки. Вона знаходиться під захистом звичаєвого права і навіть в скрутній ситуації (сирітства або фізичних вад) може бути впевненою, що про неї подбають. Мати та батько приймають активну участь у вихованні, при цьому спираючись на гендерні особливості: мати віддає перевагу навчанню дівчинки, батько – хлопця. Тож, спираючись на роботи науковців, дитиноцентризм в українській культурі ХХ століття був присутнім в повній мірі. Яскравим прикладом цього можна вважати і українську народну творчість, великий пласт якої відводиться дитячим казкам, віршам, пісням, колисковим.

Філософське значення родини полягає у збереженні та відродженні нації, а життєздатна нація зберігає себе в родині, сили якої спрямовані на підтримку життєдіяльності всього суспільного середовища через працю, взаємодію з природним середовищем, творчу діяльність та повагу до власної історії, мови,

культури та традицій.

Отже, ідея духовності, працьовитості, творчої діяльності, любові до життя в гармонії з природою – червоною ниткою простежується через твори українських класиків літератури та мистецтва. Саме ці чесноти є актуальними сьогодні для всього українського народу, а формування їх відбувається через навчання молодих осіб (студентів, школярів), які через невеликий проміжок часу стануть батьками та використають зазначені цінності під час родинного виховання. Саме такі філософські репрезентації дитинства на основі антропологічних, етнокультурних досліджень, дали змогу дослідити цінний пласт історичної пам'яті українського народу, потреба в якій сьогодні відчувається досить гостро. Сучасний культурно-освітній простір зіткнувся з проблемою побудови національних стратегій виховання, які закликають нас до використання культурно-історичного досвіду наших предків, дають змогу актуалізувати історичну пам'ять та використати її як засіб формування української ідентичності для національного відродження.

Список використаних джерел:

1. Бакум, ЗП & Ємельова, А 2011, 'Етнопедагогіка як джерело трудового виховання особистості', *Педагогічні науки: зб. наук. праць Бердянського педуніверситету*, Бердянськ : БДПУ, № 3, с. 21-27.
2. Богдан, ЗП & Ткачук, СМ 2018, 'Педагогічне значення українського дитячого фольклору', *Інноваційна педагогіка*, № 3, с. 245-248.
3. Жмуд, НВ 2008, 'Дитина як архетип етнічної культури українців', *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*, № 13, с. 297-302.
4. Квас, ОВ 2011, 'Дитина і дитинство в українській виховній традиції', *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, № 12, с. 182-186.
5. Ярошинська, ОО 2005, *Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки*. Автореферат дисертації кандидата наук, Київ, *Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова*, 18 с.
6. Ярошинська, ОО 2006, 'Сучасні тенденції розвитку інституту батьківства на Україні', *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, Київ: Міленіум, №15, с. 120-128.

References:

1. Bakum, ZP & Yemelova, A 2011, 'Ethnopedagogika yak dzherelo trudovoho vykhovannia osobystosti (Ethnopedagogy as a source of labor education of the personality)', *Pedahohichni nauky: zb. nauk. prats Berdianskoho peduniversitytetu*, Berdiansk : BDPU, № 3, s. 21-27.
2. Bohdan, ZP & Tkachuk, SM 2018, 'Pedahohichne znachennia ukrainskoho dytiachoho folkloru (Pedagogical significance of Ukrainian children's folklore)', *Innovatsiina pedahohika*, № 3, s. 245-248.
3. Zhmud, NV 2008, 'Dytyna yak arkhetyt etnichnoi kultury ukrainsiv (The child as an archetype of ethnic culture of Ukrainians)', *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia : Istoriia*, № 13, s. 297-302.
4. Kvas, OV 2011, 'Dytyna i dytynstvo v ukrainskii vykhovnii tradytsii (Child and childhood in the Ukrainian educational tradition)', *Aktualni problemy sotsiologhii, psykholohii, pedahohiky*, № 12, s. 182-186.
5. Iaroshynska, OO 2005, *Rozvytok pohliadiu na instytut batkivstva v istorii ukrainskoi etnopedahohiky (Development of views on the institution of parenthood in the history of Ukrainian ethnopedagogy)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk, Kyiv, *Natsionalnyi pedahohichniyi universytet im. M. P. Drahomanova*, 18 s.
6. Iaroshynska, OO 2006, 'Suchasni tendentsii rozvytku instytutu batkivstva na Ukraini (Modern trends in the development of the institution of parenthood in Ukraine)', *Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, Kyiv: Milenium, №15, s. 120-128.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-7
УДК 172.13(364-322:141)

**ПРАГМАТИЧНА ВЕРСІЯ ЛІБЕРАЛІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ**
*A PRAGMATIC VERSION OF LIBERALISM AS A METHODOLOGY FOR THE
STUDY OF THE FREEDOM OF THE VOLUNTEER MOVEMENT*

О. Є. ІЛЮК

Актуальність теми дослідження. Волонтерський рух в Україні з майже непомітного суспільного явища та супутнього щодо основних соціальних процесів соціального руху за останнє десятиліття перетворився на соціальний мейнстрім, який суттєво впливає на перебіг політичних, економічних, культурних процесів в Україні. Лібералізм має стати методологією дослідження свободи волонтерського руху, однак сам лібералізм як філософія суспільного устрою має низку варіацій свого втілення – від лібертаріанства до неолібералізму. Крім того, свій розвиток філософія лібералізму мала у різних країнах світу, що неминуче вплинуло на те, як саме витлумачували лібералізм філософи, які належали до різних національних традицій у політиці та розвитку громадянського суспільства.

Постановка проблеми. Варто звернути увагу на дві головні обставини: у якій країні найбільшою мірою були розвинені саме прагматичні інтерпретації базових ліберальних ідей, а також – досвід якої країни може стати найбільш корисним, тобто прагматично цінним для волонтерського руху України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У якості методології дослідження лібералізму, використано ідеї множинного модерну відомого ізраїльського соціолога Шмоеля Ейзенштадта, а також концепції плінного модерну сучасного британського мислителя Зігмунта Баумана. Ключову роль також відіграють розробки американських дослідників – “теорема Томаса” Вільяма Айзека Томаса і теорія “самовтілюваного пророцтва” Роберта Мертона. Серед праць представників філософії прагматизму буде розглянуто твори Вільяма Джемса, Джона Д’юї і Річарда Рорті, а також роботи

Urgency of the research. The volunteer movement in Ukraine has turned from an almost imperceptible social phenomenon and a concomitant to the main social processes of the social movement over the last decade into a social mainstream that significantly affects the course of political, economic, and cultural processes in Ukraine. Liberalism should become a methodology for researching the freedom of the volunteer movement, but liberalism itself as a philosophy of social organization has a number of variations of its embodiment – from libertarianism to neoliberalism. In addition, the philosophy of liberalism had its development in different countries of the world, which inevitably influenced the way liberalism was interpreted by philosophers who belonged to different national traditions in politics and the development of civil society.

Target setting. It is worth paying attention to two main circumstances: in which country were the most developed pragmatic interpretations of basic liberal ideas, and also – which country's experience can become the most useful, that is, pragmatically valuable for the volunteer movement of Ukraine.

Actual scientific researches and issues analysis. As a methodology for the study of liberalism, the ideas of the multiple modernity of the famous Israeli sociologist Shmoel Eisenstadt, as well as the concept of the fluid modernity of the modern British thinker Zygmunt Bauman, were used. A key role is also played by the developments of American researchers – the “Thomas theorem” by William Isaac Thomas and the theory of “self-incarnated prophecy” by Robert Merton. Among the works of representatives of the philosophy of pragmatism, the works of William James, John Dewey and Richard Rorty will be considered, as well as the works of

дослідників їх творчості, таких як Дж. Бьорд, Д. Гільдебранд, Дж. МакГовен, Ш. Зігфрід, Е. Сакіл, а також таких українських дослідників, як М. Бойченко і особливо – З. Дубняк. Важливу роль для розуміння природи волонтерського руху також відіграє поняття загальної суспільної атмосфери, запропоноване М. Маффесолі.

Постановка завдання. Це визначає необхідність на основі аналізу праць ключових представників філософії прагматизму виявити, як в умовах сучасного швидкозмінного, сповненого ризиків суспільства суттєво уточнюються шляхи і цілі самореалізації особистістю власної свободи, зокрема у сфері волонтерського руху.

Виклад основного матеріалу. Ключовим поняттям у прагматичній реконструкції лібералізму постає поняття прагматичної віри: люди об'єднуються у спільноти заради досягнення нової соціальної реальності – тієї, у яку вони вірять – і досягають цієї мети завдяки своїм діям під впливом своєї віри. Вільям Джемс наголошує на пріоритеті переконань людини над позбавленими цінності знаннями, Джон Дьюї демонструє силу колективних зусиль у захисті віри в демократію, Річард Рорті доводить право особистості втілювати свою віру навіть всупереч наявній системі соціальних інституцій.

Висновки. Методологія дослідження свободи у її специфічному трактуванні у волонтерському русі знаходить кращі зразки розуміння громадянської свободи у концепціях класиків філософії прагматизму, які поставили собі на меті надати вищої ефективності цінностям лібералізму. Особливо цінними є принципи контекстуалізації застосування свободи, слідування переконанням як базису для пошуку раціональних практичних рішень, неформального і нестандартного поєднання колективних зусиль заради спільних цілей і захисту спільних цінностей, а також принцип контингентності участі у соціальних проектах.

Ключові слова: свобода,

researchers of their work, such as J. Bird, D. Hildebrand, J. McGowan, S. Siegfried, E. Suckiel, as well as such Ukrainian researchers as M. Boichenko and especially Z. Dubniak. The concept of general social atmosphere, proposed by M. Maffesoli, also plays an important role in understanding the nature of the volunteer movement.

Setting objectives. This determines the need, based on the analysis of the works of key representatives of the philosophy of pragmatism, to find out how, in the conditions of today's fast-changing, risk-filled society, the ways and goals of the individual's self-realization of their own freedom are significantly clarified, in particular in the field of the volunteer movement.

The statement of basic materials. A key concept in the pragmatic reconstruction of liberalism is the concept of pragmatic faith: people unite in communities to achieve a new social reality – the one in which they believe – and achieve this goal through their actions under the influence of their faith. William James emphasizes the priority of a person's beliefs over valueless knowledge, John Dewey demonstrates the power of collective efforts in defense of faith in democracy, Richard Rorty proves the right of an individual to embody his faith even against the existing system of social institutions.

Conclusions. The methodology of the study of freedom in its specific interpretation in the volunteer movement finds the best examples of the understanding of civil freedom in the concepts of the classics of the philosophy of pragmatism, which set themselves the goal of giving higher efficiency to the values of liberalism. Particularly valuable are the principles of contextualizing the application of freedom, following convictions as a basis for finding rational practical solutions, informal and non-standard combination of collective efforts for common goals and protection of common values, as well as the principle of contingency of participation in social projects.

Key words: freedom, pragmatic

прагматична версія лібералізму, волонтерський рух, прагматична віра, політична свобода. | *version of liberalism, volunteer movement, pragmatic faith, political freedom.*

Актуальність теми дослідження. Волонтерський рух в Україні з майже непомітного суспільного явища та супутнього щодо основних соціальних процесів соціального руху за останнє десятиліття перетворився на соціальний мейнстрім, який суттєво впливає на перебіг політичних, економічних, культурних процесів в Україні. Секрет такого успіху не лише у дисфункціональності деяких державних та інших формальних інституцій в Україні, у спровокованих Росією зростаючих деякий час процесах аномії в українському суспільстві, але і у бурхливому розвитку громадянського суспільства в Україні – розвитку, який за своїм масштабом і розмаїттям не може бути втисненим у прокрустове ложе формальних організацій.

Вочевидь, саме лібералізм має стати методологією дослідження свободи волонтерського руху, однак сам лібералізм як філософія суспільного устрою має низку варіацій свого втілення – від лібертаріанства до неолібералізму. Крім того, свій розвиток філософія лібералізму мала у різних країнах світу, що неминуче вплинуло на те, як саме витлумачували лібералізм філософи, які належали до різних національних традицій у політиці та розвитку громадянського суспільства.

Постановка проблеми. Варто звернути увагу на дві головні обставини: у якій країні найбільшою мірою були розвинені саме прагматичні інтерпретації базових ліберальних ідей, а також – досвід якої країни може стати найбільш корисним, тобто прагматично цінним для волонтерського руху України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У якості методології нашої оцінки лібералізму, окрім праць представників прагматичного лібералізму, ми будемо звертатися також до ідеї множинного модерну відомого ізраїльського соціолога Шмоеля Ейзенштадта [15], а також концепції плинного модерну сучасного британського мислителя Зігмунта Баумана [1]. Ключову роль відіграватиме концепція видатного американського мислителя і соціального дослідника Вільяма Айзека Томаса, відома як “теорема Томаса” [29]. Свій розвиток ця концепція отримала у дослідженнях відомого американського соціолога Роберта Мертона – як теорія самовтілюваного пророцтва [22].

Серед праць представників філософії прагматизму буде розглянуто твори Вільяма Джемса [17-19], Джона Д’юї [9-13] і Річарда Рорті [23-25], а також роботи дослідників їх творчості, таких як Дж. Бьорд [8], Д. Гільдебранд [16], Ш. Зігфрід [27], Дж. Макговен [21], Е. Сакіл [28], а також таких українських дослідників, як М. Бойченко [2] і особливо – З. Дубняк [3-4; 14]. Важливу роль для розуміння природи волонтерського руху також відіграє поняття загальної суспільної атмосфери, запропоноване французьким філософом-дослідником постмодерну М. Маффесолі [6], а також підхід до соціальної реальності як сконструйованої, запропонований американським філософом Дж. Сьорлом [26].

Постановка завдання. Це визначає необхідність на основі аналізу праць ключових представників філософії прагматизму виявити, як в умовах сучасного швидкозмінного, сповненого ризиків суспільства суттєво уточнюються шляхи і цілі самореалізації особистістю власної свободи, зокрема у сфері волонтерського руху.

Виклад основного матеріалу. Основна думка нашої статті буде

обертатися довкола так званої “теореми Томаса”, сформульованої В. А. Томасом: “Якщо люди визначають ситуацію як реальну, то вона реальна за своїми наслідками” [29, р. 572]. Це означає, що якщо людина переконана у реальності певних обставин, тоді вона своєю поведінкою, зумовленою цими переконаннями робить ці обставини реальними. Дещо у спрощеному вигляді, але більш загострено цю думку подає також Р. Мертон, який формулює принцип так званого пророцтва, що саме себе справджує, або ж самовтілюваного пророцтва (self-fulfilling prophesy – англ.): коли “хибне визначення ситуації викликає нову поведінку, що втілює в життя початкове хибне уявлення” [22, р. 195].

Тут варто сказати, що “хибним” визначення ситуації є лише з позитивістського погляду – тобто коли переконання людини не мають під собою фактичних підтверджень, тоді вони виглядають хибними. Так, наприклад, на початку 2014 року значна кількість українських громадян, а точніше активні мільйони, перестала сприймати Віктора Януковича як свого президента – і він незабаром перестав ним бути. Або ж: мало хто у світі вірив на початку російської повномасштабної збройної агресії, що це не миттєве поглинання усієї (або майже усієї) України Росією, однак українські громадяни, виявивши непохитну добру волю, як у складі Збройних Сил України та інших регулярних державних збройних формувань, так і у складі добровольчих батальйонів та волонтерського руху загалом зробили те, у що не вірив майже ніхто у світі, але у що вірили вони самі – не лише зупинили значно потужнішу за формальними ознаками армію агресора, але й почали поетапно здійснювати власний контрнаступ.

Як бачимо, ключовим поняттям тут є віра, але не релігійна, а більш практична і суб’єктивна – та, яку ще німецький філософ Імануель Кант називав “прагматична віра”. Так, у людини ніколи немає достатньо знань про світ, щоби упевнено діяти, навіть коли вона вже дещо пізнала: тому, спираючись звісно на експерименти, але все ж неминуче також на віру у свою правоту, людина робить передбачення щодо закономірностей природних процесів і саме спираючись на віру в істинність цього передбачення, здійснює експерименти. Так, Кант пише у Передмові до другого видання “Критики чистого розуму” про віру природознавців: “Вони збагнути, що розум пізнає тільки те, що сам продукує за власним планом, що він з принципами своїх суджень, згідних із постійними законами, має йти попереду і змушувати природу відповідати на його питання, а не дозволяти їй, так би мовити, водити себе на повідку...” [5, с. 24].

Тим більш справедливим таке опертя на віру є, коли людина не відкриває об’єктивні закони природи, а створює власні, які лише від неї і залежать і стосуються вже більше її долі у світі, а не зовнішнього світу самого по собі: “Отже, це безумовно необхідна потреба і припущення її є виправданим не лише як дозволена гіпотеза, а є також постулатом у практичному відношенні; і якщо визнати, що чистий моральний закон як веління (не як правило розсудливості) безумовно обов’язковий для кожного, то чесна людина може, звісно, сказати: я хочу, щоб був бог, щоб моє існування в цьому світі мало своє продовження і поза природним зв’язком у світі чистого розуму, щоб, нарешті, моє існування було нескінченним; я наполягаю на цьому і не дозволю відібрати в себе цієї віри, адже це єдиний випадок, де мій інтерес, оскільки я не наважусь в ньому нічим поступитися, неминуче визначає моє судження всупереч усім премудростям, хоч би я і не міг відповісти на них або протиставити їм більш правдоподібні міркування” [20, р. 457-458]. Як бачимо на прикладі Кантової філософії, те, що залежить від прагматичної віри людини, належить до найважливіших питань її життя: заради чого жити, як жити, що чинити, а від чого утримуватися?

Філософія Канта пояснює те, чому філософи прагматизму сприймали прагматичну віру як дещо конститутивне, визначальне у житті людини, чому вони сприймали людський досвід не стільки як джерело об'єктивних знань про світ, скільки як свідчення власного успіху чи неуспіху. Віра і досвід віри постають у філософії прагматизму як спосіб творення власних принципів, побудованого на них світогляду та дороговказ до життєвої стратегії особистості.

Така проактивна світоглядна позиція проступає вже у працях класиків філософії прагматизму. Американська дослідниця Елен Сакіл, яка досліджувала філософію Вільяма Джемса, зазначала: "Його прагматична філософія мала на меті запропонувати новий погляд на ставлення людей до світу. Він вважав, що оскільки поняття та переконання є телеологічними конструкціями, призначеними відповідати людським цілям, тому зміст переконань, а також їхня обґрунтованість та істинність, визначають винятково в термінах їхньої релевантності та успіху щодо досягнення цілей та інтересів, для служіння яким вони й були створені" [28, р. 32]. Дійсно, Джемс у своїй праці "Про певну сліпоту у людей" зауважував пріоритетне значення почуттів і сталих емоцій, адресованих світу і зазначав, що "...наші судження щодо цінності речей, більшої чи меншої, залежать від тих почуттів, які речі викликають у нас. Якщо ми вважаємо, що річ є цінною залежно від ідеї, яку ми формулюємо, то так відбувається лише тому, що сама ідея вже асоціюється з почуттям. Якби ми були докорінно позбавлені почуттів, і якби ідеї були єдиною даністю ума, ми б за один раз втратили всі свої симпатії та антипатії й не могли б вказати на жодну ситуацію чи життєвий досвід, що вони є ціннішими чи більш значущими за будь-які інші" [17, р. 841]. Як зауважує в іншому місці Джемс, "Ми занурюємось у поле свіжого досвіду з переконаннями, які були заздалегідь сформовані нашими предками і нами самими; ці переконання визначають, що ми помічаємо; далі те, що ми помічаємо, визначає те, що ми робимо; своєю чергою те, що ми робимо, визначає те, що ми відчуваємо; і хоча наявність чуттєвого потоку залишається незмінним фактом, але істинне в цьому потоці виглядає здебільшого як справа нашої творчості" [18, р. 598].

На перший план тут виступає принципово суб'єктивна і суб'єктивістська настанова: об'єктивні знання про світ виявляються для людини вторинними з прагматичного погляду. Дійсно: наші бажання завжди виявляються сильнішим мотиватором вчинків, аніж наші знання. Однак, це не означає, що ми відкидаємо об'єктивні знання, а лише означає, що ми завжди шукаємо ті об'єктивні знання, які сприятимуть нам у реалізації наших суб'єктивних бажань. Реальність для кожної людини виявляється дуже насиченою суб'єктивними значущостями, вони вибірково виправдовують наявність об'єктивних обставин – так є фактично, хоч і звучить це, можливо, дещо неприємно для науки.

Шарлін Зігфрід, інша американська дослідниця філософії Джемса, зазначає, що для нього "...природа реальності є лише тим, що можна досягнути в межах досвіду... Як кінцеві істоти ми можемо брати участь лише в кількох перехідних моментах досвіду, тому повинні вибудовувати досвід за допомогою ідеальних символів. Хоча такі концептуальні розширення надзвичайно корисні, вони не охоплюють глибших рис реальності. Конкретні сприйняття є первісними, а концептуальні системи є 'вторинними й допоміжними формами буття', і як би мало не дає нам безупинний плин нашого досвіду, однак саме 'те, що є даним, і є абсолютно реальним'" [27, р. 300].

Але наскільки суб'єктивним є філософський прагматизм Джемса? Нам видається, що це був більше методологічний суб'єктивізм, тобто він вважав, що

досліднику легше зрозуміти мотивацію поведінки людини, враховуючи її почуття і емоції, а не лише її знання. Це означає дещо інше, аніж те, щоби стверджувати, що людина повністю формує світ, ґрунтуючись на власних почуттях. Перше є методологічним суб'єктивізмом, друге – особистісним суб'єктивізмом. Прагматична віра знаходиться десь посередині між цими двома позиціями, а саме там, де людина, виходячи з власних почуттів, формує принципи своєї поведінки, якої послідовно дотримується. Отже, сила прагматичної віри – не у самих по собі почуттях, а у вмінні особистості на їхній основі виробити прагматичну стратегію і її наполегливості у практичній реалізації цієї стратегії.

Грем Бьорд, британський дослідник філософії Джемса, стверджував тому, що “Джемс відкидає сильні форми морального суб'єктивізму і скептицизму, але він визнає, що моральні властивості по суті спираються на ‘вимоги’ почуттєвих істот, ‘реальних живих умів’. Тож моральні властивості залежать від того, що він називає ‘особистою підтримкою’... Це суб'єктивність, визначена у своїх сутнісних стосунках також ‘об'єктивними’ особливостями світу людей” [8, р. 280]. Дійсно, наші почуття і емоції викликані переважно іншими людьми, отже вони не належать повною мірою лише нам – емоційний світ є спільним для нас і тих, хто поділяє наші переконання або з ними не згоден і протистоїть нам. Одні почуття витісняють інші – і не лише у нашій душі, але й у просторі міжособистісного спілкування. До певної міри цю ситуацію передає термін “суспільна атмосфера”, який пропонує сучасний французький філософ-постмодерніст Мішель Мафесолі [6].

Це питання переводить нас у неочікувану площину: філософію прагматизму традиційно звикли інтерпретувати як глибоко індивідуалістичну, таку, яка досліджує і програмує особистісний успіх. Однак, в усіх класиків філософії прагматизму виявляємо вихід на етичну проблематику, а отже – і за межі крайнього індивідуалізму. Так, слідом за знаменитим нідерландським філософом Нового часу Бенедиктом Спінозою [7], Джемс визнає закон витіснення слабших афектів сильнішими, але аналізує це на прикладі не самопізнання, як у Спінози, а на прикладі впливу вчителів на дітей. Зокрема, у своїй праці “Бесіди з вчителями про психологію” Джемс пише: “Ви також знає, як будь-яка вища емоційна схильність заглушує нижчу. Страх стримує апетит, материнська любов анулює страх, повага зупиняє чуттєвість тощо; а в тонших проявах морального життя, коли загострюється інтенсивність певного ідеального поруху, уся шкала цінностей наших мотивів ніби змінює свою рівновагу. Сила старих спокус зникає, і те, що лише мить тому було неможливим, тепер стає не лише можливим, але й легким через їх придушення. Це було влучно названо ‘експульсивною силою вищих емоцій” [19, р. 810]. Таким чином, мова йде про виховання емоцій, а не про об'єктивну механіку дії афектів, як це переважно має місце у Спінози.

Для дослідження волонтерського руху в Україні філософія Джемса може слугувати хорошим теоретико-методологічним підґрунтям для пояснення того, як і чому людина починає покладатися більше на власний досвід і власні переконання, аніж на усталені суспільні норми і традиційні авторитети. Філософія Джемса пояснює, чому розум починають спрямовувати емоції, і що в цьому може полягати вища раціональність, а не заперечення раціональності, як може видаватися на перший погляд. Нарешті, філософія Джемса показує, що свобода не є абстракцією, а є дуже конкретною контекстуальною здатністю людини тут і тепер здійснювати відповідальний вибір і послідовно діяти

відповідно до цього вибору.

Значною мірою прагматичний зв'язок особистості з громадою, особливо у реалізацією людиною своєї свободи, розкриває ще один класик американського прагматизму – Джон Д'юї. Він у спеціальній статті “Переконання і реальності” вже прямо говорить про те, що людська характеристика реальності завжди наповнена людськими потребами, які формують ті характеристики, які люди надають цій реальності. Відповідно, тоді переконання людей не є простими відображеннями реальності, вона лише викликає їх до життя, а їхня природа вже лише частково співвідноситься з реальністю, адже вони “переконання... не є створеними реальністю у механічному, логічному чи психологічному сенсі. Реальність природно, тобто метафізично, розпалює переконання” [9, р. 114]. Оскільки є різні переконання – тоді мають бути і множинні реальності. Однак, цих реальностей не є стільки ж скільки окремих особистостей. Адже взаємне визначення реальностей і переконань відбувається завжди у певному соціальному контексті, а точніше – колективне творення соціальної реальності соціальними спільнотами і створює такі різні соціальні контексти для особистостей.

У своїй праці “Громадська сфера та її проблеми” Д'юї показує, як зміна суспільного запиту змінює і уявлення про політичну реальність, а відповідно і завдання філософії лібералізму. Так, класичний лібералізм виник у боротьбі з традиціоналізмом, який незабаром почав представляти та захищати консерватизм – тому класичний лібералізм постійно був націленим на соціальні зміни. Проблемою сучасного йому лібералізму, на думку Д'юї, є те, що на початку 20-го століття американське суспільство вже більшою мірою стало ліберальним і демократичним, тож завданнями лібералізму стало не протистояти соціальним інститутам, а більшою мірою підтримувати їх і лише деякою мірою удосконалювати: отже загальною настановою стало не індивідуальне критично-раціональне протистояння догматичним і застарілим соціальним інститутам, як до цього закликав Імануель Кант та Адам Сміт, а навпаки – згуртування вільних особистостей у колективи заради збереження і зміцнення наявних соціальних інститутів. Так, у книзі “Лібералізм і соціальна дія”, Д'юї зауважує, що для свого часу Сміт справедливо “...вважав, що діяльність індивідів, звільнена, наскільки це можливо, від політичних обмежень, є головним джерелом соціального добробуту і основною пружиною соціального прогресу” [10, р. 7]. Протиставлення цій анти-інституційній стратегії класичного лібералізму нової і навпаки інституційно дружньої стратегії розкрито на прикладі обґрунтування необхідності ведення широкого інституційного демократичного будівництва у таких відомих працях Д'юї, як “Лібералізм та соціальна дія”, “Проблеми людини” та інших його відомих філософських текстах цілком конкретного політичного спрямування.

Так, у праці “Громадська сфера та її проблеми” Д'юї зазначав: “У пошуках умов, за яких нинішня зародкова громадська сфера може функціонувати демократично, ми можемо виходити з твердження про природу демократичної ідеї в її загальному соціальному сенсі. З позиції індивіда вона полягає у його відповідальній участі відповідно до здатності формування і керування діяльністю його груп, і залученості до підтримуваних цими групами цінностей. З позиції груп демократична ідея вимагає розкриття потенційних можливостей членів групи в гармонії зі спільними інтересами та благами” [12, р. 147].

Надзвичайно важливу роль для прагматичного розуміння свободи загалом і для розуміння свободи волонтерського руху має концептуалізація

Джоном Д'юї поняття політичної свободи (liberty), яку він витлумачує як “ефективну свободу”, тобто діяльну, спрямовану на конкретний практичний результат. Так, Джон Макговен, американський дослідник філософії Д'юї, зауважує, що “...Д'юї робить визначний і ключовий внесок у наше поняття лібералізму своєю концепцією ‘ефективної свободи’. До класичного ліберального наголосу на громадянських політичних свободах Д'юї додає думку про те, що свобода позбавлена сенсу, якщо індивід не має засобів для її здійснення” [21, р. 23].

Власну концепцію політичної свободи як “ефективної” Д'юї подає у статті “Політична свобода і соціальний контроль”, де він пише: “...політична свобода є не просто ідеєю, абстрактним принципом. Вона є силою, ефективною силою, що дає змогу робити конкретні речі. Не існує такого явища, як політична свобода взагалі. Якщо хтось хоче знати, що є умовою політичної свободи в цей конкретний момент, слід з'ясувати, що люди здатні зробити, а чого не здатні зробити. Коли розглядати питання під кутом ефективності дій, то стає очевидним, що вимога політичної свободи є вимогою мати здатність: як здатність діяти так, як людина ще не діяла раніше, так і здатністю діяти, як і раніше, і удосконалювати цю вже наявну здатність” [11, pp. 111–112]. Далі Д'юї роз'яснює: “...бути ефективним завжди означає вміти розподіляти свою здатність у часі. Фізична аналогія може це пояснити. Вода тече вниз, а електричні струми перетікають з причини різниці потенціалів. Якщо земля рівна, вода застоюється і задихається. Якщо на поверхні океану є стрімкі хвилі, то це тому, що діє інша сила, сила вітру, викликана різницею в розподілі температури в різних точках. Фізично не існує такого явища, як прояв енергії або ефективна сила однієї речі, незалежна від енергії інших речей. Немає такої речі, як політична свобода чи ефективність окремої людини, групи чи класу, яка була би незалежною від політичних свобод, ефективностей інших індивідів, груп і класів” [11, р. 112].

На відміну від класичної ліберальної концепції свободи як негативної свободи, коли “дозволено усе, що не заборонено”, Д'юї наполягає на важливості встановлення інституційних засад для “ефективної свободи”, яка виявляється у нього свободою позитивною. Так, у спільній із Джеймсом Тафтсом ранній своїй праці “Етика”, Д'юї зазначає, що ефективна свобода “потребує [1] позитивного контролю ресурсів, необхідних для здійснення цілей, та володіння засобами для задоволення бажань; [2] ментального багажу, який базується на навчанні здібностей ініціативи та рефлексії, які необхідні для вільного вибору і для вироблення обґрунтованих і водночас далекосяжних бажань” [13, р. 438]. Для такого ефективного навчання користуванню політичною свободою якраз і потрібна демократична спільнота, яка плекатиме цінності ефективної свободи, позитивної свободи соціальної взаємодії, а не негативної свободи соціального бунту. Як слушно зауважує американський філософ Девід Гільдебранд, для Д'юї кілька “властивостей визначають спільноту: як передумову вона повинна мати [1] інтерактивну або асоціативну природу; повинна містити [2] спільні цінності, які виникають із [3] спільних дій” [16, р. 113].

Таким чином, якщо для Вільяма Джемса ключовим у розумінні свободи було обґрунтувати її прагматичне призначення, яке має втілювати кожен у свій власний спосіб, формуючи свій власний досвід свободи, то для Джона Д'юї найважливішим проявом свободи людини є політична свобода, яка має бути ефективною свободою, тобто практичною залученістю особистості у захист і розвиток певною соціальною спільнотою своїх базових цінностей, і передусім – через досягнення цією спільнотою своїх політичних цілей. У такий спосіб

ліберальні цінності виступають не лише як мотиватор до практик демократичної взаємодії, але і як підґрунтя зміцнення демократичного ладу в країні. У Д'юї явно заходить мова про спільну справу для усіх прихильників демократії і зразком такої справи він вважає демократичну освіту. Таким чином, Д'юї виступає за державницьку ідеологію і певні патріотичні цінності – однак не як республіканець, а як прихильник тієї позиції, яку більш точно можна назвати соціальним лібералізмом. Ця позиція Д'юї дуже вдало методологічно пояснює неминучість перетворення волонтерської діяльності саме на волонтерський рух, на спільну діяльність заради збереження кращих спільних цінностей. Важливо також, що Д'юї покладає справу піклування про демократичні цінності передусім на особистостей, а не на державу – саме особистості творять соціальну реальність як ліберальну і демократичну.

Цікаво, що у неопрагматизмі відбувається своєрідний синтез цінностей лібералізму класичного і соціального лібералізму. Так, у філософії Річарда Рорті здійснюється спроба в рамках наявної інституційної демократичної основи лібералізму підсилити роль особистості. Ще на рівні загальної онтології Рорті наголошує на контингентності світу, в якому живуть люди: мова йде про те, що серед пропонованих опцій, яких є скінченний перелік, лише сама людина здатна зробити правильний вибір. Адже контингентність не означає абсолютну випадковість, як і свобода не означає повну сваволю. Рорті докладає чималі епістемологічні зусилля, щоби показати, що філософія не є простим “дзеркалом природи”, а поведінка людей не може бути однозначно програмованою – ані природою, ані історією. Як писав Рорті, “...наша мова і наша культура є контингентністю, результатом тисяч малих мутацій, які знайшли свої ніші (як і мільйонів інших, що не знайшли свої ніші), як орхідеї й антропоїди” [23, р. 16]. Якщо наше існування не є випадковим, але є результатом зчеплення між собою попередніх подій, то наше майбутнє більшою мірою залежить уже не від цих попередніх подій, а від нашого вільного вибору. У одній зі своїх останніх статей під назвою “Прагматизм і романтизм” Рорті зазначив: “Ми повинні думати про розум не як про здатність відстежувати істину, а як про соціальну практику підкріплення соціальних норм використанням знаків і звуків... Нам слід думати про уяву не як про здатність породжувати ментальні образи, а як про здатність змінювати соціальні практики за допомогою нових вдалих способів використання знаків і звуків” [25, р. 107]. Цікаво, що Рорті звертається до сфери мовлення як дуже пластичної і відкритої для творчості кожної людини. В Україні вже досліджували питання мовотворчості як чинника соціальних змін, однак внесок філософії Рорті у цю проблематику належним чином ще не було оцінено.

Загалом, Рорті робить важливий внесок у розвиток прагматичного розуміння свободи завдяки переосмисленню ролі соціальної нормативності через аналіз мовлення. У цьому він багато у чому близький, як виглядає, з філософською позицією Джона Сьорла [26], але Рорті у своєму стилі подає ті ж ідеї більш радикально: “Перетворення тварини в людину можливе лише за допомогою процесу соціалізації, за яким (якщо пощастить) слідує самоіндивідуалізація та самотворення як повстання цієї людини проти цього процесу соціалізації” [24, р. 118]. Якщо у Сьорла мова йде про реконструкцію соціальної реальності, то Рорті у більш політизованому розумінні говорить про “повстання” особистості проти соціалізації. Рорті писав, що “як послідовник Д'юї розуміє стосунок між... потребою у соціалізації та потребою в усуненні бар'єрів, які соціалізація неминуче накладає” [24, р. 120].

Лише через бунт, згідно Рорті, особистість здатна здобути свободу, а не

через просту лояльність і покору, хоча метою цього бунту є не відкидання базових ліберальних цінностей демократичного суспільства, а повстання проти наявних політичних та інших соціальних інституцій, які прагнуть приватизувати собі право представляти цю свободу і ці цінності: "...соціалізація полягає в тому, щоби набути уявлення про себе як спадкоємця традиції збільшення свободи та надії" [24, р. 121]. Простежується своєрідна діалектика індивідуалізації і соціалізації. Спочатку особистість має підпорядкувати свою індивідуальність соціалізації – саме соціалізації надає людині цінності, а отже і розуміння того, що таке свобода як свобода вільної людини серед інших вільних людей: "Соціалізація має передувати індивідуалізації, а виховання свободи не може розпочатися до того, як будуть накладені певні обмеження" [24, р. 118]. На другому етапі, уже після здобуття базової соціалізації, у тому числі і передусім – через освіту, особистість здобуває право і обов'язок торувати власний шлях свободи, базуючись на наявних соціальних нормах, але там, де це потрібно, кидаючи їм виклик. І тоді слід стає зрозуміло, що завданням демократичної освіти і загалом успішної соціалізації у демократичному суспільстві має стати "прищепити сумнів та стимулювати уяву, у такий спосіб кидаючи виклик панівному консенсусу" [24, р. 118]. Навіть у сфері освіти, де, здавалося би, авторитет вчителя має залишатися непохитним, Рорті вбачає елементи бунту: "...іскри, що проскакують між вчителем і учнем, з'єднують їх у взаєминах, мало пов'язаних із соціалізацією, але дуже близьких до само творення" [24, р. 126].

Надзвичайно важливо, що в умовах панування у сучасній державній політиці західних країн неолібералізму, який захищає інтереси держав (нехай і демократичних), корпорацій (нехай і таких, які все більше піклуються про ліберальні цінності), Рорті загострює увагу на ролі особистості, яка має бути готовою йти навіть на бунт, протест, але відстоювати свободу – свою та інших. Це добре виражає дух волонтерства, деяку його недовіру до формальних інституцій і водночас відсутність у волонтерів ворожості до формальних інституцій, яка деякою мірою притаманна лібертаріанцям. Методологічно важливим для дослідження волонтерського руху є принцип контингентності участі у соціальних проектах – цей принцип неможливо повністю реалізувати у формальних організаціях, тоді як неформальні організації дають для цього значно ширші можливості.

Висновки. Методологія дослідження свободи у її специфічному трактуванні у волонтерському русі знаходить кращі зразки розуміння громадянської свободи у концепціях класиків філософії прагматизму, які поставили собі на меті надати вищій ефективності цінностям лібералізму. Особливо цінними є принципи контекстуалізації застосування свободи, слідування переконанням як базису для пошуку раціональних практичних рішень, неформального і нестандартного поєднання колективних зусиль заради спільних цілей і захисту спільних цінностей, а також принцип контингентності участі у соціальних проектах.

Список використаних джерел:

1. Бауман, З 2013, *Плинні часи. Життя в добу непевності*, пер. з англ. А. Марчинського, Київ : Критика, 176 с.
2. Бойченко, М & Бондарчук, Б 2020, 'Мовотворчість і одивнення мови: не друзі, але і не вороги перекладача', *Філософія освіти*, 26(2), с. 155-167. Доступно: <<https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-11>>. [24 Серпень 2022].
3. Дубняк, ЗО 2020, 'Реконструкція ідеалу індивідуалізму у соціальній філософії Джона Дьюї', *Філософські Проблеми Гуманітарних Наук*, 1(30), с. 45-48.

4. Дубняк, З 2022, *Реконструкція лібералізму у філософії прагматизму*. Дисертація на здобуття наук. ступ. доктора філософії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 227 с.
5. Кант, І 2000, *Критика чистого розуму*, пер. з нім. та приміт. І. Бурковського, Київ: Юніверс, 504 с.
6. Маффесолі, М 2018, *Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві*, пер. з фр. В. Плющ, Київ: ВД "Києво-Могилянська академія", 264 с.
7. Спіноза, Б 2020, *Етика*, пер. з лат., Київ: Андронум, 210 с.
8. Bird, G 1997, 'Moral Philosophy and the Development of Morality', R. A. Putnam (Ed.), *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 260–281.
9. Dewey, J 1906, 'Beliefs and Realities', *The Philosophical Review*, 15(2), pp. 113-129. Available from: <<https://doi.org/10.2307/2177731>>. [24 August 2022].
10. Dewey, J 1963, *Liberalism and Social Action*, Capricorn Books.
11. Dewey, J 1946, 'Liberty and Social Control', *J. Dewey Problems of Men*, New York: *Philosophical Library*, pp. 111–125.
12. Dewey, J 1946, *The Public and its Problems: An Essay in Political Inquiry*, Chicago: *Gateway Books*.
13. Dewey, J & Tufts, JH 1908, *Ethics*, Henry Holt and Company.
14. Dubniak, Z 2021, 'Versions of Pragmatic Liberalism: from Rorty to Dewey', *Journal of Education Culture and Society*, 12(2), pp. 15-30. Available from: <<https://doi.org/10.15503/jecs2021.2.15.30>>. [24 August 2022].
15. Eisenstadt, SN 2000, 'Multiple Modernities', *Daedalus*, 129 (1): 1-29.
16. Hildebrand, D 2008, *Dewey: A Beginner's Guide*, Oneworld Publications.
17. James, W 1992, On a Certain Blindness in Human Beings. G. E. Myers (Ed.), *William James: Writings 1878–1899*. New York: *Library of America*, pp. 841-860.
18. James, W 1988, Pragmatism. B. Kuklick (Ed.), *William James: Writings 1902–1910*. New York: *Library of America*, pp. 479-624.
19. James, W 1992, Talks to Teachers. G. E. Myers (Ed.), *William James: Writings 1878–1899*. New York: *Library of America*, pp. 715-824.
20. Kant, I 2005, *Kritik der praktischen Vernunft*, Tandem Verlag, 492 p.
21. McGowan, J 2012, *Pragmatist Politics: Making the Case for Liberal Democracy*, University of Minnesota Press, 264 p.
22. Merton R, 1948, 'The self-fulfilling prophecy', *The Antioch Review* 8(2), pp. 193-210.
23. Rorty, R 1989, *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press, 220 p.
24. Rorty, R 2000, *Philosophy and Social Hope*, New York: Penguin Books, 320 p.
25. Rorty, R 2007, *Philosophy as Cultural Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 206 p.
26. Searle, JR 1995, *The Construction of Social Reality*, New York: The Free Press, 241 p.
27. Seigfried, CH 1990, *William James's Radical Reconstruction of Philosophy*, State University of New York Press, 433 p.
28. Suckiel, EK 2006, *William James*, R. Shook & J. Margolis (Eds.), *A Companion to Pragmatism*. Maiden; Oxford; Victoria: Blackwell, pp. 30–43.
29. Thomas, WI & Thomas, DS 1928, *The Child in America: Behavior Problems and Programs*, New York: A. A. Knopf, 583 p.

References:

1. Bauman, Z 2013, *Пłynні часы. Зhyття в добу непевності (Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty)*, пер. з англ. А. Marchynskoho, Kyiv: *Krytyka*, 176 s.
2. Boichenko, M & Bondarchuk, B 2020, 'Movotvorchist i odyvnenia movy: ne druzi, ale i ne vorohy perekladacha (Language creativity and the estrangement of language: not friends, neither enemies of the translator)', *Filosofia osvity*, 26(2), c. 155-167. Dostupno: <<https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-11>>. [24 Serpen 2022].
3. Dubniak, ZO 2020, 'Rekonstruktsiia idealu indyvidualizmu u sotsialnii filosofii Dzhona Diui (Reconstruction of the ideal of individualism in the social philosophy of John Dewey)', *Filosofski Problemy Humanitarnykh Nauk*, 1(30), s. 45-48.
4. Dubniak, Z 2022, *Rekonstruktsiia liberalizmu u filosofii prahmatyzmu (Reconstruction of liberalism in the philosophy of pragmatism)*. Dysertatsiia na zdobuttia nauk. stup. doktora filosofii, Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv, 227 s.
5. Kant, I 2000, *Krytyka chystoho rozumu (Critique of Pure Reason)*,/ per. z nim. ta prymit. I. Burkovskoho, Kyiv: *Yunivers*, 504 s.

6. Maffesoli, M 2018, *Chas plemen. Zanepad individualizmu u postmodernomu suspilstvi (Time of the tribes. The Decline of Individualism in Mass society)*, per. z fr. V.Pliushch. Kyiv: VD "Kyievo-Mohylianska akademiia", 264 s.
7. Spinoza, B 2020, *Etyka (Ethics)*, per. z lat., Kyiv: Andronum, 210 s.
8. Bird, G 1997, 'Moral Philosophy and the Development of Morality', R. A. Putnam (Ed.), *The Cambridge Companion to William James*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 260–281.
9. Dewey, J 1906, 'Beliefs and Realities', *The Philosophical Review*, 15(2), pp. 113-129. Available from: <<https://doi.org/10.2307/2177731>>. [24 August 2022].
10. Dewey, J 1963, *Liberalism and Social Action*, Capricorn Books.
11. Dewey, J 1946, 'Liberty and Social Control', *J. Dewey Problems of Men*, New York: *Philosophical Library*, pp. 111–125.
12. Dewey, J 1946, *The Public and its Problems: An Essay in Political Inquiry*, Chicago: Gateway Books.
13. Dewey, J & Tufts, JH 1908, *Ethics*, Henry Holt and Company.
14. Dubniak, Z 2021, 'Versions of Pragmatic Liberalism: from Rorty to Dewey', *Journal of Education Culture and Society*, 12(2), pp. 15-30. Available from: <<https://doi.org/10.15503/jecs2021.2.15.30>>. [24 August 2022].
15. Eisenstadt, SN 2000, 'Multiple Modernities', *Daedalus*, 129 (1): 1-29.
16. Hildebrand, D 2008, *Dewey: A Beginner's Guide*, Oneworld Publications.
17. James, W 1992, On a Certain Blindness in Human Beings. G. E. Myers (Ed.), *William James: Writings 1878–1899*. New York: *Library of America*, pp. 841-860.
18. James, W 1988, Pragmatism. B. Kuklick (Ed.), *William James: Writings 1902–1910*. New York: *Library of America*, pp. 479-624.
19. James, W 1992, Talks to Teachers. G. E. Myers (Ed.), *William James: Writings 1878–1899*. New York: *Library of America*, pp. 715-824.
20. Kant, I 2005, *Kritik der praktischen Vernunft*, Tandem Verlag, 492 p.
21. McGowan, J 2012, *Pragmatist Politics: Making the Case for Liberal Democracy*, University of Minnesota Press, 264 p.
22. Merton R, 1948, 'The self-fulfilling prophecy', *The Antioch Review* 8(2), pp. 193-210.
23. Rorty, R 1989, *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press, 220 p.
24. Rorty, R 2000, *Philosophy and Social Hope*, New York: Penguin Books, 320 p.
25. Rorty, R 2007, *Philosophy as Cultural Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 206 p.
26. Searle, JR 1995, *The Construction of Social Reality*, New York: The Free Press, 241 p.
27. Seigfried, CH 1990, *William James's Radical Reconstruction of Philosophy*, State University of New York Press, 433 p.
28. Suckiel, EK 2006, *William James*, R. Shook & J. Margolis (Eds.), *A Companion to Pragmatism*. Maiden; Oxford; Victoria: Blackwell, pp. 30–43.
29. Thomas, WI & Thomas, DS 1928, *The Child in America: Behavior Problems and Programs*, New York: A. A. Knopf, 583 p.

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-8

УДК 37. 017. 172.1.03.371

**РОЛЬ ОСНОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ЕТИКИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У
ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ**
*THE ROLE OF THE BASIC VALUES OF THE ETHICS OF RESPONSIBILITY
IN THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL EDUCATION***Н. В. Анацька,
І. А. Кравченко,
В. Б. Пенюк**

Актуальність теми дослідження зумовлена однією з найбільш драматичних проблем сьогодення – здатністю людства до виживання в умовах, коли прогрес у сфері високих технологій призводить до збільшення масового споживання, перенаселення Землі, зменшення біорізноманітності, знищення лісових насаджень, забруднення великих і малих рік. Воєнні дії можуть призвести до глобальної ядерної катастрофи, а відтак все це та багато інших негараздів посилюють тиск на природу. Людство сьогодні як ніколи потребує утвердження нових ціннісних, моральних орієнтацій, зокрема у формуванні екологічного виховання, а в іншому разі воно ризикує загинути в глобальній екологічній катастрофі. Отже, будь-які дослідження з питань збереження буття мають наукову новизну.

Постановка проблеми. Стала очевидною необхідність пошуків нових ціннісних орієнтацій та морально-етичних норм регуляції суспільства, обговорення цих проблем перемістилось в площину етики відповідальності як етики майбутнього.

Визначено, що найбільшого значення набувають екологічні принципи, свідомо обрані людиною як екологічні цінності та ідеали, які стають основою її екологічної свідомості і переконань, що в подальшому переходить в екологічно доцільну поведінку у виробничій діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення сучасних проблем важко уявити без звернення до етики відповідальності, філософії моралі. Публікації на цю тему маємо у Г. Йонаса. Він створює матеріальну онтологічну

Urgency of the research is due to one of the most dramatic problems of the present - the ability of humanity to survive in an environment where advances in high technology have led to increased mass consumption, overpopulation of the Earth, declining biodiversity, destruction of forest plantations, pollution of large and small rivers. Military action could lead to a global nuclear disaster, so all this and many other issues are increasing the pressure on nature. More than ever before, humanity needs to affirm new values, moral orientations, and, in particular, the formation of environmental education, otherwise, it risks perishing in a global ecological catastrophe.

Target setting. The need to find new value orientations and moral norms for the regulation of society became apparent and the discussion of these issues shifted to the ethics of responsibility as an ethics of the future.

The most important are ecological principles, consciously chosen by man as ecological values and ideals, which become the basis of his ecological awareness and beliefs, which later translate into environmentally appropriate behaviour in production activities.

Actual scientific researches and issues analysis. The solution to contemporary problems is difficult to imagine without reference to the ethics of responsibility, and the philosophy of morality. There are publications on this

етику цінностей, де буття і його збереження посідає центральне місце. Парадигму збереження буття підтримують А. Шопенгауер, А. Швайцер, Т. Майер. Проблеми взаємодії етики і науки висувують О. Геффе, Р. Гольфельд, Й. Рау та інші. Українські філософи пропагують принципи відповідальної політики, екологічного виховання це – В. Гур, А. Єрмоленко, З. Самчук, М. Кисельов та інші. Але не зважаючи на вагомий внесок філософів, питання екологічного знання, етики майбутнього для екологічного виховання завжди потребують розгляду.

Постановка завдання. Показати необхідність етики відповідальності та її методологічних засад в екологічній освіті. Розглянути становлення екологічного виховання на засадах етики відповідальності, які мають вплив на формування життєво-ціннісних орієнтацій сучасної людини. Усвідомити, що прийдешнє людства залежить від того, чи виявить воно солідарну відповідальність та екологічно доцільну поведінку для збереження життя на нашій планеті.

Виклад основного матеріалу. У статті розглянуто внесок основних цінностей етики відповідальності як етики майбутнього на формування екологічного виховання. Показано, що у рамках сучасної освіти екологічне виховання – важливий аспект у становленні екологічної свідомості, а отже вся освіта має бути екологічною, при цьому етика відповідальності створює нові цінності для збереження людського буття в теперішньому і майбутньому.

Висновки. Глобальні екологічні проблеми можна розв'язати лише системно. Різні епохи по-різному визначали екологічні знання, а відтак необхідно знати їх філософські основи, щоб окреслити внесок в екологічне виховання. А відтак проблема полягає в тому, щоб цьому процесу надати соціально-гуманістичного спрямування, адже вирішення сучасних екологічних проблем важко уявити без звернення до етики відповідальності як етики майбутнього.

subject by G. Jonas. He creates a material ontological ethics of values where being and its preservation are central. The paradigm of preservation of being is supported by A. Schopenhauer, A. Schweitzer, and T. Meyer. O. Geffe, R. Goldfeld, J. Rau, and others put forward the problems of interaction between ethics and science. Ukrainian philosophers promote principles of responsible politics, and environmental education - V. Gur, A. Yermolenko, S. Samchuk, M. Kiselev, and others. But despite the weighty contribution of philosophers, and questions of ecological knowledge, the ethics of the future of environmental education always need to be addressed.

The research objective. Highlight the need for an ethics of responsibility and its methodological foundations in environmental education. To consider the formation of environmental education based on the ethics of responsibility, influencing the formation of the vital-value orientations of the modern man. To recognize that the future of mankind depends on them exercising solidarity and behaving in an ecologically sensible way to preserve life on our planet.

The statement of basic material. The article discusses the contribution of the core values of the ethics of responsibility as an ethics of the future in shaping environmental education. Environmental education, as part of modern education, is shown to be an important aspect in the formation of environmental consciousness, which means that all education should be environmental, with an ethics of responsibility creating new values for the preservation of human existence in the present and future.

Conclusions. Global environmental problems can only be solved systematically. Different eras have defined environmental knowledge in different ways, so it is necessary to know their philosophical foundations in order to outline their contribution to environmental education. The challenge, therefore, is to give this process a socially humanistic direction, for it is difficult to imagine addressing today's environmental problems without addressing the ethics of responsibility as an

Ключові слова: основні цінності, етика відповідальності, екологічне виховання, екологічні знання, екологічний гуманізм, екологічна криза, природа.

ethics of the future.

Keywords: core values, ethics of responsibility, environmental education, environmental knowledge, environmental humanism, environmental crisis, and nature.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Порушення рівноваги суспільства й природи супроводжується нерозумним підходом до біосфери, якісний стан якої впливає на здоров'я людини. Криза природи є очевидним проявом кризи людської свідомості, що призвело до руйнацій у довкіллі. “Коли час від часу в боротьбі за існування постає альтернатива: людина чи природа, перевагу, звичайно має перша; натомість природа – навіть якщо на її гідність зважають – має поступитися своєю гідністю вищій гідності людини. Або якщо ідея тієї чи тієї “вищої” справедливості заперечується, егоїзм виду завжди має перевагу – відповідно до законів самої природи, – і реалізація людської сили проти решти життєвого світу стає природним правом, що його обґрунтовує сама лише людська спроможність. У реальній практиці така ситуація була панівною за всіх часів, коли природа загалом видавалася непорушною і тому в кожному окремому випадку відкритою для бездумного використання її людиною” [8, с. 207]. Тож наразі ми підійшли до теперішньої ситуації, яка зобов'язує створити відповідну етику відповідальності як етику майбутнього. “Екологічна етика, або ж “нова етика відповідальності” виходить із права кожного на життя. В акті морального усвідомлення себе людиною в екологічній ситуації “вижити-жити” виникають передумови розглядання природи не як об'єкта виробничого відношення, а як носія абсолютної цінності життя” [5, с. 63-64].

З позиції комунікативної етики відповідальності досліджує співвідношення етики й екології, еволюцію екологічної кризи А. М. Єрмоленко в монографії “Соціальна етика та екологія”, де автор показує, що однією з найважливіших проблем за умов екологічної кризи постає криза моральних норм і цінностей: “...екологічна криза, яку ми переживаємо нині, є свідченням кризи моральної. Адже природне довкілля – це умова нашого життя у світі, а етика – це умова нашого людського життя у світі. А разом вони визначають життя людини загалом як універсальної істоти у Всесвіті” [7, с. 10]. В основі екологічної кризи лежить ставлення людини до природи, руйнуючи природу, людина знищує сама себе. “Проте це не тільки криза ставлення людини до природи. Це криза сучасної доби, сучасної цивілізації, криза всіх її інституцій і систем: політики, економіки, науки, виховання. Однак передусім – це морально-етична криза” [7, с. 15]. Тобто, екологічна криза являє собою не лише кризу, що відбувається у ставленні людини до природи, а насамперед кризу людини. Отже, відповідальність, яка породжена екологічним вихованням має впливати на визнання запитів практичного дискурсу про необхідні співвідношення між парадигмами збереження буття і прогресу.

Через глобальні екологічні питання актуальною постала важливість екологізації сучасної освіти і виховання, адже це одна із складових, які можуть вирішити екологічну кризу. Сучасна людина не звертає уваги на наслідки своєї діяльності, не несе відповідальності за свої вчинки і відчуває себе відірваною від світу природи. Тому першочергове завдання – це усвідомити сучасні реалії. Гуманність вимагає від людини вчинків, гідних її духовної сутності. Проблема гуманізму у світлі екологічної проблематики набуває нового змісту. Гуманізм, котрий визнає цінність кожної людини як особистості, її право на свободу, на

щастя, на життя в чистому природному середовищі, в результаті змінює антропоцентристські цінності на нові цінності етики майбутнього [1].

Мета статті: надати філософське осмислення еволюції екологічного знання, дати відповіді на вкрай важливі питання: куди прямує людська спільнота, яких ціннісних орієнтирів має дотримуватися, щоб уникнути численних небезпек. Сучасне суспільство не може вижити без етики розумного самозбереження. Прийдешнє людства залежить від того, чи виявить воно солідарну відповідальність за збереження життя на нашій планеті, а відтак актуальною постала важливість екологізації сучасної освіти і виховання на засадах етики відповідальності як етики майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне суспільство все більше уваги приділяє філософському осмисленню нових поглядів на екологічні проблеми. У результаті вивчення теоретичного матеріалу було досліджено роль основних цінностей етики майбутнього як етики відповідальності – за сучасне та прийдешнє. Основне запитання, яке постає це – роль основних цінностей у формуванні екологічної освіти і виховання. Ідейною основою яких стала концепція ноосфери В. Вернадського, принцип відповідальності і категорія збереження Г. Йонаса, концепція самоцінності органічної природи Ф. Герхардта, концепція комунікативної теорії, або етики дискурсу пропонує К.- О. Апель, Ю. Габермас, до відкритого громадського дискурсу щодо легітимації етичних норм звертається Т. Майер, питання гуманізації науково-технічного прогресу розглядає Г.-Й. Фогель, етика життя А. Швайцера, раціовіталізм Х. Ортеги-і-Гассета, принцип ековіталізму В. Гура.

Базуючись на ідеях українських науковців, роботи яких містять конкретні завдання щодо захисту природи, втілення екологічного знання в освіту і в практику, ціннісні орієнтації у новому світогляді сучасної особистості, зокрема це праці В. Андрущенка, О. Базалука, Г. Берегової, Т. Гардашук, В. Гура, А. Єрмоленка, М. Кисельова, В. Крисаченка, З. Самчука та інших. Однак ці питання до сьогодні продовжують бути предметом наукових досліджень. Це надає можливість усвідомити, що “Етика майбутнього” – етика застереження для нас, сьогоднішніх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще ніколи в людській історії людина не мала можливості самознищення всього свого виду, знищення всього життя. Звільнення сили атома примушує нас, можливо надовго, жити у світі, якому загрожує небезпека. Страх перед насильницьким свавіллям природи, що ми його, як нам здавалося, опанували через наші просто-таки чудесні можливості, знову постає перед нами. Такого страху людини перед самою собою, пов'язаного з радикальними наслідками глобальної, створеної людиною загрози самій собі, наші технічно некомпетентні попередники ніколи не мали. Нас охоплює сумнів, чи здатні наші можливості і наша мораль крокувати в ногу з незрівнянно ширшою технічною ходою. “Ми живемо в епоху планетарної відповідальності за світ, адже наше сьогодні – це доба “планетарної загрози світові”. Величина і далекосяжність відповідальності постійно скеровується величиною і далекосяжністю нашої руйнівної сили. Ми відповідальні тому, що ми можемо руйнувати. Нечуване збільшення предметів людської відповідальності загалом впливає і на наші етичні орієнтири. Колишні етики враховували лиш людські інтереси; натомість, скажімо, інтереси позалюдської природи, інтереси “цілісної біосфери” ігнорувалися. В жодній з попередніх етик обов'язок знати і передбачати не відігравав значної ролі” [6, с. 94-95]. Внаслідок значного негативного впливу на довкілля мінімальне завдання перед

відповідальною наукою полягає в питанні про примирення з довкіллям. І тому з'являється необхідність у кризовій ситуації сучасності дотримуватись принципу прогресу в єдності з імперативом збереження буття і гідності людини.

Основні цінності нової етики ставлення до світу чітко проглядаються в екологічних знаннях і цьому питанню присвячено наукові дослідження як українських, так і зарубіжних авторів, серед яких можна виділити різні наукові концепції. Єдиної погодженої думки щодо основних цінностей нової етики немає. Це пояснюється, з одного боку, складністю проблеми, а з другого – недостатньою розробленістю теоретичних основ етики майбутнього для екологічного виховання. У зв'язку з цим важливим аспектом є переосмислення концепту гуманізації науково-технічного прогресу, пов'язаного із висунутою ще Ф. Беконом ідеєю панування людини над природою за допомогою знання. Такий підхід набув подальшого розвитку в новоєвропейській ідеї раціональності, обговорення якої в новітній екології переймалася майже уся філософія.

Цей критерій набув свого продовження також наприкінці XIX століття, який показав наростання протиріччя між людиною й природою, що знайшло відображення у філософсько-екологічних знаннях Ф. Ніцше. Одна з його концепцій – воля до влади, яку він вважав основою життя. “Скрізь, де знаходив я живе, знаходив я волю до влади; ...Тільки там, де існує життя, єсть і воля; але це не воля до життя, але – так навчаю я тебе – воля до влади!” [11, с. 101-102]. Його філософсько-екологічні знання руйнують традиційні цінності й народжують нестандартні ідеї, тому не дивно, що розвиток людства можливий лише тоді, коли людина доб'ється влади над природою, а в результаті отримає владу над своїм життям. Він зазначав, що протистояння людини й природи відбулося внаслідок їх відокремлення і тому, що життя – це воля до влади [1].

Відчуження людини від природи досягає критичної межі у XX столітті. Екзистенціалізм пропонує своє бачення екологічного знання, де визнає цінність природи, але віддаляє її від людини, протиставляє людину й природу. А. Камю в художній формі показує протистояння природи й людини як ворожих один одному. Природа відчужена від внутрішнього світу людини, про що пише в “Міфі про Сізіфа” А. Камю: “Ми ... розуміємо, наскільки чужим і незалежним від нас виявляється навіть камінь; як сильно від нас відрікається природа і навіть самий звичний пейзаж. В основі любої краси лежить щось чуже людині... Вік первинної ворожості до нас світу вимірюється тисячоліттями... Світ став самим собою в своєму відчуженні” [9, с. 27]. Йдеться не просто про проблему відчуження, а про відчуття розриву, який А. Камю називав абсурдом. Екзистенціалізм виступає проти антропоцентризму з його лозунгом “Людина – цар природи”. Положення екзистенціалізму щодо природи містять новий аспект, тобто моральне ставлення людини до неї, коли природа головує у відносинах з людиною [1].

З позицій психоаналізу проблему взаємодії людини й природи досліджував З. Фройд. Завдячуючи його дослідженням виявилось, що однією з причин екологічної кризи є бажання людини володіти природою. Це бажання веде до екологічної кризи, тому що природа створила людину, а руйнуючи її, руйнується основа існування людини й суспільства. У відповідь на ці твердження З. Фройда Е. Фромм зауважував, що “на протязі останніх десятиліть західна культура була гордою і оптимістичною за те, що за допомогою розуму людина пізнавала саму себе і підкорювала природу. На даному етапі людина відчуває, що уже ідея завоювання природи на благо людства є не тільки мрія, а й реальність, але це визиває стурбованість, тому що винайшовши нові більш досконалі засоби для володіння природою, людина загубила з поля зору мету, котра одна тільки і

наповнює усі ці засоби змістом – саму людину. В результаті, людина сама потрапила в розставлені нею самою тенета. Маючи на меті завоювання природи, людина винаходить машини, рабом яких стає сама” [13, с. 12] – робить висновок Е. Фромм у роботі “Людина для себе” [1].

Вивчаючи сучасний розвиток суспільства, його модернізацію, економіку, політику, польський філософ З. Краснодембський намагається пояснити причини виникнення екологічної кризи у роботі “На постмодерністських роздоріжжях культури”. “Екологічна проблема – це одна з тих принципових проблем, що збуджує рефлексію. Вона виникла внаслідок того, що зникло розмежування між природою й суспільством. Ми усупільнили природу: вона перестала виконувати роль того, що оточує суспільство, й стала чимось внутрішньо суспільним, для нас природа вже перестала бути ворожим і диким простором, який треба підкорити й культивувати, вона уявляється нам рахітичним реліктом, в якому вірні опікуни мусять штучно підтримувати життя” [10, с. 106]. Одна з причин екологічної кризи пов’язана з розвитком цивілізації, тому зростає роль особистості у вирішенні екологічних питань. Дуже важливо, щоб екологічні знання містили уявлення про потребу, з одного боку, соціального й науково-технічного прогресу, всебічного та гармонійного розвитку людини, а з другого – нормального функціонування біосфери та покращання її стану. “...кордони прогресу розкрили, з однієї сторони, граничні можливості нашої планети, а з іншої – показали у новому світлі етичні проблеми сучасності, оскільки наші дії мають подолати можливе нанесення збитків майбутнім поколінням” [14, с. 149] – пише німецький філософ Р. Симон-Шаєфер.

Про необхідність ще раз не повернутися до небезпечної проблеми беконівського ідеалу попереджає Г. Йонас: “Небезпеку породжує експансія природничо-наукової, технічно-індустріальної цивілізації. Напевно, капіталістичній реалізації так званої беконівської програми (тобто прагнення використати знання для панування над природою, примусивши це панування сприяти поліпшенню людської долі) від початку бракувало раціональності та справедливості...” [8, с. 212]. З цього випливає, що наша відповідальність за природу, за суспільство зростатиме і справдити її ми можемо, якщо зросте передбачення наслідків наших дій.

Співвідношення глобальних проблем людства і способів їх вирішення трансформуються у проблему гуманізації особистості і світу. Побудова гуманістичного майбутнього можлива лише за умови чіткого знання глобальних проблем і прогресу, що був би спрямований на людські цінності. Як зазначав Г. Йонас, “...відбулося якісне підвищення ціннісного значення буття, визначивши граничну актуальність нашої відповідальності за нього” [14, с. 7]. Тому відповідальність за майбутнє, а відтак питання гуманістичного прогресу, матиме місце лише тоді, коли центральне місце займатиме становлення прогресу з огляду на екологічну гуманність [1].

Очевидно, що в теоретичному плані використання етичних настанов “...пов’язане з необхідністю надання морально-ціннісним орієнтаціям як масштабам діяльності характеристик достовірного знання, що означає досягнення їх єдності зі знанням дійсних реалій життєдіяльності людини і суспільства. Інакше кажучи, “основні цінності” належало б включити в процес пізнання, в якому б було досягнуто єдність знання про суще і належне” [3, с. 93]. Відповідно до цього пізнання, яке є активністю людського розуму і здатне отримувати науково вивірені етичні та інші знання, повинно пояснити норми морального належного, які необхідні сучасному суспільству, де відбуваються

якісні зміни глобального характеру. “Якісні зміни в суспільстві пов’язані насамперед зі зміною консенсусу щодо цінностей, з порушенням рівноваги в цьому аспекті. Для відтворення рівноваги необхідно переглянути діапазон (часто) та ієрархію (завжди) ціннісних пріоритетів під кутом зору їхньої відповідності новим смисловим критеріям та ідеалам, які слугують цільовими орієнтирами і життєдіяльними взірцями” [2, с. 61]. Під час розкриття цього питання важливо зрозуміти, що екологічне виховання передбачає високий рівень знань, який сприяв би формуванню екологічної свідомості, тобто усвідомленню екологічної цілісності природи, розумінню єдності людини та природи. Екологічні знання мають силу лише тоді, коли в результаті виховання стають екологічними переконаннями [1].

У майбутньому ми маємо високо цінувати і набувати того своєрідного вченого незнання, якого сьогодні потребує екологічна ситуація. Отже, сьогоднішнє прагнення запобігти екологічній катастрофі, – прагнення, що спирається на незнання, але незнання зовсім інше, ніж сократівське “я знаю, що нічого не знаю” – є надзвичайно сміливою ініціативою. Знати, що ми нічого не знаємо і вказувати на те, чого ми не знаємо – для цього сьогодні потрібен великий суспільний виклик знанню і волі. “Знання про те, що ми можемо отримати від дійсності, завжди поступається знанню про те, що ми мусили б мати, плануючи та конструюючи майбутнє. Водночас “проект катастрофи” ймовірніший, ніж “проект процвітання”. Суспільний прогрес недоступний безпосередньо, тож його неможливо спонукати та здійснити конструктивним проектом або планом. Але в усякому разі ми можемо сприяти йому, створивши необхідні умови “некатастрофічного” розвитку” [6, с. 99]. Тож загалом ми мусимо ставитись скептично до технологій, які забороняють отримувати досвід методом спроб і помилок. Звісно, не випадково, що гарячий протест проти маніпуляцій з мегатехнологічними системами призвів до використання ядерної енергії у цивільній та військовій сферах. Про те, як мало ми знаємо про підвищення шансів нашої адаптації через навчання на помилках, – свідчить наше вільне поведіння з людськими невдачами. Відтак, екологічна гуманність націлена на суспільство, яке дозволяє людині те, чого вона і без того не може уникнути: робити помилки, помилятися і своєчасно помічати помилки, коли ще залишається можливість їх виправити. Право робити помилки є основною передумовою гуманності. Кожне суспільство, яке не відкрите для співіснування різноманітних життєвих проектів, є негуманним.

Із поваги до “права людини” на помилку практично впливають “утримання від дії”, які подекуди також є вчинками: забороняються, насамперед в сфері великої техніки, усі “поверхові” заходи, які не пройшли достатніх “фаз спроб та помилок” чи з об’єктивних причин взагалі не можуть їх пройти. Застосування певного знання або певної технології має уможливлювати практичне надбання досвіду. Імітаційні процеси навчання (навчання, що спирається на чуттєвий досвід) навряд чи мусять мати перевагу перед інструктивними процесами. Рішенню, розподіленому у просторі й часі, здебільшого належить перевага перед “одноразовим”, централізованим та одночасним рішенням. Помилки повинні бути припустимі, проте вони не повинні заподіювати невідворотну та надто велику шкоду. Завжди має залишатися місце для можливості повернутися і виправити помилку у відповідний часовий термін.

Якщо це належить до сутності людей – збагачувати умови життя досвідом помилок, тоді людина має право на помилку, а відтак вона має обов’язок

вигорювати та зберігати багате на помилки довкілля; і якщо одна з людських переваг полягає в постійному русі спроб та помилок, в якому вона набуває певний досвід, то слід докласти зусиль для збереження цього руху, тобто збереження такого різновиду навчання. В освіті, зокрема у системі екологічного виховання та навчання можна було заснувати структури та методи, які використовували б продуктивність помилок.

Екологічне виховання – одна із складових розвитку особистості, а тому основні цінності нової етики майбутнього спрямовані на те, щоб виховати почуття особистої відповідальності за природу. У цьому контексті як складова екологічної освіти екологічне виховання формує життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини. Під час розкриття цього питання важливо зрозуміти, що екологічне виховання передбачає високий рівень знань, який сприяв би формуванню екологічної свідомості, тобто усвідомленню екологічної цілісності природи, розумінню єдності людини та природи. “...така аргументація не піддає сумніву “гуманізм” цієї перспективи, а навпаки обґрунтовує свою позицію з перспективи роду, тобто з позиції екологічного гуманізму, який долає межі між природою та суспільством, так і між сучасністю і майбутнім...Оскільки розмаїття природи завжди відображає себе та опікується собою, людина повинна піклуватись про його збереження. Оскільки ж людина не може розвиватися та існувати у замкненому просторі з нерухомими часовими рамками, то вона з’єднана із сукупною природою на засадах партнерства” [6, с. 101]. При цьому важливо, щоб екологічне виховання сприяло формуванню відповідальності за стан природи перед майбутніми поколіннями, а тому спрямовувало людську діяльність на ліквідацію помилок, тобто негативних наслідків відношення до природи. Необхідно сформувати у спеціаліста знання того, що робити, щоб не відбувалася руйнація природи, а таке прагматичне ставлення, яке ми бачимо на прикладах, відбувається тому, що в процесі освіти не виховували гуманне ставлення, відповідальність за природу. Що було помилковим. Потрібно навчити спеціаліста мати бажання знаходити засоби оновлення природи й показувати це в кожній конкретній дисципліні і саме на засадах основних цінностей етики відповідальності як етики майбутнього. “...екологічний імператив нової етики відповідальності не просто вимагає застережливого ставлення до природи, а трансформується в конкретне науково-теоретичне знання, яке поряд із збереженням засад людського життя орієнтує відповідальність людини і суспільства в цілому на реалізацію смисложиттєвих моральних орієнтирів, тобто на повнокровне існування людини в світі” [6, с. 253]. Тож, виходячи з наших екологічних реалій, можна констатувати, що актуальність етики відповідальності зумовлена значним розширенням сфери моральної регуляції, поширенням її основних цінностей на природне і штучне середовище життя людини, на ліквідацію помилок по відношенню до природи.

Відтак, етика відповідальності одна з перших серед сучасних етичних вчень стала своєчасно виправляти помилки. “Продовжуючи здійснювати в етиці “коперніканський переворот”, гуманістична етика як вчення про смисл життя трансформувалася до питань моральної необхідності, основу якої складають абсолютні об’єктивні загальнолюдські цінності. Віднайшовши людські смисли, тобто смисложиттєві орієнтації через цінності свободи, справедливості і солідарності як цінності гуманістичні, етика набуває здатності в методологічному відношенні несуперечливо розв’язати проблему співвідношення норми і факту, ідеалу і дійсності, майбутнього і сучасного” [4]. І насамперед актуалізує потребу в удосконаленні моральної і екологічної

культури.

Деталізація основних цінностей у світлі екологічної відповідальності дозволяє змістовно розглядати в етиці та реалістично вирішувати на практиці актуальні питання як сьогодення, так і майбутнього, здійснювати через таке розуміння специфіки буття сучасної людини, коли експлікована етичною відповідальністю абсолютна цінність життя надає специфічності змістовності кожній з основних цінностей, але особливо цінності свободи, справедливості, солідарності тощо. Пояснюється з позицій методології етики відповідальності цінність свободи, не втрачаючи при цьому пріоритетності, свою співвіднесеність із справедливістю базує на такій теоретичній підставі, коли досягнута планетарно гранична ситуація не ставить реалізацію смислу людського буття, тобто всіх його цінностей, в залежність відчуження від свободи, а орієнтує на розгортання моральних чеснот на підставі відповідальності, яка не може бути реалізована без цінності свободи. А втім, субстанційним моментом такої свободи в “етиці відповідальності” може бути не лише виключення насильства над природою, а, в першу чергу, “через прискорення розвитку науково-технічної цивілізації ідея свободи має стати орієнтиром звільнення від природних та соціальних тягарів” [14, с. 91]. Отже, свобода передбачає не тільки звільнення від залежності, від страху, але одночасно вона має змогу розвивати свої індивідуальні здібності, а також відповідально брати участь у формуванні ціннісних орієнтацій, прийнятті справедливих екологічно-значимих рішень. “Висловлюючи повагу до рівної гідності особистості, відповідально значуща цінність справедливості насамперед виходить із дієвої турботи кожного про забезпечення права на життя людини і всього, що існує на екологічно-розумних підставах” [3, с. 222]. Етика відповідальності передбачає ставлення до природи на рівні духовної субстанціональності, як ціннісної основи життєдіяльності, втілюючи у свої положення та вимоги все багатство досягнень основних цінностей. Етика відповідальності стає на захист екологічного гуманізму, та збереження відкритого до помилки довкілля як імператив етики майбутнього.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. “Життя на планеті Земля потребує посиленого захисту, оскільки воно дедалі стає все більш крихким і вразливішим. Це значною мірою зумовлено протиріччям між розвитком технічного і соціального, яке в умовах техногенної цивілізації трансформувалось у фундаментальну проблему людства. У проявах соціальної дееволюції з усією очевидністю постає проблема неадекватності людини в користуванні набутками науково-технічного прогресу, що загрожує земному буттю” [12, с. 676]. Інтереси щодо захисту довкілля недостатньо “опрацьовувати” ізольовано від вирішення політичних, економічних, екологічних, освітніх проблем тощо. Політики мають бути чутливими і щодо переваг нової техніки, і щодо шкоди, яку вона заподіює. Мова йде не тільки про охорону довкілля, а й про захист людей та їхньої соціальності.

Встановлено, що назріла в сучасних умовах гармонізація відносин людини з природою можлива лише за умов засвоєння екологічного знання і розуміння людиною або суспільством своєї відповідальності за стан природи і за життя в цілому.

Покладений в основу методології сучасної етики відповідальності принцип спроб і помилок і відповідний йому пошук істинного децизійного знання “крок за кроком”, надав можливості теоретикам саме з цих позицій розглядати соціальну перспективу дня прийдешнього і майбутнього.

Сьогодення нашої країни наочно свідчить про те, що реформування

суспільства на гуманістичних засадах неможливе без формування у людей нових ідеалів. В першу чергу таке формування потрібно здійснювати у нашої молоді, якій не тільки належить майбутнє але й день сьогоднішній. Однак вся суть в тому й полягає, що без етики цінностей не можливі ні гуманістичні ідеали, ні їх здійснення [4].

Це підтверджує позицію, що завдяки формуванню життєво-ціннісних орієнтацій відбувається формування норм відповідального ставлення до природи. Оскільки засобом перевірки рівня екологічної свідомості є практична діяльність, а культура здійснення природоохоронних і ресурсозберігаючих заходів – це реалізація екологічних знань на практиці, то екологічній освіті слід надати пріоритетного значення.

Екологічне виховання як частина процесу формування життєво-ціннісних орієнтацій у ставленні до природи покликана збагатити світоглядні настанови особистості, сприяти розвитку більш широкого й поглибленого уявлення про єдність біосфери й людини.

Перспективи досліджень екологічного виховання полягатимуть в утвердженні чітких завдань щодо формування у молоді інтересу до постійного оновлення інтелектуального потенціалу, удосконалення практичних умінь, регулювання взаємин суспільства з природою і гармонійного вирішення екологічних питань.

Характеризуючи розвиток філософії екологічного знання від філософів Нового часу до ідей позитивізму було виокремлено головні риси цих періодів, при цьому в перспективі дослідження інші історичні етапи.

Недостатній ступінь вивченості зазначеного предметного поля зумовлює потребу у необхідності підпорядкувати технологічний прогрес настановам гуманістично зорієнтованої політики та зробити його підконтрольним вимозі моральної відповідальності етики майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Анацька, НВ 2016, *Екологічна освіта: знання і життєво-ціннісні орієнтації сучасної людини*. Дисертація кандидата наук, Київ, *Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України*, 220 с.
2. *Вища освіта як фактор подолання ціннісного розколу в Україні 2015*, Монографія (рукопис), авт. кол.: Самчук, ЗФ (керівник), Андрущенко, ТВ, Баранівський, ВФ, Бульвінська, ОІ, Єгупов, МВ та інш., Київ, 2015, 377 с. Доступно: <<https://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/3106>>. [12 Вересень 2022].
3. Гур, ВІ 1997, *Этическая концепция германской социал-демократии (историко-философский анализ: Бад-Годесберг, 1959 – Берлин, 1989)*. Монографія, Київ: *Центр соціальних досліджень ім. В. Старосольського*, 256 с.
4. Гур, ВІ 2008, 'Формування гуманістичних ідеалів у молоді', Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць, № 5 (7). Доступно: <<http://ap.uu.edu.ua/article/494>>. [27 Вересень 2022].
5. Гур, ВІ, Свідло, ТМ, Анацька, НВ та ін. 2008, *Етика – вчення про смисл життя*. Навчально-методичний посібник, Київ: *НТУУ "КПІ"*, 80 с.
6. *Етика майбутнього 2003*, Збірник статей, ред. Т. Майер і С. Міллер, пер. з нім., Київ: *Основні цінності*, 262 с.
7. Єрмоленко, АМ 2010, *Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи*. Монографія, Київ: *Лібра*, 416 с.
8. Йонас, Г 2001, *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*, пер. з нім. Анатолій Єрмоленко, Володимир Єрмоленко, Київ: *Лібра*, 400 с.
9. Камю, А 2000, *Миф о Сизифе; Бунтующий человек*, пер. с фр. Скуратович, ОИ; худ. обл. Драко, МВ, Минск: *ООО "Попури"*, 544 с.
10. Краснодембський, З 2001, *На постмодерністських роздоріжжях культури*. Збірка есе, Київ: *Основи*, 194 с.

11. Ницше, Ф 1997, *По ту сторону добра и зла; Казус Вагнер; Антихрист; Эссе Номо*. Сборник, пер. с нем.; худ. обл. Драко, МВ, Минск: ООО "Попурри", 544 с.
12. Рябченко, ВІ 2015, *Вища школа України в загальноцивілізаційному контексті : соціально-філософський аналіз з позицій світоглядно-компетентнісного підходу*. Монографія, Київ: Фітосоціоцентр, 676 с.
13. Фромм, Э 2003, *Человек для себя*, Минск: "Харвест", 352 с.
14. Meyer, Th (ed) & Miller, S (ed) 1986, *Zukunftsethik und Industriegesellschaft*, München: Schweitzer, 169 s.

References:

1. Anatska, NV 2016, *Ekolohichna osvita: znannia i zhyttievo-tsinnisni oriiientatsii suchasnoi liudyny (Environmental education: knowledge and life-value orientations of modern man)*. Dysertatsiia kandydata nauk, Kyiv, *Instytut vyshchoi osvity Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 220 s.
2. *Vyshcha osvita yak faktor podolannia tsinnisnoho rozkolu v Ukraini (Higher education as a factor in overcoming the value divide in Ukraine)* 2015, Monohrafiia (rukopys), avt. kol.: Samchuk, ZF (kerivnyk), Andrushchenko, TV, Baranivskiy, VF, Bulvinska, OI, Yehupov, MV ta insh., Kyiv, 2015, 377 s. Dostupno: <<https://reposit.uni-sport.edu.ua/handle/787878787/3106>>. [12 Veresen 2022].
3. Hur, VY 1997, *Etycheskaia kontseptsyia hermanskoi sotsyal-demokratyy (ystoryko-fylosofskiy analiz: Bad-Hodesberh, 1959 – Berlyn, 1989) (Ethical concept of German social democracy (historical and philosophical analysis: Bad Godesberg, 1959 - Berlin, 1989))*. Monohrafiia, Kyev: *Tsentr sotsyalnykh yssledovanyi um. V. Starosolskoho*, 256 s.
4. Hur, VI 2008, 'Formuvannia humanistychnykh idealiv u molodi (Formation of humanistic ideals in youth)', *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats*, № 5 (7). Dostupno: <<http://ap.uu.edu.ua/article/494>>. [27 Veresen 2022].
5. Hur, VI, Svidlo, TM, Anatska, NV ta in. 2008, *Etyka – uchennia pro smysl zhyttia (Ethics - the doctrine of the meaning of life)*. Navchalno-metodychnyi posibnyk, Kyiv: NTUU "KPI", 80 s.
6. *Etyka maibutnoho (Ethics of the future)* 2003, Zbirnyk statei, red. T. Maiier i S. Miller, per. z nim., Kyiv: *Osnovni tsinnosti*, 262 s.
7. Iermolenko, AM 2010, *Sotsialna etyka ta ekolohiia. Hidnist liudyny – shanuvannia pryrody (Social ethics and ecology. Human dignity is respect for nature)*. Monohrafiia, Kyiv: *Libra*, 416 s.
8. Ionas, H 2001, *Pryntsyp vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii (The principle of responsibility. In search of ethics for a technological civilization)*, per. z nim. Anatolii Yermolenko, Volodymyr Yermolenko, Kyiv: *Libra*, 400 s.
10. Kamiu, A 2000, *Myf o Syzyfe; Buntuiushchyi chelovek (The Myth of Sisyphus; A rebellious man)*, per. s fr. Skuratovych, OY; khud. obl. Drako, MV, Mynsk: ООО "Popury", 544 s.
11. Krasnodembskyi, Z 2001, *Na postmodernistskykh rozdorizhziakh kultury (At the postmodern crossroads of culture)*. Zbirka ese, Kyiv: *Osnovy*, 194 s.
12. Nytshe, F 1997, *Po tu storonu dobra y zla; Kazus Vahner; Antykhryst; Esse Nomo (Beyond Good and Evil; Case Wagner; Antichrist; Esce Homo. Collection)*. Sbornyk, per. s nem.; khud. obl. Drako, MV, Mynsk: ООО "Popurry", 544 s.
13. Riabchenko, VI 2015, *Vyshcha shkola Ukrainy v zahalnotsyvilizatsiinomu konteksti : sotsialno-fylosofskiy analiz z pozytsii svitohliadno-kompetentnisnoho pidkhodu (Higher school of Ukraine in the general civilizational context: socio-philosophical analysis from the standpoint of worldview and competence approach)*. Monohrafiia, Kyiv: *Fitosotsiotsentr*, 676 s.
14. Fromm, E 2003, *Chelovek dlia sebia (Man for himself)*, Minsk: "Kharvest", 352 s.
15. Meyer, Th (ed) & Miller, S (ed) 1986, *Zukunftsethik und Industriegesellschaft*, München: *Schweitzer*, 169 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-9
УДК 378.147:615.011]+001.891

**ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У
ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ ЗАПИТІВ ДЕРЖАВИ, СУСПІЛЬСТВА Й РИНКОВОГО
СЕРЕДОВИЩА**

*SPECIFICS OF TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN INSTITUTIONS OF
HIGHER PHARMACEUTICAL EDUCATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT
OF EXPECTATIONS OF THE STATE, SOCIETY AND MARKET ENVIRONMENT*

I. О. Бут

Актуальність теми дослідження полягає у науковій проєкції на освітній процес з підготовки майбутніх фармацевтів у закладах вищої медичної (фармацевтичної) освіти України тенденцій розвитку глобального ринкового середовища, національних пріоритетів розбудови фармацевтичної галузі, а також запитів споживачів послуг.

Постановка проблеми. Серед основних тенденцій, які формують майбутнє ринку праці, зокрема й у фармацевтичній сфері, експертами визначено: технологічний прогрес; демографічні зрушення; стрімка урбанізація; зміни в глобальній економіці; дефіцит ресурсів і зміни клімату. Тож, нові реалії цивілізаційного розвитку зумовлюють необхідність дослідження особливостей професійної підготовки майбутніх магістрів фармації у контексті запитів держави, суспільства та тенденцій розвитку ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці О. Клімова, І. Ніженковської, Т. Реви, В. Фесенко та інших підтверджують припущення про важливість урахування у освітньому процесі з підготовки майбутніх магістрів фармації стратегічних національних пріоритетів розбудови фармацевтичної галузі, глобальних тенденцій розвитку ринкового середовища, зокрема фармацевтичного, а також очікувань споживачів щодо якості надання послуг у сфері охорони здоров'я в Україні.

Постановка завдання. Здійснити аналіз особливостей підготовки майбутніх магістрів фармації у

The relevance of the research topic lies in the scientific projection on the educational process of training future pharmacists in institutions of higher medical (pharmaceutical) education in Ukraine, trends in the development of the global market environment, national priorities for the development of the pharmaceutical industry, as well as the requests of service consumers.

Formulation of the problem. Among the main trends that shape the future of the labour market, in particular in the pharmaceutical field, the experts identified: technological progress; demographic changes; rapid urbanization; changes in the global economy; scarcity of resources and climate change. Therefore, the new realities of civilizational development raise the need to study the specifics of the professional training of future masters of pharmacy in the context of the expectations of the state, society and trends in the development of the market environment.

Analysis of recent research and publications. The scientific works of O. Klimov, I. Nizhenkovska, T. Reva, V. Fesenko and others confirm the assumption about the importance of taking into account strategic national priorities for the development of the pharmaceutical industry in the educational process of training future masters of pharmacy, global trends in the development of the market environment, in particular pharmaceutical, as well as expectations consumers regarding the quality of health care services in Ukraine.

Setting objectives. To conduct the analysis of the specifics of the training of future masters of pharmacy in institutions

зкладах вищої медичної (фармацевтичної) освіти України в контексті запитів держави, суспільства й ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу.

Реалізація основних моделей розвитку глобального ринкового середовища до 2030 року ("Людина – головна цінність", "Інновації в пріоритеті", "Корпоративна турбота", "Корпорації – понад усе") створює перспективу щодо зменшення зорієнтованості на людину, її мотивів щодо самореалізації у професії, а збільшує вірогідність домінування конкурентних переваг і можливостей фахівця; застосування проривних інновацій та ідей, нових бізнес-моделей тощо.

Набуття наприкінці червня 2022 року Україною статусу кандидата на членство в Європейський Союз (ЄС) відкриває нові перспективи для держави з пришвидшення започаткованих реформ, зокрема й у фармацевтичній сфері. Такими є розроблення й уведення в дію законодавства у сфері обігу лікарських засобів відповідно до нормативно-правових актів ЄС; узгодження з європейськими стратегічних ініціатив розвитку фармацевтичної сфери України; перегляд процедури Належної виробничої практики (англ.: GMP – Good Manufacturing Practice) в контексті європейських вимог й міжнародних стандартів; активізація процесу розгляду стимулів для українського виробництва, які будуть відповідати зобов'язанням України у рамках Світової організації торгівлі та ЄС, тобто відповідати конкурентним ринковим принципам тощо.

В освітньому процесі підготовки магістрів фармації в Україні необхідно ураховувати положення Стандарту вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 22 Охорона здоров'я спеціальності 226 Фармація, промислова фармація спеціалізації 226.01 Фармація; 226.02 Промислова фармація (2022) з тим, щоб задовольнити запити головних стейкхолдерів – держави, суспільства, представників фармацевтичного ринку праці та

of higher medical (pharmaceutical) education in Ukraine in the context of the expectations of the state, society and the market environment.

Reporting the key findings. The implementation of the main models of the development of the global market environment until 2030 ('Man is the main value', 'Innovation is a priority', 'Corporate care', 'Corporations - above all') creates a perspective on reducing the orientation on a person, his/her motives for self-realization in the profession, and increases the probability of dominance of competitive advantages and capabilities of a specialist; application of breakthrough innovations and ideas, new business models, etc.

At the end of June 2022, Ukraine's acquisition of the status of a candidate for membership in the European Union (EU) opens up new prospects for the state to speed up the initiated reforms, in particular in the pharmaceutical sector. These prospects are related to the development and implementation of legislation in the field of circulation of medicinal products in accordance with EU regulations; coordination with European strategic initiatives for the development of the pharmaceutical sector of Ukraine; revision of the Good Manufacturing Practice (GMP) procedure in the context of European requirements and international standards; activation of the process of consideration of incentives for Ukrainian production, which will meet Ukraine's obligations within the framework of the World Trade Organization and the EU, i.e. meet competitive market principles, etc.

In the educational process of training masters of pharmacy in Ukraine, it is necessary to take into account the provisions of the Standard of Higher Education of the second (master's) level of the field of knowledge 22 Health care speciality 226 Pharmacy, industrial pharmacy specialization 226.01 Pharmacy; 226.02 Industrial pharmacy (2022) in order to comply with the expectations of the main stakeholders - the state, society, representatives of the pharmaceutical labour market and employers, and of course - the customers of educational services.

працедавців, й звичайно ж – замовників освітніх послуг.

Висновки. На основі аналізу особливостей підготовки майбутніх магістрів фармації у закладах вищої медичної (фармацевтичної) освіти України з'ясовано, що вони полягають в урахуванні стратегічних пріоритетів розбудови фармацевтичної галузі України, стандартизації вищої фармацевтичної освіти, вдосконалення освітньої системи з урахуванням тенденцій розвитку ринкового середовища як наслідку комплексного впливу низки змінних протидіючих чинників.

Ключові слова: державні й суспільні пріоритети розбудови фармацевтичної галузі; заклади вищої медичної (фармацевтичної) освіти; майбутні фахівці фармацевтичної галузі; розвиток фармацевтичного ринкового середовища.

Conclusions. Based on the analysis of the features of the training of future masters of pharmacy in higher medical (pharmaceutical) education institutions of Ukraine, it was found that they consist in taking into account the strategic priorities of the development of the pharmaceutical industry of Ukraine, standardization of higher pharmaceutical education, improvement of the educational system taking into account the trends in the development of the market environment as a result of a complex influence of a number of variable incompatible factors.

Keywords: state and public priorities for the development of the pharmaceutical industry; institutions of higher medical (pharmaceutical) education; future specialists of the pharmaceutical industry; development of the pharmaceutical market environment.

Актуальність дослідження. Сучасна підготовка майбутніх фахівців у закладах вищої фармацевтичної освіти в Україні зорієнтована на національні виклики, які визначають запити держави й суспільства до сформованості їх професійних компетентностей [1; 7; 8], й, водночас, на глобальні тенденції розвитку ринку праці, що без сумніву позначаються на перспективах діяльності випускників закладів вищої медичної (фармацевтичної) освіти (далі – ЗВМ(Ф)О), можливостях їх працевлаштування тощо. Передбачається, що все (чи майже усе) на ринку праці визначатимуть високі технології. І пандемія коронавірусу лише посилила тенденції, що формуватимуть ринок праці у фармацевтичній сфері вже у найближчі роки.

Постановка проблеми. Серед основних тенденцій, які формують майбутнє ринку праці, зокрема й у фармацевтичній сфері, експерти називають такі: технологічний прогрес; демографічні зрушення; стрімка урбанізація; зміни в глобальній економіці; дефіцит ресурсів і зміни клімату [3, с. 5]. Тож, нові реалії цивілізаційного розвитку зумовлюють необхідність дослідження особливостей професійної підготовки майбутніх магістрів фармації у контексті запитів держави, суспільства та стейкхолдерів, що й визначає доцільність здійснення цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки майбутніх магістрів фармації широко висвітлювалась в педагогічній науці. Так, проблеми формування професійної компетентності майбутніх фахівців фармацевтичної галузі в умовах нових запитів працедавців вивчали І. Ніженковська [4], Т. Рева [9] та інші. Визначенню ролі фармацевтичного спеціаліста в суспільстві та системі охорони здоров'я надавав увагу О. Клімов [2]. Особливості перебігу освітнього процесу у ЗВМ(Ф)О в умовах пандемії COVID-19 досліджували О. Багрій-Заяць, А. Горкуненк, В. Дідух, З. Майхрук, Б. Паласюк, Ю. Рудяк [10]. Досвід упровадження європейських освітніх інновацій у вітчизняну фармацевтичну освіту узагальнив В. Фесенко [13]. Проте аналізу

особливостей професійної підготовки майбутніх магістрів фармації у контексті запитів держави, суспільства й ринкового середовища не надавалося, на нашу думку, достатньої уваги науковців й практиків.

Постановка завдання – здійснити аналіз особливостей підготовки майбутніх магістрів фармації у ЗВМ(Ф)О України в контексті запитів держави, суспільства й ринкового середовища. Для досягнення мети доцільно проаналізувати тенденції, які визначають розвиток глобального ринкового середовища, зокрема й фармацевтичного; розкрити особливості підготовки майбутніх фармацевтів у системі вищої фармацевтичної освіти у вимірах державної стратегії розвитку галузі, стандартизації вищої фармацевтичної освіти, запитів працедавців й споживачів фармацевтичних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім слід зазначити, що у “Стратегії розвитку медичної освіти в Україні” (2019) [7] визначено пріоритетність досягнення цілей медичної реформи, метою якої є забезпечення громадян якісними послугами через високий рівень підготовки фахівців галузі охорони здоров'я [7, с. 5]. Досягнення цих цілей буде ефективнішим, на нашу думку, за умови урахування тенденції, які визначають перспективи розвитку глобального ринкового середовища, зокрема й фармацевтичного.

Учені, що досліджують майбутнє ринку праці в контексті протиборства тенденцій, які будуть формувати робоче середовище в 2030 році [3] стверджують, що робота з великими базами даних та їх аналіз, хмарні технології, електронна комерція – ось пріоритети бізнесу на найближчі п'ять років. На їх думку глобальні тенденції є тією потужною силою, яка змінює суспільство, а з ним і робоче середовище [3], зокрема й у галузі фармації. Прогнозовано, що до 2030 року будуть розвиватися чотири сценарії робочого середовища, які в певних позиціях будуть конгруентними, а в інших – конкурувати між собою [3, с. 9-25]. Тож виникає низка запитань, які турбують керівників та викладачів вітчизняних ЗВМ(Ф)О, студентів, працедавців: Яким буде робоче середовище у фармацевтичній сфері в Україні й світі у найближчі 5-10 років? Як вплинуть прогностичні зміни ринку праці у фармації на професійну реалізацію теперішніх випускників ЗВМ(Ф)О? Як урахувати різні сценарії розвитку робочого середовища у освітньому процесі підготовки майбутніх магістрів фармації?

У пошуках відповідей на ці запитання звернімося до Звіту дослідників міжнародної практики “Люди та Організації” (англ. – PwC), які узагальнили думки й передбачення понад 10 тис. людей з досвідом роботи у сферах промисловості, бізнесу, пошуку талановитих кадрів, розробки стратегій, HR-аналітики та технологій. Респонденти, залучені до цього дослідження проживають у 138 різних країнах світу. Окрім того, до умовиводи PwC ґрунтуються на дослідженнях науковців Індії, Німеччини, Великої Британії та Сполучених Штатів Америки [3, с. 1].

Учені у прогнозах розвитку робочого середовища до 2030 року передбачають чотири моделі (сценарії) з такими назвами й характеристиками:

1) “Людина – головна цінність”. Відповідно цієї моделі вибудовується суспільно-корисний і соціально-орієнтований бізнес; здійснюється колективне фінансування або краудфандинг брендів з високими етичними принципами і бездоганною репутацією; зростає відповідальність індивіда перед суспільством. Людські якості високо цінуються. Співробітники успішно самореалізуються, маючи свободу дій аж до автономії, працюючи в організаціях з діловою репутацією, побудованою з увагою до соціально-етичних аспектів. Це відповідь

суспільства на розукрупнення бізнесу; бажання приносити користь для досягнення загального блага. Усе більше компаній дотримуються концепції “хороша робота” і гідна робота. 25 % респондентів (з 10 029 залучених до дослідження) вважають такий сценарій найбільш вірогідним у розвитку робочого середовища у 2030 році [3].

2) “Інновації в пріоритеті”. Відповідно цієї моделі компанії і приватні особи конкурують за увагу споживача; цифрові технології забезпечують необмежений доступ до інформації і важелі впливу; вузькоспеціалізовані послуги та “нішева” продукція користуються найбільшим попитом; кар'єра будується завдяки сукупності наявних гнучких (“soft skills”) й професійних (“hard skills”) навичок у працівника. При цьому цифрові технології з'єднують співробітника з роботодавцем, кваліфікації – з попитом, капітал – з інноватором, а споживача – з постачальником. 60 % респондентів (з 10 029 залучених до дослідження) вважають такий сценарій найбільш очікуваним у розвитку робочого середовища у 2030 році [3].

3) “Корпоративна турбота”. Відповідно до цього сценарію питання соціальної відповідальності та довіри домінують в порядку денному поряд з демографічними, кліматичними та екологічними питаннями, стаючи основними рушійними силами бізнесу. Це призводить до зміщення уваги на високу суспільну свідомість, екологічну відповідальність, диверсифікацію, права людини і справедливість в широкому сенсі слова, а також на усвідомлення ширшого впливу бізнесу, не обмеженого лише фінансовою сферою. 23 % респондентів (з 10 029 залучених до дослідження) вважають такий сценарій найбільш ймовірним у розвитку робочого середовища у 2030 році [3].

4) “Корпорації – понад усе”. Згідно цього сценарію встановлюється капіталізм великих корпорацій, індивідуальні потреби заступають ідеї соціальної справедливості. Людські можливості, автоматизація, аналітика та інновації – все використовується по максимуму з метою підвищення продуктивності. 70 % респондентів (з 10 029 залучених до дослідження) вважають такий сценарій найвірогіднішим у розвитку робочого середовища у 2030 році [3].

В контексті викладено важливо з'ясувати відповідність глобальних тенденцій у формуванні ринку праці й заходів стратегічного планування розвитку фармацевтичної галузі в Україні. Так, у “Стратегії розвитку медичної освіти в Україні” (2019) [7], реалізацію якої заплановано здійснити до 2029 року, наголошено на важливості запровадження новітніх досягнень у зазначеній сфері, її розвитку як частина світової: “Ми повинні користуватися найкращими здобутками світової медицини, а наші досягнення мають бути конкурентоспроможними та визнані світовою медичною академічною спільнотою” [7].

Важливою віхою у реалізації євроінтеграційних устремлінь України стала подія, пов'язана з набуттям наприкінці червня 2022 року країною статусу кандидата на членство в Європейський Союз (далі – ЄС), що відкриває нові перспективи й має допомогти державі пришвидшити започатковані реформи, зокрема й у фармацевтичній сфері. Так, на думку Д. Лур'є, менеджера Комітету з охорони здоров'я Європейської Бізнес Асоціації, для фармацевтичного сектору галузі охорони здоров'я України це означає низку змін, а саме:

По-перше, Україна має розробити й увести в дію законодавство у сфері обігу лікарських засобів (далі – ЛЗ) відповідно до нормативно-правових актів ЄС, оскільки статус кандидата в ЄС – це вже не про адаптацію та гармонізацію

законодавства, а про те, що з певного моменту Україна (за планом – з 2029 року) має повноцінно відповідати законодавству та процедурам ЄС [5].

По-друге, стратегічні ініціативи розвитку фармацевтичної сфери мають бути узгоджені з європейськими. Наприклад, під час розроблення проекту “Стратегії розвитку системи охорони здоров’я до 2030 року” [6] було визначено її центральний аспект – питання європейської інтеграції галузі. З набуттям Україною статусу кандидата ЄС стратегічно важливо побачити її місце в спільноті, зокрема й з точки зору європейського фармацевтичного ринку. Це має прискорити процес підписання секторальних угод, зокрема щодо ринку ЛЗ, що розкриває перспективи “промислового безвізу” як чинника набуття Україною рівноправної участі у фармацевтичній взаємодії фармацевтичної спільноти ЄС (напр.: підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислової продукції (англ.: Agreements on Conformity Assessment and Acceptance of industrial Goods – АСАА) в частині медичних виробів тощо) [5].

По-третє, перегляд процедури Належної виробничої практики (англ.: GMP – Good Manufacturing Practice) в контексті вимог до практик органу з оцінки: український інспекторат повинен відповідати рівню інспекторатів ЄС, а робота кожної зі сторін повинна визнаватися як високопрофесійна на довірливих основах. Тому українській стороні потрібно переглянути сучасний стан законодавства і практики у галузі фармації. У подальшому можна говорити про двосторонні угоди щодо визнання результатів інспектувань. Таке визнання з боку Євросоюзу – це передусім визнання України і показник того, що український інспекторат і виробники відповідають міжнародним стандартам і вимогам сертифікації виробничих дільниць. Це сприятиме швидкому укладенню двосторонніх угод і з іншими країнами, зокрема й тими, що мають сувору регуляторну систему [5].

По-четверте, потрібно активізувати процес розгляду стимулів для українського виробництва, які будуть відповідати зобов’язанням у рамках Світової організації торгівлі та ЄС, тобто конкурентним ринковим принципам (страхування експортних ризиків, кредитування підприємств, довгострокове державне замовлення тощо). На думку експертів, якщо Україна отримає розуміння свого місця у Фармацевтичній стратегії для Європи, зрозуміє мету і обсяг необхідного виробництва в Україні, то це стане стимулом як для вітчизняного виробника ЛЗ, так і для локалізації виробництва в нашій країні [5].

Наукова проєкція тенденцій розвитку ринкового середовища, національних пріоритетів розбудови фармацевтичної галузі, а також запитів споживачів послуг на освітній процес з підготовки майбутніх фармацевтів у закладах вищої медичної (фармацевтичної) освіти України дає змогу з’ясувати, що саме майбутньому фармацевту необхідно бути компетентним у питаннях, які передбачають знання асортименту ЛЗ, фізико-хімічних властивостей медичних препаратів, технологій їх приготування та правил зберігання, вміння вільно орієнтуватися у номенклатурі ЛЗ та медичних препаратів, їх видах та групах, складі, правилах застосування, дозуванні [7; 11]. Окрім того, що під час роботи в аптеці фармацевт має бути зосередженим, точним й скрупульозним, оскільки він не лише продає ліки покупцям, але й вивчає рецепти лікарів, пропонує аналоги ЛЗ, пояснює особливості їх застосування тощо.

Натепер і на перспективу важливим, на нашу думку, є урахування положень Стандарту вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 22 Охорона здоров’я спеціальності 226 Фармація, промислова фармація спеціалізації 226.01 Фармація; 226.02 Промислова фармація, 2022) [11] з тим,

щоб задовольнити запити головних стейкхолдерів – держави, суспільства, представників фармацевтичного ринку праці та працедавців, й звичайно ж – замовників освітніх послуг (студентів). Тож, під час навчання майбутніх магістрів фармації у Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця (далі – НМУ) викладачі кафедри хімії ліків та лікарської токсикології фармацевтичного факультету зосереджують увагу на формуванні загальних й фахових (спеціальних) компетентностей студентів, зокрема таких як:

- здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі фармації/промислової фармації у широких або мультидисциплінарних контекстах (ФК01) [11];

- здатність збирати, інтерпретувати та застосувати дані, необхідні для професійної діяльності, здійснення досліджень та реалізації інноваційних проєктів у сфері фармації (ФК02) [11];

- здатність розв'язувати проблеми фармації у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності (ФК03) [11];

- здатність зрозуміло і недвозначно доносити власні знання, висновки та аргументацію у сфері фармації до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються (ФК04) [11].

З тим, щоб найефективніше здійснювати підготовку майбутніх фахівців у галузі фармації до професійної діяльності, професорсько-викладацьким колективом кафедри хімії ліків та лікарської токсикології НМУ здійснюється освітня діяльність, під час якої практикується поєднання різних режимів роботи (online та аудиторна) – аудиторно-дистанційне навчання. Так, узагальнення думок викладачів кафедри дає змогу дійти висновків про те, що доцільно добирати оптимальну комбінацію режимів роботи відповідно до контенту тієї чи іншої навчальної дисципліни, орієнтуватися на персоналізований підхід до організації освітньої діяльності з урахуванням суб'єктивних (індивідуальні особливості перебігу когнітивних процесів у студентів) та об'єктивних (пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19), воєнний стан у країні) обставин. До того ж, на думку викладачів, для онлайн-частини змішаного навчання потрібно обрати синхронний чи асинхронний режим взаємодій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Аналіз моделей розвитку глобального ринкового середовища до 2030 року, зокрема “Людина – головна цінність”, Інновації в пріоритеті”, “Корпоративна турбота”, “Корпорації – понад усе”, дав підставу сформулювати умовивід про те, що очевидно є тенденція до зменшення зорієнтованості на людину, її мотивів щодо самореалізації у професії, і збільшення вірогідності домінування конкурентних переваг і можливостей фахівця; застосування проривних інновацій та ідей, нових бізнес-моделей тощо. Водночас погляд на співробітника майбутнього буде формуватися як наслідок комплексного впливу низки змінних протидіючих чинників, де важливим залишатиметься принципи підприємницької активності, залучення інвестиційного капіталу, вдосконалення освітньої системи з урахуванням тенденцій майбутнього ринку праці, зокрема й фармацевтичного.

З'ясовано, що набуття наприкінці червня 2022 року Україною статусу кандидата на членство в ЄС відкриває нові перспективи й має допомогти державі пришвидшити започатковані реформи, зокрема й у фармацевтичній сфері. Такими є розроблення й введення в дію законодавства у сфері обігу лікарських засобів відповідно до нормативно-правових актів ЄС; узгодження з

європейськими стратегічних ініціатив розвитку фармацевтичної сфери України; перегляд процедури Належної виробничої практики (англ.: GMP – Good Manufacturing Practice) в контексті європейських вимог й міжнародних стандартів; активізація процесу розгляду стимулів для українського виробництва, які будуть відповідати зобов'язанням у рамках Світової організації торгівлі та ЄС, тобто бути конкурентним ринковим принципам тощо.

Встановлено, що в освітньому процесі ЗВМ(Ф)О необхідно урахувати положення Стандарту вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 22 Охорона здоров'я спеціальності 226 Фармація, промислова фармація спеціалізації 226.01 Фармація; 226.02 Промислова фармація (2022) [11] з тим, щоб задовольнити запити головних стейкхолдерів – держави, суспільства, представників фармацевтичного ринку праці та працедавців, й звичайно ж – замовників освітніх послуг.

Перспективними науковими розвідками є дослідження актуальних проблем опанування майбутніми магістрами фармації контентом освітніх компонентів навчального плану, в основі яких – наукова проєкція тенденцій розвитку ринкового фармацевтичного середовища, національних пріоритетів розбудови фармацевтичної галузі, а також запитів споживачів фармацевтичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Аптечний саміт України 2022. Доступно: <https://ukrcomexpo.com/pharmacy_summit_Ukraine-2022/>. [21 Серпень 2022].
2. Клімов, О 2016, *Необхідно визначити роль фармацевтичного спеціаліста в суспільстві та системі охорони здоров'я*. Доступно: <<https://www.apteka.ua/article/>>. [19 Серпень 2022].
3. *Майбутнє ринку праці: триборство тенденцій, які будуть формувати робоче середовище в 2030 році* 2018. Доступно: <<https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future-ukr.pdf/>>. [15 Серпень 2022].
4. Ніженковська, ІВ 2013, 'Необхідний та своєчасний підручник для підготовки провізорів на сучасному етапі', *Практикуючий лікар*, № 4, с. 118-119.
5. 'Нові правила у фармації: що маємо на сьогодні та чого очікувати?' 2022, *Щотижневик Аптека*, № 2 (1323), від 24 січня 2022. Доступно: <<https://www.apteka.ua/article/625670/>>. [15 Серпень 2022].
6. *Представлено проєкт Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року* 2022, Державна служба охорони з лікарських засобів та контролю за наркотиками. Опубліковано 20 січня 2022 року. Доступно: <<https://www.dls.gov.ua/news/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%Bo/>>. [02 Серпень 2022].
7. *Про схвалення Стратегії розвитку медичної освіти в Україні 2019*, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 95-р., від 27 лютого 2019 р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-2019-%D1%80#Text/>>. [18 Вересень 2022].
8. *Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку медичних та фармацевтичних працівників* 2021. Постанова Кабінету Міністрів України № 725, від 14 липня 2021 р. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021-%D0%BF#Text/>>. [18 Вересень 2022].
9. Рева, ТД 2016, 'Актуальні проблеми підготовки фахівців фармацевтичного сектору галузі охорони здоров'я України', *Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди"*, Додаток 1 до Вип. 37. Том 1 (69), Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору", Київ: Гнозис, с. 358–366.
10. Рудяк, ЮА, Дідух, ВД, Майхрук, ЗВ, Багрій-Заяць, ОА, Горкуненко, АБ & Паласюк, БМ 2021, 'Освітній процес в умовах пандемії', "Актуальні питання вищої медичної (фармацевтичної) освіти: виклики сьогодення та перспективи їх вирішення": матеріали XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. в онлайн-режимі за допомогою системи microsoft teams (Тернопіль, 20–21 трав. 2021 р.), *Терноп. нац. мед. ун-т імені І. Я. Горбачевського МОЗ України*, Тернопіль : ТНМУ, с. 413-414.

11. *Стандарт вищої освіти України 2022*, Галузь знань 22 Охорона здоров'я спеціальності 226 Фармація, промислова фармація спеціалізації 226.01 Фармація; 226.02 Промислова фармація. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha_osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/11/11/226-Farmatsiya.promyslova.farmatsiya.mahistr-981-04.11.2022.pdf>. [11 Вересень 2022].
12. 'Статус кандидата на вступ до ЄС: виклики та можливості для фармацевтичного ринку України' 2022, *Щотижневик Аптека*, № 16-17 (1337/1338). Доступно: <<https://www.apteka.ua/article/639768>>. [18 Вересень 2022].
13. Фесенко, ВЮ 2016, 'Упровадження європейського досвіду освітніх інновацій у вітчизняну фармацевтичну освіту на початку ХХ ст.', *Фармація ХХІ століття: тенденції та перспективи: матеріали VIII Національного з'їзду фармацевтів України* (13-16 вересня 2016 року), Харків, Т 2, с. 376.

References:

1. *Aptechnyi samit Ukrainy (Pharmacy Summit of Ukraine)* 2022. Dostupno: <https://ukrcomexpo.com/pharmacy_summit_Ukraine-2022/>. [21 Serpen 2022].
2. Klimov, O 2016, *Neobkhidno vyznachyty rol farmatsevtichnoho spetsialista v suspilstvi ta systemi okhorony zdorovia (It is necessary to determine the role of the pharmaceutical specialist in society and the health care system)*. Dostupno: <<https://www.apteka.ua/article/>>. [19 Serpen 2022].
3. *Maibutnie rynku pratsi: tryborstvo tendentsii, yaki budut formuvaty roboche seredovyshe v 2030 rotsi (The future of the labor market: triathlon of trends that will shape the work environment in 2030)* 2018. Dostupno: <<https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future-ukr.pdf>>. [15 Serpen 2022].
4. Nizhenkovska, IV 2013, 'Neobkhidnyi ta svoiechasnyi pidruchnyk dlia pidhotovky provizoriv na suchasnomu etapi (A necessary and timely textbook for the training of pharmacists at the current stage)', *Praktykuiuchy likar*, № 4, s. 118-119.
5. 'Novi pravyla u farmatsii: shcho maiemo na sohodni ta choho ochikuvaty? (New rules in pharmacy: what do we have today and what to expect?)' 2022, *Shchotyzhnevyyk Apteka*, № 2 (1323), vid 24 sichnia 2022. Dostupno: <<https://www.apteka.ua/article/625670/>>. [15 Serpen 2022].
6. *Predstavleno proiekt Stratehii rozvytku systemy okhorony zdorovia do 2030 roku (The project of the Strategy for the Development of the Health Care System until 2030)* 2022, Derzhavna sluzhba okhorony z likarskykh zasobiv ta kontroliu za narkotyky. Opublikovano 20 sichnia 2022 roku. Dostupno: <<https://www.dls.gov.ua/news/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0/>>. [02 Serpen 2022].
7. *Pro skhvalennia Stratehii rozvytku medychnoi osvity v Ukraini (On the approval of the Strategy for the Development of Medical Education in Ukraine)* 2019, Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 95-r., vid 27 liutoho 2019 r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-2019-%D1%80#Text/>>. [18 Veresen 2022].
8. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu bezpererвноho profesiinoho rozvytku medychnykh ta farmatsevtichnykh pratsivnykiv (On the approval of the Regulation on the system of continuous professional development of medical and pharmaceutical workers)* 2021. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 725, vid 14 lypnia 2021 r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/725-2021-%D0%BF#Text>>. [18 Veresen 2022].
9. Reva, TD 2016, 'Aktualni problemy pidhotovky fakhivtsiv farmatsevtichnoho sektoru haluzi okhorony zdorovia Ukrainy (Actual problems of training specialists in the pharmaceutical sector of the health care industry of Ukraine)', *Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnytskyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody"*, Dodatok 1 do Vyp. 37. Tom 1 (69), Tematychnyi vypusk "Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehratsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru", Kyiv: Hnozy, s. 358-366.
10. Rudiak, YuA, Didukh, VD, Maikhruk, ZV, Bahrii-Zaiats, OA, Horkunenko, AB & Palasiuk, BM 2021, 'Osvitnii protses v umovakh pandemii (Educational process in the conditions of a pandemic)', "Aktualni pytannia vyshchoi medychnoi (farmatsevtichnoi) osvity: vyklyky sohodennia ta perspektyvy yikh vyrishennia": materialy XVIII Vseukr. nauk.-prakt. konf. v onlain-rezhymi za dopomohoiu systemy microsoft teams (Ternopil, 20-21 trav. 2021 r.), *Ternop. nats. med. un-t imeni I. Ya. Horbachevskoho MOZ Ukrainy*, Ternopil: TNMU, s. 413-414.
11. *Standart vyshchoi osvity Ukrainy (Standard of higher education of Ukraine)* 2022, Haluz znan 22 Okhorona zdorovia spetsialnosti 226 Farmatsiia, promyslova farmatsiia spetsializatsii 226.01 Farmatsiia; 226.02 Promyslova farmatsiia. Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha_osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/11/11/226-Farmatsiya.promyslova.farmatsiya.mahistr-981-04.11.2022.pdf>. [11 Veresen 2022].

12. 'Status kandydata na vstup do YeS: vyklyky ta mozhlyvosti dlia farmatsevychnoho rynku Ukrainy (he status of a candidate for joining the EU: challenges and opportunities for the pharmaceutical market of Ukraine)' 2022, *Shchotyzhnevyyk Apteka*, № 16-17 (1337/1338). Dostupno: <<https://www.apteka.ua/article/639768>>. [18 Veresen 2022].
13. Fesenko, VIu 2016, 'Uprovadzhennia yevropeiskoho dosvidu osvitynnikh innovatsii u vitchyznianu farmatsevychnu osvitu na pochatku XX st. (Introduction of European experience of educational innovations into domestic pharmaceutical education at the beginning of the 20th century)', *Farmatsiia XXI stolittia: tendentsii ta perspektyvy: materialy VIII Natsionalnoho zizdu farmatsevtiv Ukrainy* (13-16 veresnia 2016 roku), Kharkiv, T 2, s. 376.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.42(10-12)-10

УДК 2-4/5: 036.22/159.9

**ПЕРСПЕКТИВИ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ
КОНЦЕПТІВ НЕОПАТРИСТИЧНОГО НАПРЯМУ
ТЕРАПЕВТИЧНОГО БОГОСЛОВ'Я В УКРАЇНСЬКОМУ
МЕДИЧНОМУ КАПЕЛАНСТВІ**

*PROSPECTS OF THE PRACTICAL IMPLEMENTATION OF THE CONCEPTS OF
THE NEOPATRIST DIRECTION OF THERAPEUTIC THEOLOGY
IN THE UKRAINIAN MEDICAL CHAPLAINCY*

О. Т. Марчук

І. В. Марчук

Актуальність теми дослідження. Завдяки поверненню у богословський дискурс ХХ століття онтологічно-органічного підходу осмислення сотеріології (розуміння спасіння в конотації зцілення) відбулося відновлення зацікавленості у здобутках східно-патристичної богословської традиції. А головне – збереження і розкриття концептуальної автентики в умовах гостро актуалізованої необхідності усвідомлення (особливо у цей кривавий час війни) безумовної цінності життя людини, її не лише фізичного, а й психічного та духовного здоров'я. В цьому методичному ракурсі науковий доробок видатних представників неопатристичного напрямку християнського терапевтичного богослов'я є особливо аксіологічно значущим і вкрай практично затребуваним.

Постановка проблеми. Зважаючи на активний розвиток капеланського руху в Україні, необхідність випрацювання організаційно-правових норм та основних аспектів діяльності капеланів в охороні здоров'я, формування концептуальної бази у функціонально-прикладному забезпеченні їх роботи чітко актуалізується потреба практичного застосування теоретичних розробок неопатристичного напрямку терапевтичного богослов'я у цій царині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальну основу дослідження склали праці відомих

Urgency of the research. Thanks to the return to the theological discourse of the 20th century of the ontological-organic approach to the understanding of soteriology (the understanding of salvation in the connotation of healing), there was a renewal of interest in the achievements of the Eastern Patristic theological tradition. And the main thing is the preservation and disclosure of conceptual authenticity in the conditions of the acutely actualized need to realize (especially in this bloody time of war) the unconditional value of human life, not only physical, but also mental and spiritual health. In this methodological perspective, the scientific output of outstanding representatives of the neopatristic direction of Christian therapeutic theology is particularly axiologically significant and extremely practically in demand.

Target setting. Taking into account the active development of the chaplain movement in Ukraine, the need to develop organizational and legal norms and the main aspects of the activity of chaplains in health care, the formation of a conceptual base in the functional and applied provision of their work, the need for practical application of theoretical developments of the neopatristic direction of therapeutic theology in this area.

Actual scientific researches and issues analysis. The conceptual basis of the study was made up of the works of

представників неопатристичного напрямку християнського терапевтичного богослов'я: протопресв. Іоанніса Романідіса, митроп. Ієрофея (Влахоса) та Жана-Клода Ларше.

Серед українських учених, громадських активістів, капеланів, які в межах своїх наукових розвідок чи громадських ініціатив торкалися тем медичного капеланства є: Л.-О. Андрійшин, О. Брацюнь, М. Васін, С. Дмитрієв, С. Карвацька, А. Нагірняк, Р. П'яста, Т. Русей, Я. Рохман, О. Руденко, І. Січкарик, А. Чмир, С. Убогов та ін.

Втім, на жаль, у вітчизняній історіографії відсутні комплексні наукові розвідки, які б присвячувались аналізу перспектив практичної реалізації концептів неопатристичного напрямку терапевтичного богослов'я в українському медичному капеланстві.

Постановка завдання. У статті запропоновано основні вектори можливого практичного задіяння цих ідей в царині розвитку українського медичного капеланства на первинних етапах імплементації (кластер освіти), що, власне, й актуалізує дослідницьке зосередження цього дослідження, визначає його основну мету і завдання.

Виклад основного матеріалу. Структурно тема наукової розвідки розкрита в трьох частинах. Найперше, було відтворено святоотцівське вчення про спасіння, досягнення духовної довершеності, святості в духовно-терапевтичних конотаціях базових концептів неопатристичного богослов'я. Розкрито основоположні неопатристичні підходи їх інтерпретації та практичної суспільної затребуваності.

В другій частині дослідження проаналізовано освітні напрями прикладного застосування ідей неопатристичного напрямку християнського терапевтичного богослов'я у сфері українського медичного капеланства (вагомого первинного етапу до його впровадження).

В третій частині роботи запропоновані чіткі рекомендації та пропозиції організаційного змісту перспектив поступового впровадження

well-known representatives of the neopatristic direction of Christian therapeutic theology: Protopresv. Ioannis Romanidis, Metr. Ierofei Vlahos and Jean-Claude Larchet.

Among the Ukrainian scientists, public activists, and chaplains-practitioners who touched on the topics of medical chaplaincy within the scope of their scientific investigations or public initiatives are: L.-O. Andriyshyn, O. Bratsiun, M. Vasin, S. Dmitriev, S. Karvatska, A. Nahirnyak, R. Piasta, T. Rysey, Ya. Rohman, O. Rudenko, I. Sichkarik, A. Chmyr, S. Ubogov and others.

However, unfortunately, in the domestic historiography, there is no comprehensive scientific research, which would be devoted to the analysis of the prospects for the practical implementation of the concepts of the neopatristic direction of therapeutic theology in the Ukrainian medical chaplaincy.

The research objective. In the conducted study, the main vectors of the possible practical use of these ideas in the field of development of Ukrainian medical chaplaincy at the initial stages of implementation (educational cluster) are proposed, which, in fact, actualizes the research focus of this article, defines its main goal and task.

The statement of basic materials. Structurally, the topic of scientific intelligence is revealed in three parts. First of all, the patristic teaching on salvation, the attainment of spiritual perfection, holiness was reproduced in the spiritual and therapeutic connotations of the basic concepts of neopatristic theology. The basic neopatristic approaches to their interpretation and practical social demand are revealed.

In the second part of the study, the educational prospects of applied application of the ideas of the neopatristic direction of Christian therapeutic theology in the field of Ukrainian medical chaplaincy (an important initial stage before its implementation) are analyzed.

In the third part of the work, clear recommendations and proposals for the organizational content of the prospects for the gradual introduction of clinical pastoral care in Ukraine are offered.

клінічного душпастирства в Україні.

Висновки. Терапевтичні концепти неопатристичного богослов'я є важливим змістовим ядром у формуванні навчальних розробок для підготовки капеланів і помічників капеланів (у межах формальної, неформальної та інформальної освіти), елективних курсів для набуття soft skills здобувачів освіти різних спеціальностей та спеціалізацій формальної освіти. Відповідно, запропоновано практичні результати, фактично, перші спроби реалізації окресленої роботи, а також – конкретну поетапність дій щодо імплементації в життя медичного капеланства на регіональних рівнях.

Ключові слова: “терапевтичне богослов'я”, “медичне капеланство”, “паліативна допомога”, “освіта медичних капеланів”, “клінічна душпастирська опіка”.

Conclusions. Therapeutic concepts of neopatristic theology are an important content core in the formation of educational developments for the training of chaplains and assistant chaplains (within formal, informal and informal education), elective courses for the acquisition of soft skills for students of various specialties and specializations of formal education. Accordingly, the practical results, in fact, the first attempts to implement the outlined work, as well as the concrete phasing of actions regarding the implementation of medical chaplaincy at the regional levels, have been proposed.

Key words: “therapeutic theology”, “medical chaplaincy”, “palliative care”, “education of medical chaplains”, “clinical pastoral care”.

Актуальність теми дослідження. “Терапевтичний поворот” у християнському богословському дискурсі ХХ століття обумовлений парадигмальними зрушеннями і в самій православній теології. Конкретним змістом таких змін була спроба повернення не лише до “букви”, а головне - “духу” класичної святоотцівської традиції та досягнень пізньовізантійського ісихастського руху, тобто своєрідного оновлення (приведення до відповідності) православ'я, цілковитого звільнення від західнохристиянських неавтентичних для східного християнства деяких доктринальних надбудов. Неопатристичний синтез прп. Іустина Поповича, прот. Георгія Флоровського, прп. Софронія Сахарова, прот. Думітру Станілоае та їх послідовників став тим концептуальним мотиватором розвитку православної богословської думки минулого століття, результати якого пробудили дослідницький інтерес до корпусу патристичних джерел, розкрили змістову багатогранність святоотцівської спадщини, її актуальність і значущість для сучасного теологічного знання. Необхідність комплексного відтворення патристичних ідей зі сфери тріадології, пневматології, хринології, есхатології, аскези, онтології, еклезіології полягає у можливості глибшого розкриття антропологічної проблематики. Реанімування традиційного ортодоксального підходу в сотеріології саме в цій концептуальній перспективі стало першопричиною до особливого зосередження на санологічній і терапевтичній компонентах її осмислення. Відтак, це дало поштовх до актуалізації вивчення святоотцівської спадщини з таких важливих для сучасного суспільства проблем: духовних хвороб та лікування, необхідності комплексного відтворення концепції духовного здоров'я, практичного їх застосування в капеланському сліжінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто згадати з-поміж українських учених, громадських активістів, капеланів тих, які в межах своїх наукових розвідок, громадських ініціатив, прямо чи опосередковано залучались до розробки проблематики медичного капеланства та його впровадження. Зокрема, це: Л.-О. Андрієшин, О. Брацюнь, М. Васін, прот. С. Дмитрієв,

С. Карвацька, о. Р. П'яста, о. Т. Рисей, о. Я. Рохман, о. О. Руденк, о. І. Січкарик, о. А. Чмир, С. Убогов, о. А. Нагірняк, І. Попко, о. В. Козак, о. М. Шкрібинець, о. В. Груца, о. А. Логін, Р. Мельник та ін. Серед останніх навчальних розробок, важливо особливо зосередитись на колективній роботі: Л.-О. Андрієшин, О. Брацюнь, о. Р. П'ясти *“Книга життя: Посібник для медичних капеланів, які працюють у сфері паліативної допомоги”* [1]. Тут уміщено багато корисних порад усім, хто супроводжує осіб, уражених хворобою, насамперед лікарняним капеланам, щодо духовно-психологічного супроводу пацієнтів, їхніх родин і тих, хто втратив близьких. Також неможливо не згадати ще одну працю авторства колективу священнослужителів УГКЦ (Р. П'ясти, Т. Рисея, Я. Рохмана, О. Руденка, І. Січкарика, А. Чмиря), яка присвячена висвітленню поняття психологічної та духовної кризи, проблем пастирського супроводу осіб, які перебувають у кризових ситуаціях *“Мистецтво бути поруч. Служіння медичного капелана”* [8]. Особливої уваги тут заслуговує аналіз проблем, які стосуються синдрому професійного вигорання у священників та його профілактики.

Поряд із цим, окрім переважно психологічних, екзистенціалістських та багатьох інших наративів, якими активно послуговуються сучасні дослідники формуючи контент сучасного українського медичного капеланства, важливо згадати і про вчених-розробників неопатристичного напряму терапевтичного богослов'я як особливо важливого, неймовірно ідейного глибокого, напевно, безцінного джерела формування власне теологічного фундаменту клінічного душпастирства. Яке володіє безмежним потенціалом життєздатних досвідно-сміслових контекстів, а тому й покликане стати визначальним концептуальним ядром цього виду служіння.

Серед когорти сучасних дослідників східнохристиянської святоотцівської традиції цінним є дослідницьке зосередження саме на тих, чії наукові праці вважаються основоположними виключно у теологічних варіантах інтерпретації проблематики духовного лікування та здоров'я, процесу духовної реабілітації. Зокрема, заслуговують особливої уваги ґрунтовні роботи таких представників неопатристичного напряму християнського терапевтичного богослов'я: протопресвітера Іоанніса Романідіса – *“Πατερική Θεολογία”* (*“Святоотцівське богослов'я”*) [14], митрополита Ієрофея (Влахоса) – *“Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία. Πατερική θεραπευτική αγωγή”* (*“Православна психотерапія. Святоотцівський курс лікування душі”*) [3] та Жана-Клода Ларше (про творчий доробок якого необхідно сказати окремо). Оскільки, справді, вагомий внесок у розвиток сучасної терапевтичної теології здійснив саме цей видатний французький патролог. Його праці *“Dieu ne veut pas la souffrance des hommes”* (*“Бог не хоче страждання людей”*) [12], *“Théologie de la maladie”* (*“Теологія хвороби”*) [13], *“Thérapeutique des maladies mentales – l'expérience de l'orient chrétien des premiers siècles”* (*“Терапія психічних хвороб: досвід християнського Сходу перших століть”*) [11], *“Thérapeutique des maladies spirituelles: Une introduction à la tradition ascétique de l'Église orthodoxe”* (*“Терапія духовних хвороб в аскетичній традиції Православної Церкви”*) [10] формують змістову основу для формування прикладних напрямів використання цих досліджень. З найновіших видань досить значний науковий інтерес складають такі як: *“Людське тіло у світлі православного віровчення”* [5] та *“Духовне несвідоме: Православна концепція несвідомого та її застосування в лікуванні психічних та духовних недуг”* [4]. Зокрема, в останній праці автор вказує на залежність психічного життя від духовного, зважаючи на те, що деякі психічні розлади викликані

духовними хворобами, відповідно успіх терапії одних буде залежати від лікування інших. Опираючись на святоотцівську традицію, вчений виявляє існування в людині двох форм духовного безсвідомого, уточнює його природу і функцію співвідносно до паталогії і терапії. В цій праці Жан-Клод Ларше відкриває нові перспективи для розвитку терапії психічних хвороб, з усецілою повагою до християнської антропології, яка може опиратися на багатий досвід лікування людських душ, здобутий впродовж багатьох віків у православній духовній традиції.

Постановка проблеми. Втім, за великим рахунком, ані самі дослідники-патрологи, ані цінні результати їхніх багаторічних напрацювань належно ще не репрезентовані в Україні, їх напрацювання, змістово не залучені до особливо актуальних у наш час практичних напрямів свого можливого застосування (медичного, військового, пенітенціарного капеланства та ін.). Як наслідок, не всі ідеї викладені в низці робіт цих фундаторів та розробників терапевтичного богослов'я патристичної традиції знайшли свій належний відгук у працях українських релігієзнавців, філософів і богословів, належно методологічно не були розробленими та адаптованими до якісно нових сфер свого можливого практичного задіяння. В цьому і полягає основна суть наукової проблематики, яка зобов'язує до її нагального прикладного вирішення. Бо як ніколи саме тепер українська нація потребує всецілої духовної підтримки, усвідомлення важливості формування внутрішнього реально життєздатного, морально стійкого фундаменту й опори заради власного самозбереження, стрімкого розвитку та побудови процвітаючого майбутнього, де саме такого змісту виключно ідейно здоровими наративами будуть поступового загоєні жахливі наслідки війни.

Постановка завдання. Зважаючи на активний розвиток капеланського руху в Україні, затребуваність випрацювання організаційно-правових норм та основних аспектів діяльності капеланів в охороні здоров'я, формування концептуальної бази у функціонально-прикладному забезпеченні їх роботи перед нами стоїть чітке завдання: розкрити перспективи практичного застосування теоретичних розробок сучасного неопатристичного напряму терапевтичного богослов'я у цій царині.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Патристична модель довершеності в духовно-терапевтичних конотаціях базових концептів неопатристичного богослов'я.

Заради ґрунтовнішого сприйняття проблемного поля дослідження, важливими, свого роду пропедевтичним зорієнтуванням розвідки є необхідність окреслити деякі концептуальні сили патристичної традиції, зокрема, вказати на терапевтичні конотації у вченні про спасіння, досягнення духовної довершеності, святості. Поряд із цим, з'ясувати відповідні неопатристичні підходи їх інтерпретації та суспільної затребуваності. Оскільки саме від змістово точної та строгої ліквідності цих ідей у більш доступний для сприйняття сучасним суспільством формат (подання відповідною науково-популярною мовою) за різними напрямками їх прикладного розкриття залежить найцінніше – рівень функціональної ефективності.

Аналіз ключових положень богословських синтезів представників неопатристичного напряму терапевтичного богослов'я дає підстави стверджувати, що ідейною основою висвітлення проблематики духовного лікування і здоров'я є гармонійне поєднання Біблійної і східнопатристичної

сотеріології та антропології. Відповідно, практичне застосування змістових активів патристичної спадщини розкриває можливості глибинного переосмислення в сучасному релігієзнавстві і теології такого вчення про людину, її здібності та стани досконалості, яке розвивали видатні християнські мислителі: Немезій Емеський, свт. Василій Великий, свт. Григорій Богослов, свт. Григорій Ніський, свт. Іоан Золотоустий, прп. Максим Сповідник, блаж. Діадох Фотикійський, прп. Іоан Дамаскін, прп. Симеон Новий Теолог, свт. Григорій Палама та багато інших. Власне, у межах східнопатристичної теологічної традиції концепція духовного здоров'я й лікування є логічно пов'язаною з онтологічно-органічним підходом у сотеріології, як нормативним для православної традиції, суть якого полягає у твердженні: спасіння і є отим духовним зціленням людської природи, а не тільки юридичним виправданням грішників. Відповідно, патристичне розуміння перспектив досягнення духовного здоров'я передбачає оптимістичний погляд на духовний потенціал і здібності людини, які, при співдії божественної благодаті й практики чеснот (набуття особистістю навичок благочестя), уможливають практичне його втілення в енергійно теантропічному (боголюдському) способі життя.

Якщо ще більш чіткіше визначити сам методологічний принцип, то концептуально закладений потенціал здоров'я розкривається в антропологічній христоцентричності та христорологічності, що, власне і виявляє еталонні показники духовного здоров'я людини. Констатована христоцентричність антропології, христорологічність з автентично унормованою функціональною основою досягнення усецілості-здоров'я розкривають глибинний зміст східнопатристичного розуміння теантропічних ідеалів духовного здоров'я як реалізації промислительно (ікономічно) спроектованої терапевтичної основи єдиноможливого способу та шляху його досягнення у Боголюдському способі (тропосі) співдії природ. Як результат, патристичний інваріант підходу до осмислення духовного здоров'я дозволяє виявити духовно-терапевтичну значущість промислительно закладеної перспективи та можливості оздоровлюючого (лікувального) преображення природи кожної людини в співдії (синергії) Божественно-іпостасної єдності, тобто енергійної (благодатної) єдності зі Спасителем Ісусом Христом [6, с. 175].

Але чи настільки значущими для представників неопатристичного богослов'я є можливості практичної реалізації ідей святоотцівської спадщини у різних напрямках соціального служіння, в тому числі в медичному капеланстві? Для того, аби запропонувати об'єктивно унаочнюючу відповідь, необхідно хоча б коротко відтворити основні думки з цього приводу ідейного натхненника повернення до терапевтичного підходу в осмисленні східнопатристичної богословської традиції, одного із перших грецьких богословів, який звернув свою дослідницьку увагу на терапевтичний потенціал православ'я та його концептуальний фундамент – східну патристику – протопресвітера Іоанніса Романідіса (1927 – 2001 рр.). Він вважається класичним представником неопатристичного синтезу (за думкою відомого українського релігієзнавця Геннадія Хрестокіна – неопатристичного об'єктивного ідеалізму), а тому однозначно необхідним для православ'я вважав відтворення ісихастської традиції, вчення про обоження (набуття божественних властивостей без зміни людської сутності, богобачення за благодаттю) та просвітлення, умну (розумову) молитву [9, с. 254]. Зокрема, в своєму лекційному курсі з “Догматичної теології”, який він читав у Фессалонікійському університеті, вчений однозначно стверджує: “Православна традиція пропонує нам метод зцілення розуму

людини, тобто її душі”. Таке зцілення “...складається з трьох стадій духовного зростання: очищення від пристрастей, просвітлення благодаттю Святого Духа та обоження”. На його думку, “обоження, тобто стан богобачення – це запорука зцілення, цілковитого зцілення. Оцей зцілюючий метод, оце лікування, яке пропонує православна традиція, передається з покоління в покоління людьми, які досягли просвітлення та обоження і стали зцілителями для інших” [14]. І тут важливо звернути увагу на те, що духовно-терапевтична значущість зцілення розуму (найперше вищого енергійного прояву цієї сили душі) та його поетапності (відтак і всієї духовної природи людини) як автентичного методу – виявляє “суть ортодоксальної традиції”. Вчення про природне та надприродне споглядання, очищення заради досягнення просвітлення та обоження у протопресвітера Іоанніса набуває практичного характеру свого відтворення і не тільки на внутрішньому (особистісному), а й на міжособистісному рівнях. Тобто констатується факт спроможності передачі цього “зцілюючого методу” не просто як певних книжних знань, але, передусім, як успадкування досвіду – властивого для східнопатристичної традиції – досвіду осяяння (просвічення Божою благодаттю) та обоження [6, с. 165].

Отець Іоанніс Романідіс намагається донести до своїх слухачів геніально просту ідею, яка відображає одну із ключових позицій всіх представників неопатристичного напрямку терапевтичного богослов'я: для того щоби людина відчула животворчий вплив православного віровчення його потрібно не просто відсторонено пізнавати як деяку систему непорушних істин – догматів, а повсякчасно та якомога уважніше й точніше діяльно утверджувати, намагатися жити у цілковитій відповідності з ними, виконувати їх. Бо ж, насправду, тільки за таких умов, православне віровчення стане для кожного, хто його приймає *живим* досвідом і досвідом *життя* у Бозі, *живим* благочестям. Тобто східнопатристична традиція є фундаментом не якоїсь відстороненої релігійної теорії чи абстракції, набором хоча і вражаючих своєю глибиною системно упорядкованих, утім ніби лише теоретичних богословських композицій, а, насправді – реальним переживанням духовного оздоровлення, можливості досягнення досконалості та спасіння [6, с. 166-167].

Отже, багатий досвід віри та її практичного втілення у житті за нормами східнохристиянської патристики несе в собі колосальний духовно-терапевтичний потенціал і його неможливо обмежити у перспективах позитивно-практичного застосування. Доконечна необхідність передачі цього духовно “зцілюючого методу”, - на думку о.Іоанніса, - якою за своєю суттю і є православна традиція не як теоретизування, а як успадкування справжнього (відповідного оригінальній давньохристиянській святоотцівській практиці) досвіду очищення від пристрастей, просвітлення благодаттю Святого Духа та обоження, власне, і покликає до цього [14].

2. Терапевтичні концепти неопатристичного богослов'я в українському медичному капеланстві: кластер освіти.

В цій частині дослідження важливо чітко і конкретно вказати на освітні перспективи прикладного застосування ідей неопатристичного напрямку християнського терапевтичного богослов'я у сфері українського медичного капеланства (як вкрай важливого первинного етапу до його впровадження).

У вітчизняному освітньому середовищі терапевтичні концепти неопатристичного богослов'я можуть бути практично задіяними як:

1. Концептуальна основа для формування богословсько-практичної частини дисциплінарного комплексу уніфікованих програм для підготовки

капеланів і помічників капеланів (у межах формальної освіти):

1.1. Клінічної душпастирської освіти початкового і першого базового рівня.

1.2. Запланованої Громадською радою при МОЗ України з питань співпраці з ВРЦіРО програми поглибленого другого, супервізорського та менеджерського рівнів сертифікованої освіти медичних капеланів. Зокрема, розробки програми циклу спеціалізації з клінічної душпастирської освіти другого (поглибленого) рівня, а також програм циклів вторинної спеціалізації з капеланського менеджменту в охороні здоров'я та супервізії у клінічній душпастирській освіті на післядипломному етапі навчання.

Важливо, що цикл професійно спеціалізованої підготовки за початковим рівнем можуть проходити здобувачі вищої освіти ОР Бакалавр, за базовим рівнем – здобувачі ОР Магістр спеціальності 041 “Богослов'я” у форматі елективних курсів, якщо це передбачено відповідними освітніми програмами. А в перспективі набуття комплексу надпрофесійних soft skills вивчення вибіркового курсу початкового рівня з клінічної душпастирської освіти є можливим і важливим для всіх бажаючих здобувачів вищої освіти будь-яких освітніх програм.

У цьому напрямку роботи необхідно відзначити науково-методичний доробок колективу молодих вчених Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в межах виконання теми наукового проєкту: “Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек: ідейно-теоретичний на практичний виміри” (0121U109446). У ході реалізації науково-дослідницьких завдань першого етапу проєкту (“Діяльнісний та комунікативно-терапевтичний потенціал релігії в умовах стихій та епідемій”) було розроблено та рекомендовано до впровадження робочу програму навчальної дисципліни “Основи клінічної душпастирської опіки” як вибіркового спецкурсу для підготовки студентів ОП “Релігієзнавство” та “Богослов'я” Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [7]. Відповідно методично адаптовані розробки цього курсу були впроваджені і в навчальний процес Хмельницького економіко-правового коледжу Хмельницького інституту імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України ПрАТ “ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом””. Окрім того, результати наукових та методичних напрацювань цього дослідницького колективу слугували матеріалом і для формування тематичного блоку “Духовний супровід паліативних хворих” робочої програми з циклу спеціалізації “Паліативна допомога” для сестер медичних закладів охорони здоров'я Чернівецької області та були впроваджені в освітній процес на відділенні післядипломної освіти Чернівецького медичного фахового коледжу.

2. Прикладний богословський інструментарій забезпечення високоефективного рівня надання душпастирської опіки в закладах охорони здоров'я та поза їх межами засобами неформальної та інформальної освіти. Зокрема, засвоєння концептуальної бази неопатристичного напрямку терапевтичного богослов'я є актуальним і для можливостей безперервного духовного та професійного зростання душпастирів охорони здоров'я шляхом долучення до проведення, відповідно змістово наповнених професійних курсів, семінарів, тренінгів, науково-практичних конференцій, круглих столів, симпозіумів, з'їздів, онлайн освіти (концептуально спеціалізованих інтернет-ресурсів, мобільних додатків, онлайн курсів, вебінарів), закордонних стажувань та ін.

За цим напрямом роботи колективом дослідників ЧНУ ім. Ю. Федьковича

теж було організовано низку заходів на регіональному та міжнародному рівнях.

29 червня 2021 р. на базі Чернівецького університету був проведений науково-методичний семінар “Облаштування релігійного життя під час пандемії COVID-19 у вимірах віросповідної та соціальної відповідальності” за участі душпастирів, представників академічної спільноти та органів державної влади. Варто відзначити й роботу круглого столу “Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек”, організованого співробітниками кафедри філософії та культурології філологічного факультету ЧНУ ім. Ю. Федьковича у рамках проведення міжнародної наукової конференції “Гуманітарний дискурс в перспективі XXI століття: методологічні засади” (5-6 листопада 2021 р.). Захід, який загалом об’єднав 80 науковців (серед яких 23 доктори та 40 кандидатів наук) з різних куточків України та закордону [2]. За результатами конференції молодими вченими Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в межах виконання теми наукового проєкту 71.801, підготовлено резолюцію, з відповідними підсумками експертної та науково-практичної сесії засідання Круглого столу (6 листопада 2021 року), в якій авторами цієї розвідки (у тій її частині, яка стосувалася медичного капеланства) запропоновано низку пропозицій та рекомендацій. Важливо зауважити, що ці пропозиції із належними супровідними листами були спрямовані Департаментам охорони здоров’я Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської та Львівської обласних державних адміністрацій; Громадській раді при Чернівецькій обласній державній адміністрації; Чернівецькій обласній Раді Церков та релігійних організацій; Управлінню культури Чернівецької обласної державної адміністрації; Релігійним організаціям Чернівецької області; Громадським організаціям області (валеологічного спрямування діяльності); Медіа-структурам області, з відповідним зобов’язанням наукових співробітників проєкту щодо співпраці й надання результатів власних наукових розробок.

3. Пропозиції щодо перспектив упровадження клінічного душпастирства в Україні: організаційний аспект.

Відповідно до статті 9 Європейської конвенції з прав людини, статті 35 Конституції України, частини другої статті 287 Цивільного кодексу України, частини першої статті 6 Закону України “Основи законодавства України про охорону здоров’я”, статті 21 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” забезпечення правомочності задоволення духовних потреб осіб, які перебувають у закладах охорони здоров’я нашої країни хоча формально і є дієвим, втім, на превеликий жаль, системно та організаційно-практично чітко ще не врегульованим. Наразі ефективне здійснення душпастирської опіки у вітчизняній системі охорони здоров’я вимагає імплементації в життя цілого комплексу організаційно-правових положень, низки підзаконних нормативно-правових актів, які ще й дотепер належно не реалізовані. А тому активна робота на законодавчому рівні щодо: по-перше, визначення правових та організаційних засад здійснення душпастирської опіки у системі охорони здоров’я України, а по-друге, необхідності їх покрокового впровадження є, буквально, на “порядку денному” нинішнього суспільного запиту в потребах духовної підтримки.

Відповідно, перспективними можливостями роботи медичного капелана є забезпечення саме цієї духовної підтримки та супроводу:

1. Безпосередньо самих пацієнтів у медичних установах. “Присутність його біля хворого є іншою, аніж медичного працівника, оскільки це інші розмови й інший погляд на особу”, - зазначає співробітник кафедри паліативної та хоспісної допомоги Національної медичної академії післядипломної освіти імені Платона

Шупика, експерт МОЗ України з напрямку “Паліативна та хоспісна допомога. Геріатрія”, лікарка Олександра Брацюнь [1, с. 120].

2. Хворих, які лікуються вдома (зважаючи на те, що багато хто з пацієнтів за можливості бажає лікуватися вдома). Зокрема, особливо актуальною є можливість роботи у межах мультидисциплінарної команди виїзних/консультативних відділень паліативної допомоги.

3. Родичів пацієнтів. Це теж має особливий стосунок щодо духовної опіки паліативних хворих та їх рідних.

4. Медичних працівників, тобто усіх, хто безпосередньо надає медичну допомогу. До прикладу, з лютого 2021 р. Львівська обласна рада реалізовувала проекти реабілітації медиків, особливо тих, які перенесли коронавірус. Окрім того, варто чітко усвідомлювати і нинішні надскладні умови роботи медиків під час війни, парамедиків на лінії фронту – це люди героїчної праці, яким зараз особливо необхідна емоційна та духовна підтримка й допомога, а відтак – реабілітація.

5. Можливості реалізації превентивних заходів, тобто піклування про духовне здоров'я населення. Чим, власне, й активно займається Церква. Утім, постійні виклики сучасності зумовлюють потребу в розробці, звичайно, цілком вірних віросповідній істині та її базовим формам практичного відтворення, однак цілком доступній і зрозумілій для сучасної людини мові й способі подання. Тобто випрацювання ефективних методів, стратегії душпастирської опіки в умовах особливих викликів. Важливо надати методичні можливості кожному священнослужителю проводити душпастирську роботу за чітко опрацьованими запитам.

Окрім того, важливим сегментом діяльності медичного капелана є робота у біоетичних комісіях, що діють у медичних закладах. Оскільки віднайдення шляхів конструктивного вирішення медичних проблем із важливою етичною компонентою є надзвичайно важливими. І за цими напрямками роботи також особливо затребуваними будуть розробки сучасних богословів у галузі патристики (сприятиме комплексному вирішенню нагальних викликів сьогодення, пропозицій їх практичного розв'язання).

Загалом усвідомлення необхідності активного долучення до процесу інтеграції інституту професійної душпастирської допомоги у систему охорони здоров'я України, зважаючи на важливість консолідації зусиль держави, наукової, професійної та релігійної спільнот щодо організаційно-правового врегулювання діяльності капеланства як ціннісно важливого соціального інституту у сфері охорони здоров'я вимагає від нас хоча б розпочати процес комплексного, поетапного вирішення назрілих проблем, зокрема, у рамках реалізацій таких пропозицій:

1. Департаментам охорони здоров'я обласних державних адміністрацій сприяти у проведенні:

- *анкетного опитування керівників закладів охорони здоров'я щодо перспектив створення капеланських служб на базі очолюваних ними закладів.* Мета – підвищення обізнаності медичної спільноти з питань капеланства, здійснення моніторингу громадської думки щодо можливостей напрацювання ефективних моделей співпраці з надання душпастирської допомоги у закладах охорони здоров'я.

- *анкетування медичного персоналу щодо виявлення необхідності:*

а) роботи капеланських служб (перспективи та особливості практичної роботи мультидисциплінарних команд у закладах охорони здоров'я);

б) набуття духовних компетентностей медичних працівників, як важливої складової їх професійної готовності до роботи, зокрема, у сфері паліативної та хоспісної допомоги [15, р.128], а також духовно-моральної резистентності медичного персоналу щодо проблем професійного вигорання, особливо у нинішніх надскладних умовах війни.

- анкетного опитування пацієнтів та їх родичів щодо:

а) можливості надання душпастирської допомоги у закладах охорони здоров'я в т.ч. стаціонарних/виїзних/консультативних відділень паліативної та хоспісної допомоги.

б) виявлення потреби належних проявів духовної компоненти в деонтологічній площині роботи медичних працівників з пацієнтами та їх рідними.

2. На основі проведеного моніторингу працівникам профільно зорієнтованих науково-дослідних установ, підготувати результати дослідження, представити їх для оцінки відповідними експертними групами Департаментів охорони здоров'я обласних державних адміністрацій та МОЗ України, що слугуватиме важливим науково-дослідницьким підґрунтям:

- виявлення напрямів і механізмів взаємодії, напрацювання ефективних моделей співпраці керівного складу закладів охорони здоров'я, медичного персоналу, пацієнтів та їх родичів із капеланською службою, і як результат,

- накреслення життєздатних принципів організаційного забезпечення душпастирської опіки у сфері охорони здоров'я України;

- розробки навчально-методичних рекомендацій з організації душпастирської опіки у закладах охорони здоров'я.

3. Громадським радам при обласних державних адміністраціях створити тимчасові Робочі експертні групи з представників релігійних та освітньо-наукових організацій області, експертів відповідних підвідомчих департаментів і відділів обласних державних адміністрацій щодо можливостей та перспектив запровадження медичного капеланства у межах області.

Завданнями Робочих експертних груп визначити розробку проєктів наступних документів:

- Концепції та Плану дій щодо впровадження професійного капеланства у сфері охорони здоров'я області (обговорення можливості запуску пілотних проєктів щодо створення капеланських служб в закладах охорони здоров'я).

- Долучитись до розробки примірних програм клінічної капеланської (душпастирської) підготовки для налагодження процесу підготовки фахівців на місцевому рівні;

- Розглянути та внести пропозиції у Проєкт положення про капеланство у сфері охорони здоров'я України, зважаючи на регіональні організаційні контексти;

- Долучитись до розробки Етичного кодексу капелана в охороні здоров'я України;

Окрім того, ініціювати створення душпастирських рад при департаментах охорони здоров'я обласних державних адміністрацій.

4. Релігійним організаціям на регіональному рівні активізувати процес створення та/або розвитку душпастирського служіння у сфері охорони здоров'я шляхом:

- формування капеланських структурних підрозділів на обласному та місцевому рівнях;

- забезпечити добір і розпочати роботу щодо організації та забезпечення

навчальної підготовки капеланів та їх помічників до такого виду служіння.

Висновки. Отже, відновлення зацікавленості у здобутках східнопатристичної богословської традиції, оригінального, автентичного розкриття сотеріології відбулося завдяки поверненню у богословський дискурс ХХ століття онтологічно-органічного підходу її осмислення (розуміння спасіння в значенні зцілення). В цьому методракурсі науковий доробок видатних представників неопатристичного напрямку християнського терапевтичного богослов'я є особливо аксіологічно значущим і вкрай практично затребуваним, особливо за сучасних викликів повномасштабної війни, необхідності духовної та психологічної реабілітації воїнів, усіх постраждалих та їх сімей. Практичне задіяння цих ідей в царині розвитку українського медичного капеланства передбачає можливості формування навчальних розробок для підготовки капеланів і помічників капеланів (у межах формальної, неформальної та інформальної освіти), елективних курсів для набуття “м'яких навичок” здобувачів освіти різних спеціальностей та спеціалізацій формальної освіти. Щодо практичної реалізації пропонуванних можливостей відзначено доробок колективу молодих вчених Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в межах виконання теми наукового проєкту 71.801 (0121U109446).

Із запропонованих рекомендацій та пропозицій організаційного змісту перспектив поступового впровадження клінічного душпастирства в Україні зосереджено увагу на налагодженні співпраці з профільно відповідними структурами органів місцевої та центральної влади, науково-дослідними інституціями, громадськими та релігійними організаціями, що сприятиме напрацюванню взаємно ефективних моделей роботи з надання душпастирської допомоги у закладах охорони здоров'я України.

Список використаних джерел:

1. Андріїшин, Л-О, Брацюнь, О & П'яста, Р, протоірей 2020, *Книга життя: посібник для медичних капеланів, які працюють у сфері паліативної допомоги*, Київ, 266 с.
2. *Гуманітарний дискурс у перспективі ХХІ століття: методологічні засади. Соціальна функціональність релігії в умовах масштабних небезпек* 2021, Програма міжнар. наук-практ. конф. та круглого столу, 5-6 листопада 2021 р., м. Чернівці, с. 12-16. Доступно: <<https://cutt.ly/НМК1VRo>> [25 Липень 2022].
3. Иерофей, Вламос, митрополит 2012, *Православная психотерапия. Святоотеческий курс врачевания души*, Сергиев Посад: ТСЛ, 368 с. Доступно: <<https://cutt.ly/yTXWHRx>> [24 Липень 2022].
4. Ларше, Жан-Клод 2021, *Духовное бессознательное: Православная концепция бессознательного и ее применение в лечении психических и духовных недугов*, Москва: Изд-во Сретенского монастыря, 302 с. Доступно: <<http://surl.li/atycq>> [25 Липень 2022].
5. Ларше, Жан-Клод 2021, *Человеческое тело в свете православного вероучения*, Москва: Изд-во Сретенского монастыря, 134 с. Доступно: <<http://surl.li/atyil>> [25 Липень 2022].
6. Марчук, ОТ 2017, *Концепція духовного здоров'я в антропології східної патристики*. Дисертація кандидата філософських наук, Київ, *Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова*, 220 с.
7. Марчук, ОТ 2021. *Основи клінічної душпастирської опіки*. Силабус навчальної дисципліни. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 17 с. Доступно: <<https://cutt.ly/ММК9ІМе>> [24 Липень 2022].
8. П'яста, Р, Рисей, Т, Рохман, Я, Руденко, О, Січкарик, І & Чмир, А 2020, *Мистецтво бути поруч. Служіння медичного капелана*, Львів: *Колесо*, 216 с.
9. Христокін, ГВ 2021, *Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях*. Монографія, Ірпінь: *Університет ДФС України*, 404 с.
10. Larchet, Jean-Claude 2000, *Thérapeutique des maladies spirituelles: Une introduction à la tradition ascétique de l'Église orthodoxe*, CERF, 864 p.
11. Larchet, Jean-Claude 2007, *Thérapeutique des maladies mentales – l'expérience de l'orient chrétien*

- des premiers siècles, *CERF*, 180 p.
12. Larchet, Jean-Claude 2014, Dieu ne veut pas la souffrance des hommes, *CERF*, 159 p.
 13. Larchet, Jean-Claude 2016, Théologie de la maladie, *CERF*, 172 p.
 14. Ρωμανίδου Ι, πρωτοπρεσβύτερος 2004. Πατερική Θεολογία, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρακαταθήκη. Available from: <<http://surl.li/atylu>> [25 July 2022].
 15. Tymofiiieva, MP, Marchuk, IV & Marchuk, OT 2022, 'Spiritual and personal orientation of nurses' practice in dealing with palliative patients'. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, (7), 118-130. Available from: <<https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-7-9>> [25 July 2022].

References:

1. Andriishyn, L-O, Bratsiun, O & Piasta, R, protoirei 2020, *Knyha zhyttia: Posibnyk dlia medychnykh kapelaniv, yaki pratsiuiut u sferi paliatyvnoi dopomohy (The Book of Life: A Guide for Medical Chaplains Working in Palliative Care)*, Kyiv, 266 s.
2. *Humanitarnyi dyskurs u perspektyvi XXI stolittia: metodolohichni zasady. Sotsialna funktsionalnist relihii v umovakh masshtabnykh nebezpek (Humanitarian discourse in the perspective of the 21st century: methodological principles. Social functionality of religion in conditions of large-scale dangers)* 2021, Prohrama mizhnar. nauk-prakt. konf. ta kruhloho stolu, 5-6 lystopada 2021 r., m. Chernivtsi, s. 12-16. Dostupno: <<https://cutt.ly/HMK1VRo>> [25 Lypen 2022].
3. Yerofei, Vlakhos, mytropolyt 2012, *Pravoslavnaia psykhoterapyia. Sviatootecheskyi kurs vrachevaniia dushy (Orthodox psychotherapy. Patristic Healing of the Soul)*, Serhyev Posad: TSL, 368 s. Dostupno: <<https://cutt.ly/yTXWHRx>> [24 Lypen 2022].
4. Larshe, Zhan-Klod 2021, *Dukhovnoe bessoznatelnoe: Pravoslavnaia kontseptsyia bessoznatelnoho y ee pryomeneniye v lechenyy psykhicheskyykh y dukhovnykh neduhov (The Spiritual Unconscious: The Orthodox Concept of the Unconscious and Its Application in the Treatment of Mental and Spiritual Ailments)*, Moskva: Yzd-vo Sretenskoho monasteryia, 302 s. Dostupno: <<http://surl.li/atycq>> [25 Lypen 2022].
5. Larshe, Zhan-Klod 2021, *Chelovecheskoe telo v svete pravoslavnoho veroucheniia (The human body in the light of Orthodox dogma)*, Moskva: Yzd-vo Sretenskoho monasteryia, 134 s. Dostupno: <<http://surl.li/atyil>> [25 Lypen 2022].
6. Marchuk, OT 2017. *Kontseptsiiia dukhovnoho zdorovia v antropolohii skhidnoi patrystyky (The concept of spiritual health in the anthropology of Eastern Patristics)*. Dysertatsiia kandydata filosofskyykh nauk, Kyiv, *Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova*, s. 220
7. Marchuk, OT 2021, *Osnovy klinichnoi dushpastyrskoii opiky (Basics of clinical pastoral care)*. Sylabus navchalnoi dystsypliny. Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriiia Fedkovycha, Chernivtsi, 17 s. Dostupno: <<https://cutt.ly/MMK9IME>> [24 Lypen 2022].
8. Piasta, R, Rysei T, Rokhman, Ya, Rudenko, O, Sichkaryk, I & Chmyr, A 2020, *Mystetstvo buty poruch. Sluzhinnia medychnoho kapelana (The art of being around. Service of a medical chaplain)*, Lviv: *Koleso*, 216 s.
9. Khrystokin, HV 2021, *Metodolohiia pravoslavnoi teolohii v yii paradyhmalnykh transformatsiakh (Methodology of Orthodox theology in its paradigmatic transformations)*. Monohrafiia, Irpin: *Universytet DFS Ukrainy*, 404 s.
10. Larchet, Jean-Claude 2000, *Thérapeutique des maladies spirituelles: Une introduction à la tradition ascétique de l'Église orthodoxe*, *CERF*, 864 p.
11. Larchet, Jean-Claude 2007, *Thérapeutique des maladies mentales – l'expérience de l'orient chrétien des premiers siècles*, *CERF*, 180 p.
12. Larchet, Jean-Claude 2014, Dieu ne veut pas la souffrance des hommes, *CERF*, 159 p.
13. Larchet, Jean-Claude 2016, Théologie de la maladie, *CERF*, 172 p.
14. Ρωμανίδου Ι, πρωτοπρεσβύτερος 2004. Πατερική Θεολογία, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρακαταθήκη. Available from: <<http://surl.li/atylu>> [25 July 2022].
15. Tymofiiieva, MP, Marchuk, IV & Marchuk, OT 2022, 'Spiritual and personal orientation of nurses' practice in dealing with palliative patients'. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, (7), 118-130. Available from: <<https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-7-9>> [25 July 2022].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Анацька Наталія Василівна	кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : anat_ska@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-3958-4093
Богачев Роман Михайлович	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : wbox2021@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-1926-608X
Бут Ірина Олександрівна	асистентка кафедри хімії ліків та лікарської токсикології, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : b_u_t23@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0002-7277-1790
Дранник Вікторія Анатоліївна	викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : dva4625@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-6704-0432
Іванець Наталія Вікторівна	аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : natulya.ivanets@meta.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7624-076X
Льбук Олег Євгенович	аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : ilyuk1987@gmail.com <i>ORCID</i> : 0009-0002-0796-8797
Костроміна Ганна Михайлівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : ann.kostromina@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-4822-4914
Кравченко Ірина Анатоліївна	старший викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : kpi.fsp.kia@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-2582-444X
Кубальський Олег Нарцизович	кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник, ДУ “Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : kubalsky@nas.gov.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7956-3150

-
- Лугова Марія Сергіївна** магістр психології, аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)
E-mail : sofine.manager1@gmail.com
ORCID : 0000-0003-2687-9239
-
- Марчук Ірина Василівна** аспірант кафедри догляду за хворими та вищої медсестринської освіти, Буковинський державний медичний університет (Чернівці, Україна)
E-mail : irynamarchuk@bsmu.edu.ua
ORCID : 0000-0002-6948-8505
-
- Марчук Олександр Танасійович** кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет (Чернівці, Україна)
E-mail : o.marchuk@chnu.edu.ua
ORCID : 0000-0001-9759-3540
-
- Пенюк Вадим Богданович** викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна)
E-mail : posteidos@yahoo.com
ORCID : 0000-0003-1136-6596
-
- Руденко Тамара Петрівна** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна)
E-mail : tamararud@ukr.net
ORCID : 0000-0003-2430-2225
-
- Свідло Тетяна Миколаївна** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна)
E-mail : t.svidlo@meta.ua
ORCID : 0000-0002-4418-0109
-
- Скибун Наталія Дмитрівна** кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця (Київ, Україна)
E-mail : skibunnata@gmail.com
ORCID : 0000-0003-2962-4725
-
- Трофименко Тетяна Василівна** методист Київського фахового коледжу туризму та готельного господарства (Київ, Україна)
E-mail : trofimenko_tania@ukr.net
ORCID : 0000-0002-0855-9832
-

AUTHORS

Nataliia Anatska	PhD in Philosophy, Senior teacher of the Department of Philosophy National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>anat_ska@ukr.net</i> ORCID : <i>0000-0003-3958-4093</i>
Roman Bogachev	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>wbox2021@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0003-1926-608X</i>
Iryna But	Assistant of the Department of Drug Chemistry and Medicinal Toxicology, Bogomolets National Medical University (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>b_u_t23@ukr.net</i> ORCID : <i>0000-0002-7277-1790</i>
Viktoriya Drannyk	Lecturer of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>dva4625@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0002-6704-0432</i>
Nataliya Ivanets	PhD Student of the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, National Drahomanov Pedagogical University (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>natulya.ivanets@meta.ua</i> ORCID : <i>0000-0002-7624-076X</i>
Oleh Iliuk	PhD Student of the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, National Drahomanov Pedagogical University (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>ilyuk1987@gmail.com</i> ORCID : <i>0009-0002-0796-8797</i>
Hanna Kostromina	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>ann.kostromina@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0002-4822-4914</i>
Iryna Kravchenko	Senior Lecturer of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>kpi.fsp.kia@gmail.com</i> ORCID : <i>0000-0002-2582-444X</i>
Oleh Kubalskyi	PhD in Philosophy, Associate Professor, Leading Researcher, Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine) E-mail : <i>kubalsky@nas.gov.ua</i> ORCID : <i>0000-0002-7956-3150</i>

-
- Mariia Luhova** Master of Psychology, PhD Student of the Department of Philosophy, Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovoroda (Kharkiv, Ukraine)
E-mail : sofine.manager1@gmail.com
ORCID : 0000-0003-2687-9239
-
- Iryna Marchuk** PhD Student of the Department of Nursing Care and Higher Nursing Education, Bukovinian State Medical University (Chernivtsi, Ukraine)
E-mail : irynamarchuk@bsmu.edu.ua
ORCID : 0000-0002-6948-8505
-
- Oleksandr Marchuk** PhD in Philosophy, Assistant of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)
E-mail : o.marchuk@chnu.edu.ua
ORCID : 0000-0001-9759-3540
-
- Vadim Penyuk** Lecturer of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)
E-mail : posteidos@yahoo.com
ORCID : 0000-0003-1136-6596
-
- Tamara Rudenko** PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)
E-mail : tamararud@ukr.net
ORCID : 0000-0003-2430-2225
-
- Tetiana Svidlo** PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute" (Kyiv, Ukraine)
E-mail : t.svidlo@meta.ua
ORCID : 0000-0002-4418-0109
-
- Nataliia Skybun** PhD in Philosophy, Senior Lecturer of the Department of Language Training Bogomolets National Medical University (Kyiv, Ukraine)
E-mail : skibunnata@gmail.com
ORCID : 0000-0003-2962-4725
-
- Tetiana Trofymenko** Methodyst of the Kyiv Vocational College of Tourism and Hotel Management (Kyiv, Ukraine)
E-mail : trofymenko_tania@ukr.net
ORCID : 0000-0002-0855-9832
-

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - *порожній рядок*;
 - анотація (Time New Roman, 12 пт., курсив) (додаток 2);

- порожній рядок;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
 - Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - порожній рядок;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом назва, №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 42(10-12), 2022

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 42(10-12), 2022

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Підписано до друку 24 грудня 2022 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 9,9. Наклад 300 пр. Зам. № 161

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>